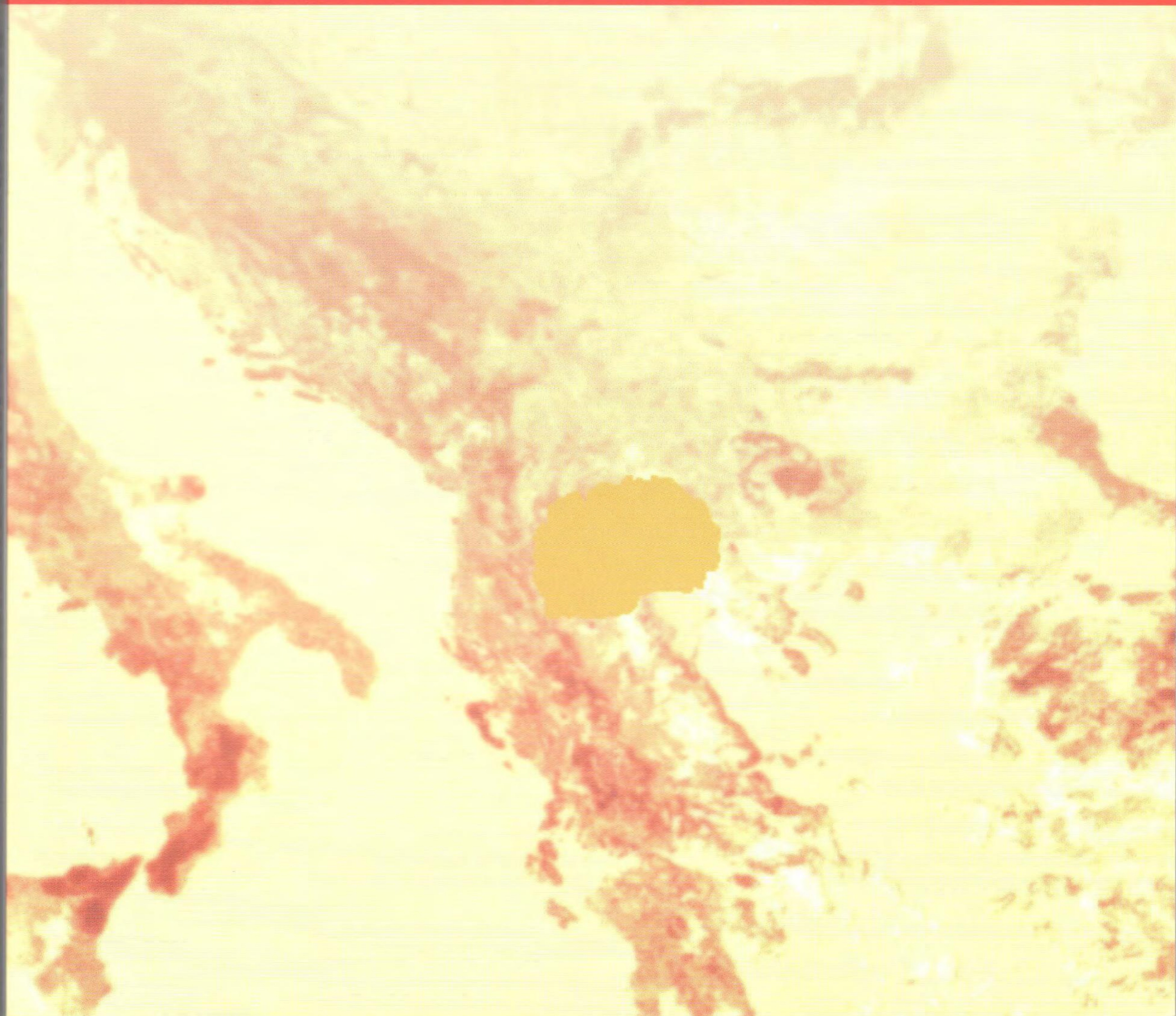


МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

ВИКТОР А. ФРИДМАН

**Македонистички
студии**



Виктор А. Фридман

МАКЕДОНИСТИЧКИ СТУДИИ



MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

Victor A. Friedman

MACEDONIAN STUDIES



Skopje, 2011

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

Виктор А. Фридман

МАКЕДОНИСТИЧКИ СТУДИИ



Скопје, 2011

Уредници:

акад. Зузана Тополињска
проф. д-р Марјан Марковиќ

Редакциски одбор:

акад. Зузана Тополињска
проф. д-р Марјан Марковиќ

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“,
Скопје

811.163.3:811.16
811.163.3:811(497)

ФРИДМАН, Виктор А.

Македонистички студии / Виктор А. Фридман. - Скопје : Македонска
академија на науките и уметностите, 2011. - 236 стр. ; 29 см

На стр. 2: Macedonian studies / Victor A. Friedman. - Фусноти кон
текстот. - Библиографија: стр. 211-236

ISBN 978-608-203-074-6

I. Friedman, Victor A. види Фридман, Виктор А.

а) Македонски јазик - Словенски јазици - Компаративни истражувања
б) Македонски јазик - Балкански јазици - Компаративни истражувања
COBISS.MK-ID 89724938

СОДРЖИНА

ВОВЕД.....	7
PREFACE.....	10
I. СТРУКТУРАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	
Разликувањето на македонските глаголски парадигми со помошните глаголи <i>сум</i> и <i>има</i>	13
За сложените минати времиња во диховскиот говор во споредба со македонскиот литературен јазик и со другите дијалекти.....	17
Применетата лингвистика и македонските глаголски категории..	27
II. МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ДРУГИТЕ БАЛКАНСКИ ЈАЗИЦИ	
Некои забелешки за индиректниот говор и прекажувањето во македонскиот и албанскиот јазик.....	33
Типологијата на употребата на <i>да</i> во балканските јазици.....	43
Потчинет вид во македонскиот и другите балкански јазици.....	53
Употреба на глаголските времиња во македонските и други балкански гномски изрази.....	61
Удвојувањето на објектот на Балканот во минатото и денес.....	71
Дијалектна основа, варијација и кодификацијата на балканските литературни јазици: албанскиот, бугарскиот, македонскиот, ромскиот.....	83
Грамматикализацијата на балканизмите во македонскиот јазик.....	91
Диференцијација на македонскиот и бугарскиот јазик во балкански контекст.....	99
Македонскиот јазик спрема рускиот и бугарскиот: вид, време и модалност.....	109
III. ЈАЗИК И ИДЕНТИТЕТ	
Значењето на македонскиот јазик за балканистичката лингвистика и неговата афирмација на меѓународното ниво.....	123
Блаже Конески и северноамериканската лингвистика.....	129

Модерниот македонски стандарден јазик и неговата врска со модерниот македонски идентитет.....	139
За дијалектолошките работи: Мисирков, Пулевски и Теодоров-Балан.....	171
Набљудувајќи ги набљудувачите: Јазикот, етнитетот и моќта во Македонија за време на пописот во 1994 година и потоа.....	177
Појавата на повеќејазичноста кај Марко Цепенков.....	201
Културно-јазичните појави кај Ѓорѓи Пулевски.....	207
Библиографија.....	211
Извори.....	235

I. СТРУКТУРАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Разликувањето на македонските глаголски парадигми со помошните глаголи *сум* и *има*

Како што е општо познато, кај македонскиот глагол се има развиено една посебна серија на времиња со помошниот глагол *има* и формата за среден род на глаголската придавка, и тоа без да се загу- би старата временска серија со помошниот глагол *сум* и таканарече- ната глаголска л-форма. Се има доста пишувано за тоа, како стариот перфект, т.е. современото минато неопределено време, сега има и прекажано значење. Освен тоа, глаголските форми со *има* се испита- ни од историска гледна точка, т.е. во врска со нивните извори, а исто така во врска со нивната афирмација во современиот литературен македонски јазик, и во дијалектите, како и во врска со употребата на глаголската придавка воопшто. Меѓутоа, еден проблем на кој досега не му е посветено многу внимание е прашањето на разликувањето на формите со помошните глаголи *сум* и *има*, значи разликите меѓу стариот и новиот перфект. Во оваа статија, ќе се обидам да ги разгледам најважните црти што ги разликуваат двете серии, т.е. серијата со *сум* и онаа со *има*. Иако синтетички маркирани модални конструкции со *да*, *ако*, итн., може да се конструираат врз основа на двата перфекта, сепак, разликувањето во исказниот (индикативниот) начин е основата на којшто може да се разбираат и разликите во маркираните модални употреби. Затоа, овде ќе ги разгледаме инди- кативните употреби, имајќи предвид дека разликите се валидни и за модалноста, како што докажа Крамер (Kramer 1986).

Основната разлика меѓу двете форми се состои во фактот дека таканареченото минато неопределено време е немаркирано меѓу минатите времиња, а формите со *има* имаат основно значење на статична резултативност. Нема ни едно единствено значење што може да ги карактеризира сите употреби на минатото неопределено време. Не е тоа време секогаш неопределено, затоа што може да се употребува со прилози коишто го означуваат точното време на дејството, на пр. *Сум сѐјанал ноќеска во еден...* (Конески 1967б: 462). Таквите примери, со определени минати временски прилози, исто така покажуваат дека минатото неопределено време не е секогаш резултативно, бидејќи значењето на резултативност, т.е. тука сегашна резултативност, не се согласува со определените минати временски прилози. Исто така, еден пример како *Татко ми бил многу мераклија за цвеќиња*, во којшто говорителот се сеќава за својот покоен роди- тел, нема резултативно значење.

Прекажаноста, иако често пати минатото неопределено време се употребува со вакво значење, не е основното значење на тоа време, како што се гледа од фактот дека минатото неопределено време може слободно да се употребува во прво лице, а исто така потчинето на глаголи како *се колнам, знам*, итн. Дури може минатото неопределено време да се потчини на глаголи како *видов*, на пр. *Знам дека ѝој го најправил ѝоа, Видов дека ѝој го најправил ѝоа*, итн. За употребата на минатото неопределено време за прекажување може да се рече дека има некакво согласување на времето меѓу глаголот во реченицата и еден испуштен глагол на зборување што го има во таканаречената длабинска структура на реченицата. Ова прашање е навистина многу сложено и заслужува многу повеќе внимание отколку можеме да му посветиме овдека. Да се задоволиме засега просто со тоа што ќе речеме дека има разни аргументи за немаркираноста на минатото неопределено време и дека за тоа прашање треба да дискутираме на некое друго место (в. Friedman 1977, Фридман 2009).

Освен фактот дека за секое значење што може да се замисли за минатото неопределено време може исто така да се замисли еден пример што не се согласува со тоа значење, треба да укажеме на фактот дека во говорењето и пишувањето на многу луѓе, а, особено важно за литературниот јазик, на многумина од Скопје, т.е. престолнината на Републиката - не постои серијата на времињата со *има*. Така, на пример, во преводот на *Големии Гейсби* директно од англиски на македонски, што е направен од една скопјанка, нема ни една *има* форма, иако во англискиот оригинал има неколку стотина примери со сегашниот перфект и предминатото време (Арсова 1970:34, 73). Значи има една тенденција (едно влијание да кажеме) минатото неопределено време да се употребува дури и во пошироки, т.е. повеќе контексти, заради тоа што кај доста говорители на литературниот јазик не постојат форми со *има* во родните говори и така не ги употребуваат таквите форми воопшто. За такви говорители, формите со *има* секогаш можат да се заменуваат со формите со *сум*. Ако е таква ситуацијата, како можеме тогаш да ги разликуваме формите со *сум* од тие со *има*?

Прво, има некои употреби на минатото неопределено време во коишто формата со *има* не оди, на пр. *Сум го најправил ѝоа во еден часој вчера* не може да се замени со *Го имам најправено ѝоа во еден часој вчера*. Може да се каже дека причината за тоа се наоѓа во фактот дека перфектот со *има* е маркиран за (сегашна) резултативност и така не се врзува со еден специфичен момент во минатото. Всушност, може да се употребува перфектот со *има* со такви минати определени прилози, но тогаш формата престанува да биде индикативна а станува модална, на пр. *Тој го има најправено ѝоа во еден часој вчера* го има истото значење како *Тој го најправил ѝоа во еден часој вчера* - т.е. говорителот претпоставува дека дејството се свршило.

Освен тоа, изгледа дека перфектот со *има* има една, да кажеме, пономинална нијанса од минатото неопределено време. А тоа би можело да му се припише на стативниот карактер на резултативност

кај перфектот со *има*, на пр. *Термометарот покажува повисока температура за 1 степен целзиусов.*

Значи

{ (а) почнале да грееат.

{ (б) имаат почнало со греењето.

Значи овде, говорителите мислеле дека минатото неопределено време звучи некако поприродно со *да*-конструкција, т.е. со една глаголска конструкција, а кога го префрлиле глаголот во *има* перфект, тогаш исто така ја префрлиле *да*-конструкцијата во едно именско дополние. За врските меѓу стативноста и номинализацијата пишувал Лохман (Lohman 1937) во една статија за именскиот извор на индоевропскиот перфект. Изгледа дека можеби некакви слични семантички врски има и кај македонскиот перфект.

Иако може да се укаже на разни тенденции и на некои разлики кај минатото неопределено време и перфектот со *има*, најбитниот доказ за видот на разликата меѓу целата серија со *има*, т.е. перфектот со *има*, тој со *имал*, и предминатото со *имаше*, и серијата со *сум* како целосност, т.е. минатото неопределено време и предминатото време со *беше*, може да се гледа токму во помаркираните форми, т.е. во предминатите времиња. Во врска со тие форми јасно се гледа дека резултативноста е главниот фактор во разликувањето на двете серии. Да го земеме предвид следниов пример:

Лиле ми го покажа Божо, но јас веќе го

{ (а) бев видел.

{ (б) имав видено.

Во разликата меѓу (а) и (б) се гледа разликата меѓу резултативните и нерезултативните форми. Реченицата (а) би се употребила ако говорителот веќе го видел Божо во моментот кога, на пр., говорителот со Лиле шетаат по улица и ненадејно говорителот го забележува Божо а веднаш потоа Лиле му го покажува. Реченицата (б) би се употребила, на пример, кога говорителот веќе го видел Божо пред извесно време, т.е. порано во истиот ден или недела. И така разликата меѓу овие форми се состои во тоа што предминатото време со *беше* е маркирано само за категоријата на *паксис*, т.е. тоа просто укажува на фактот дека едно дејство му претходи на едно друго: а предминатото време со *имаше* опишува едно дејство како состојба што произлегува, значи како резултат, од едно претходно дејство.

Од овој краток текст, се надеваме, може да се види дека резултативноста е најважната категорија што го разликува стариот перфект, т.е. сегашното минато неопределено време, од новиот перфект, т.е. формата со *има*, и дека таа разлика постои за двете серии како целосности, а и дека оваа разлика најјасно може да се види кога се споредуваат двете предминати времиња -- тоа со *беше* и тоа со *имаше*.

За сложените минати времиња во диховскиот говор во споредба со македонскиот литературен јазик и со другите дијалекти

Како членови на централниот дел на западното наречје, битолските говори заземаат важно место во однос на истражувањето на македонскиот литературен јазик. Во контекстот на формирањето на литературниот јазик, како и во опишувањето на македонските дијалекти, една значајна задача е определувањето на глаголските форми и категории, т. е. утврдувањето кои форми се сметаат за литературни, кои форми се среќаваат во дијалектите, и кои значења можат да им се припишат на првите, односно на вторите. За литературниот јазик може да се каже дека на формите и на значењата во глаголскиот систем досега им е посветено доста внимание како во општите работи за граматиката, на пр. Конески (1967), Лант (Lunt 1952), така и во посебните студии какви што се тие од Голомб (Gołab 1964, 1970), Фридман (Friedman 1977, 1981, Фридман 2009) и Крамер (Kramer 1986). Меѓутоа, во истражувањето на дијалектите, иако формите детално се опишуваат кога се работи за значењата на формите, најчесто или се спомнуваат значењата што се јавуваат во литературниот јазик или пак воопшто не се земаат предвид. Од тоа се гледа дека во такви ситуации се претпоставува дека присуството на одредена форма сведочи за присуството на очекуваното значење на таа форма. Меѓутоа, морфолошките изоглоси и соодветните семантички изоглоси не се совпаѓаат секогаш, иако, се разбира, тие честопати одат заедно. Со тоа сакаме да кажеме дека присуството на дадена форма не секогаш покажува на одредено значење на таа форма.

Во врска со овие факти, би сакал во оваа ститија да се осврнам на еден дел од глаголскиот систем во еден битолски дијалект, имено во диховскиот, со цел да го споредам со литературниот систем, кој-

што во определена мера е базиран врз него и врз блиските говори. Исто така, ќе се обидам системот на диховскиот говор да го поставам во поширокиот контекст на македонските дијалекти. Како извор за податоците ќе ја земам одличната студија на диховскиот говор од Хрон (Groen 1977), во којашто детално е опишана фонологијата и морфологијата на говорот но, како што е обично во такви структурални описи, само малку се пишува за семантиката или синтаксата. Ќе ги користам белешките направени од Хрон и дванаесетте текстови со разни содржини од дваесет и пет страници на крајот од книгата. Иако со овој осврт не можам да кажам дека ќе дадам полн третман макар и на овој дел на диховскиот глаголски систем, сепак се надевам дека овој реферат ќе придонесе за едно поточно определување на местото на дијалектниот глаголски систем и на природата на некои изоглоси.

Тргувајќи од литературниот глаголски систем, ќе почнам со индикативните категории, коишто ги обработив во својата книга за македонскиот индикатив (Friedman 1977, Фридман 2009). Во литературниот јазик можеме да разликуваме три прости парадигми, имено сегашно, минато определено свршено и несвршено (аорист и имперфект), и пет сложени парадигми - три сложени со глаголската придавка и формите на *има*, односно *имаше* и *имал*, и две сложени со глаголската *л*-форма и *сум*, односно *беше*. (Треба да забележиме дека ние го примаме толкувањето на категоријата модалност според кое идните форми со *ќе* се модални, а не индикативни затоа што не покажуваат на онтолошката стварност, туку на очекуваната можност). Во парадигмите со глаголската *л*-форма исто така има разлика меѓу аористните и имперфектните форми, но таа разлика е надвор од рамките на статијава. Ние ќе ги разгледаме главно сложените форми, а прашањето на глаголскиот вид, иако и тоа би можело да послужи како пример за разликата меѓу морфолошката и семантичката или синтаксичката изоглоса (на пр. употребата на сегашен перфектив во независни реченици или аорист со зборот *да*, сп. Видоески 1962/63: 92), ќе остане надвор од рамките на нашето истражување.

Заедно со петте парадигматски серии што веќе ги спомнавме, ќе се осврнеме и на синтагмите од типот *сум*, односно *беше* или *бил* со глаголската придавка, на пр. реченици од типот *дојден сум*. Согласно се со мислењето на Конески (1967б: 458) и Лант (Lunt 1952: 100), и како што токму сега индициравме, ваквите конструкции ние ги разбираме како синтагматски, а не парадигматски, т.е. тие се состојат од глагол и придавка, а не од помошен глагол со друга глаголска форма (партицип). Доказите за ваквиот пристап, меѓу другото, се наоѓаат во слободниот ред на зборовите: глаголот може да стои пред придавката или зад неа, појава којашто не се среќава кај парадигматските конструкции (в. Friedman 1977: 16-17, Фридман 2009: 20-21 за други докази).

Определувањето на значењата на формите што нè интересираат го земам од својата гореспомената студија. Со оглед на времето и просторот, ќе се ограничам само на неколку заклучоци. Минатото

неопределено време, т.е. глаголската л-форма со помошниот глагол *сум*, е немаркирано спрема сите други минати временски форми. Неговото главно значење, т.е. значењето кое е најнезависно од контекстот, е *нейошврдување*, а особено *прекажување*, коешто се спротивставува на значењето *ошврдување* коешто задолжително го искажува минатото определено време. Меѓутоа, минатото неопределено време може да изразува исто така немаркирана минатост, т.е. минатост без нијанса на присуство или отсуство на личната потврда на зборуваачот. Предминатата форма со *беше* и глаголската л-форма се разликува од другите предминати форми (тие со *имаше* односно *имал*) со тоа што формата со *беше* е единствената форма маркирана по таксис, т.е. по чиста претходност на дејството, без оглед на резултатите (резултативност) или состојба (статалност) или лична потврда на зборуваачот (статус). Сите форми со *има*, *имаше*, односно *имал* и глаголска придавка се одликуваат со тоа што се маркирани по резултативност. Додека формата со *има* нема врска со некој друг минат настан освен со оној што го произведува резултатот, формите со *имаше* и *имал* се маркирани за врската со некој друг минат настан покрај оној што го произведува резултатот (Значи тие покажуваат на минатоста додека формата со *има* не покажува на неа иако е врзана со минатоста преку минатиот настан што го условил резултатот). Освен тоа, формите со *имаше*, односно *имал* се разликуваат една од друга со категоријата *сшашус*, имено формата со *имаше* ја вклучува во себе личната потврда на зборуваачот додека формата со *имал* исклучува такво потврдување.

Толку за делот на литературниот македонски индикативен систем што нè интересира овде. Кога се свртува вниманието на дијалектниот систем од Дихово, веднаш се гледа дека се работи за исти форми, но во определен степен за други односи меѓу нив.

Првото прашање што треба да се разгледа е местото на конструкциите сложени со разните временски форми на глаголот *сум* и глаголската придавка. Хрон во својата студија ги третира овие конструкции во истиот дел каде што ги третира оние што ние ги нарекуваме *парадигматски*, а овој дел тој го нарекува „Формите и употребата на сложените времиња на глаголот“ (Forms and use of the complex tenses of the verb, стр. 210). Иако тој не се занимава отворено со прашањето на парадигматичност против синтагматичност на глаголските конструкции, може да се претпостави дека со употреба на терминот *tenses* „времиња“ којшто е двосмислен во англискиот јазик, тој мисли на значење „парадигматска серија“, а не на значење „однос спрема времето на зборувањето“. Во поделот каде што се разгледуваат конструкциите составени од *сум* и глаголска придавка (212-213), Хрон прави една важна разлика, имено тој разликува глаголска придавка (т.е. придавка образувана од глагол) од една страна и минатиот пасивен партицип на друга страна. Така, на пр., тој пишува дека разликата меѓу речениците *Кафеџо е мелено* и *Кафеџо е млено* се состои во тоа што во првата се употребува глаголска придавка, а во другата се употребува т.н. минат пасивен партицип. Како последи-

ца на разликава, според него, има и разлика во значењата на речениците така што првата потсетува на англискиот *The coffee is ground*, а втората на *The coffee has been ground*. Првата реченица го изразува фактот дека кафето има својство на меленост, додека втората го изразува фактот дека кафето беше подложено на процесот на мелење и дека процесот е доведен до крај. Ако е така, тогаш глаголскиот систем во диховскиот говор, и најверојатно и во други битолски говори, се разликува од литературниот македонскиот јазик во една важна особеност.

Во неговото излагање за морфологијата на диховскиот говор, Хрон со една точна сруктурална лингвистичка постапка формулира правила за образувањето на т.н. минат пасиван партицип (стр. 120), што значи дека тој не го користи поимот на аористна односно имперфектна основа надвор од описот на соодветните парадигматски форми и на глаголската л-форма. Ако ја консултираме граматиката на литературниот јазик по прашањето за глаголската придавка, ќе видиме дека извесни глаголи имаат можност да ја образуваат глаголската придавка како од аористната така и од имперфектната основа. За овие две форми Конески (1967б: 435) го пишува следното: „... се чувствува онаа разлика во опфаќањето на дејството што ... се опира на разликата меѓу свршено и несвршено време“. Кога ќе се вратиме на диховските примери со *мелено* и *млено*, се гледа дека можеме да кажеме дека и тука се работи за имперфектна и аористна глаголска придавка. Разликата меѓу својството и свршениот процес добра се слага со дуративното значење на имперфектот и пунктуалното значење на аористот. Кон ова можеме да го додадеме фактот дека самиот Хрон во парадигмата на глаголот *жние* ја дава формата *жниен* (сп. *жниеше*) покрај *жнати* (сп. *жна*) како минат пасивен партицип (стр. 126).

За називот *минаӣ пасивен партицип* исто така можеме да кажеме дека состојбата во диховскиот говор не оправдува оваа форма да биде именувана со ова старо име а не со името *глаголска придавка* како и во литературниот јазик. Во диховскиот говор, како и во литературниот македонскиот јазик, оваа форма се образува од непреодни како и од преодни глаголи, на пр. *Тој беше дојден од работӣа* (стр. 213); таа може да стои со член и како предмет, на пр. ... *можи да и сјомен(и) умренӣе* (229). Од синтактичка гледна точка, изгледа дека и редот на зборовите е исто така слободен колку и во литературниот јазик, на пр. *И крстӣени се, сега знаӣ, о̄и се крстӣени* (221). Меѓутоа, иако ни во текстовите ни во примерите нема ниеден таков пример со помошен глагол зад главната глаголска форма во другите конструкции што нè интересираат овде, штом ги има доста во оваа конструкција, врз основа на податоците што ни се на располагање не можеме да констатираме дефинитивно дека тоа е невозможно. Сепак, се чини најверојатно дека состојбата горе-долу личи на онаа во литературниот јазик, па во диховскиот говор конструкцијата со *сум* и глаголска придавка ќе ја сметаме за синтагматска, а не парадигматска.

Со оваа дојдовме до разгледување на вистинските парадигматски форми со *сум* и *има*. Како што е општо познато, и како што пишува Конески (1965: 148): „Во битолскиот градски говор, повлијан од говорот на влашкото население, се „греши“ во тоа што се употребува аористот и имперфектот во контексти што изискуваат перфект за прекажани дејства“. Значи, конструкциите со глаголската *л*-форма се употребуваат поретко. За луѓе од други краишта во Македонија ова честопати звучи како битолчаните да потврдуваат нешто лично кога би требало да искажуваат неутрален однос со помош на *л*-формата.

Иако во Дихово сега живеат само Македонци, а пред Балканските војни таму живееле и Албанци (Groen 1977: 2), изгледа дека и таму постои скоро иста ситуација како во Битола. (Треба да споме-
неме дека според Папахаци (Papađagi 1974: 1436) порано имало повеќе влашки села во непосредна близина). Според Хрон (Groen 1977: 211), во поголем број примери со глаголската *л*-форма значењето е резултативно. Кон ова можеме да додадеме дека речиси ниеден пример во студијата не укажува недвосмислено на прекажување или на непотврдување. (Има еден пример потчинет на честицата *ќе*: *Уѓире вака ќе било времето, телевизор каза, уѓире вака* (Groen 1977: 215), но присуството на честицата *ќе* налага сосема друга модална интерпретација на реченицата). Во текстовите со секојдневна содржина нема ниеден пример со глаголската *л*-форма со значењето на непотврдување. Дури во приказните, каде што се среќаваат најголем број глаголски *л*-форми и каде што воопшто има појави кои не се типични за диховскиот говор, на пр. наставката за трето лице еднина сегашно време *-иј*, има само еден згоден пример. Крале Марко му рече на новонајдениот брат:

„Ја(с) сум од Прилеј сум“, рече, „џомалио брајџ, а џебе“, рече, „шо џе дала мајка за жијџо, за една канџа жијџо џе дала“, рече, „за овде. И џој му вели: „Јас“, рече, „висџина думам оџи мајка ме даде“, рече, „за една канџа жијџо“. (244).

Инаку поголем број други примери се со контексти каде што им се спротивставуваат на прости минати времиња со тоа што глаголските *л*-форми укажуваат една поранешна состојба или поранешно дејство поврзано со дејството опишувано од глаголот во простото минато време, како што се гледа од следниве примери:

... не се родило жијџо никаде. И народо џладуваше. (243)

шо имало мајџериали џо дуканиџе, се с(е) украде. (240)

Ко(а) џреџресе во конаџиџе неџој, о(џ) џела Биџоља, шо се украдило, с(е) е кај џашаџа зајсено. (240)

„И овој џашаџа џвој“, му вели на валиџаџа, „си си доверил војска-аскер, маџазини, и џој некеше да џази на мравиџе, а џој бил најарамиџаџа!“ (241)

Во последниов пример, формата *бил* има адмиративно значење што, на пр. во Бобошчица, е единствениот случај кога *л*-формата сè уште се среќава (Конески 1965: 149).

Единствениот случај во студијата на предминато време со *беше* и *л*-формата е следниов:

Најдва едно езеро, о(ѿ) ѿо езероѿо една риба беше излегла на суо. (237)

Предминати форми со *имаше* и глаголска придавка исто така се ретки, ама се среќаваат почесто од конструкцијата со *беше* и *л*-формата:

А ѿој другаро с(и) имаше земено друѓи другар со неѓо. (239-7)

Ојдоф Биѿоља во . . . , имаше едно снеце, заврнѿо малце, имаше, онеѓвано, заврнѿо. (231)

Особеноста што ги поврзува сите конструкции со *имаше* и му ги спротивставува на примерот со *беше* се состои во тоа дека речениците со *имаше* укажуваат на нешто друго што веќе беше речено, т.е. тие изјаснуваат една поранешна состојба, даваат дополнителни информации. Во примерот со *беше* се дава нова информација што ја напреднува приказната иако се укажува на нешто што се случило порано. Изгледа дека тука се работи за статалност и(ли) за резултативност во формите со *имаше*, а со чист таксис во формата со *беше*.

Дури и едниот пример со *имал* и глаголската придавка, за којшто би можело да се очекува дека ќе носи јасна непотврда, не ни донесува друга информација освен за предминатоста. Примерот се наоѓа во една приказна каде што се употребени исто така и повеќе прости минати форми:

Му каза месѿоѿо . . . Ама ѿа ѿој имал наредено, оѿи какоф јунак да дојди на ѿа ѿосесѿримѿа, да не го ѿушки жиф, да ѿ(о) оѿруе . . . Е, ѿој замина . . . (244)

Од контекстот изгледа дека вредноста на *л*-формата се комбинира со вредноста на самиот помошен глагол *има*, затоа што информациите, иако се однесуваат на позадината, едновременно се и важни за објаснувањето на тоа што ќе се случи подоцна во приказната.

Глаголската конструкција со *има* и глаголската придавка, т.е. со сегашната форма на помошниот глагол, се разликува од соодветната литературна форма во два погледа. Прво, има форми од типот *има бидено*, на пр. *Имаш бидено Скојје ?* (214), што не само не е литературно, но и досега се поврзува само со охридско-струшкиот крај (Koneski, Vidoeski, Jašar-Nasteva 1966: 521-22, 534) и некои соседни села до Голо Брдо и Дебарско Поле (Steinke & Ylli 2008: 120, 268). Значи, се покажува дека таквите форми се пошироко распространети одошто се мислеше. Второ, во диховскиот говор има реченици од типот *Јас имам брајѿ умрено* (228). Хрон мисли дека таквите реченици се никнати по аналогија со речениците од типот *Имејо го имаш ѿисано?* (214) но можеме тука и да спомнеме нелични реченици од типот . . . *околу неѓоваѿа нива немало засадено ѿченица* (Починка 20.X 73, стр. 20). Можам исто така да додадам дека наклонетоста на *има* формата да биде маркирана по статус, имено да се употребува за

дејството што не сме го виделе ама сепак го потврдуваме (сп. Friedman 1977:97-98, фридман 2009: 70-71), може да се види во следниве примери од Дихово:

„Крстѝени се децаѝѝа али не?“ „Не!“ „Мори“, вели, „вие имаѝе скришеѝ скрстѝено“. „Шо“, му велам, „имаѝе скришеѝ; ѝѝурци дома ќе држиме!“ (221)

Колку леѝна да сѝѝе вака, и му дојде во соно, хоѝ, една змија ѝо касна ѝѝука и ѝѝој рѝѝна. „А“, рече, „браѝѝ ми“, рече, „ѝо има оѝѝруено ѝѝа ѝосесѝѝримаѝѝа“. (244)

Значи, на крајот на краиштата, што можеме да кажеме за минатиот индикативен систем на Дихово во споредба со литературниот јазик? Иако не сме во состојба да дадеме дефинитивен одговор, можеме да сугерираме некои решенија. Дури со ограничената граѓа што ја имаме, по # изгледа дека формите со *има* односно *имаше* и *имал*, се одликуваат од сите други со маркирање по резултативност, што се гледа од фактот дека тие носат информација за позаднината. Сепак, кога ќе им се обрне внимание на формите базирани врз глаголската *л*-форма, се гледа дека и таму резултативното значење сè уште е силно развиено во диховскиот говор. Меѓутоа, двете *л*-парадигми имаат поизразена нијанса на дејство наспроти нијанса на состојба во *има*-парадигмите. И тоа ќе можеше да доведе до развиток на една нова опозиција, ако диховскиот говор останеше без контакти со литературниот јазик. За категоријата *сѝѝаѝѝус* (потврдување/непотврдување), која е толку важна за литературниот систем, треба да кажеме дека таа не е толку развиена (иако немавме доста примери за комплетна верификација), но и таа покажува тенденција да излезе на видело, ама кај формата со сегашно *има*. Значи, согласно со очекувањата, диховскиот систем е доста близок до литературниот, иако има и неколку разлики. Конструкциите со глаголската *л*-форма се воопшто поретки и поограничени во значењата, а конструкциите со *има* итн. (како и простите минати времиња) се пошироко распространети. Некои тенденции постојни во литературниот јазик, на пр., врската меѓу *има* -перфектот и невидено, а потврдувано дејство, се поизразити во говорот.

Меѓу дијалектните системи, диховскиот и, *ceteris paribus*, битолскиот, се однесува соодветно на својата географска позиција помеѓу Костурско, Охридско и Прилепско. Во костурскиот говор глаголската *л*-форма е исчезната, формите со *има/имаше* се нови перфекти и значењето на непотврдување не постои (Конески 1965: 148, Шклифов 1973). Во прилепскиот говор, кој во овој поглед е скоро идентичен со литературниот систем, има полно остварување на можностите со исклучок на тоа што формата *бил* не служи како помошен глагол со *л*-форма. Таму глаголската *л*-форма е немаркирана и затоа најразвиени се нејзините потенцијални значења - и старото резултативно, и непотврдувачкото, па и простото претеритно. Во охридскиот говор перфект со *има* итн. е поразвиен, па затоа и глаголската *л*-форма е поограничена; таа може да служи само (или

главно) за прекажување. Во Битолско - како што се гледа и од градскиот и од еден селски говор - *л*-формата е послаба, што потсетува на Костурско. Сепак, има можности и таа да се појави со трите значења како во Прилепско. А исто така како во Охридско, посебни значења врзани за категоријата *с̄ӣа̄ӣӯс* (потврда/непотврда) се во тек на развивање, но не во *л*-формата туку во конструкцијата со *има*.

Со тоа доаѓам до најважната мисла, со која го почнав овој текст, имено, присуството на морфолошка форма не претпоставува присуство на одредено значење на таа форма. Морфолошките и семантичките изоглоси не се совпаѓаат секогаш. Битолските говори, како што се гледа и од градскиот говор и од говорот на селото Дихово, го имаат истиот морфолошки инвентар со охридските и прилепските говори, но тие се разликуваат еден од друг во употребата на овие форми, т.е. делат разни семантични изоглоси. Таквите изоглоси ќе треба подетално да се изучуваат.

Применетата лингвистика и македонските глаголски категории

Во полето на применетата лингвистика, многу разни теоретски пристапи можат да се употребуваат во предавање на јазикот на неродени говорители. Во оваа статија, јас би сакал да посочам некои примени на генетската, ареалната, и типолошката лингвистика како и структуралната лингвистика на македонскиот јазик на родените говорители на англискиот јазик. Во текот на искажувањето, имам намера да ја покажам не само корисноста на лингвистичката теорија во наставниот метод, туку и како применетото мислење може да служи на теоријата. Во рефератот ќе се сконцентрирам на глаголската л-форма и нејзиниот однос кон теоријата на маркираноста, од една страна, и генетскиот, ареалниот, и типолошкиот пристап кон јазичните промени, од друга.

Ќе го започнам моето изложување со една анегдота којашто може да служи како пример на сложеноста на односот меѓу лингвистичката структура и педагошкиот маркетинг. Пред петнаесет години, предавајќи руски јазик на Универзитетот Северна Каролина во Чапел Хил, и имајќи намера да држам курс по македонски јазик следната година, на крајот од учебната година одржав едно мало предавање, во кое сакав да го предизвикам интересот на студентите за македонскиот јазик. Им објаснив на младите студенти-бруцоши, дека штом веќе имаат студирали еден словенски јазик цела година, ќе им биде полесно да студираат втор, и дека знаењето на еден словенски јазик ќе им овозможи полесно совладување на другиот. Продолжив фалејќи ги пртите на македонскиот јазик што се поблиску до структурата на англискиот отколку до рускиот јазик, и така се изучуваат од родени говорители на англискиот јазик со помалку тешкотија. На пример, им објаснив дека наместо мобилен и подвижен акцент со морфофонемски алтернации, каков што се наоѓа во рускиот јазик и којшто претставува голема тешкотија за американските студенти, во македонскиот јазик акцентот редовно паѓа на третиот слог од крајот. (Треба да забележам, меѓутоа, дека мојот колега Хауард Аронсон ужива да ме задева велејќи дека македонскиот акцент бил толку лесен што во *Грамашиката на македонскиот јазик* од Блаже Конески (1967б), делот „За акцентот“ зазема 72 страници). Им објаснив на студентите дека во македонскиот јазик именските синтактички односи се изразуваат со предлози, како и во англискиот, а не со падежи чиешто учење претставува особена обесхрабрувачка задача за Американците коишто го изучуваат рускиот јазик. Пропуштив да им го спомнам на студентите удвојувањето на објектот со кратки заменски форми. Им нагласив дека во македонскиот, како и во англискиот, има определен член и дека повеќе се употребуваат потчинети реченици отколку партиципни конструкции. Јасно се гледаше од нивните заинтересирани погледи дека барем некои од нив можеби размислуваат за можноста да се префрлат на изучувањето на

овој очигледно полесен за нив словенски јазик. Точно во тој момент една интелегентна студентка седејќи во задниот ред ја крена раката и запраша: „А глаголот?“ Како коректен предавач, требаше да признаам дека во овој поглед македонскиот е многу посложен од рускиот (ако се мисли на финитен глагол), иако истовремено докажував дека многу од овие сложености се аналогни на сложеностите на англискиот глагол (на пример перфект со помошен глагол „има“, имперфект сличен на англиското минато прогресивно време итн.). Сепак, ми беше јасно дека сега слушателите беа значително поскептични. Навистина, и од педагошка и од теоретска гледна точка, македонскиот глагол претставува доста интересна задача и за студентот и за лингвистот.

Разликата меѓу македонскиот (како и бугарскиот) глаголски и именски систем, од една страна, и рускиот (и другите не-источно-јужнословенски јазици) од друга, служи како пример на оние разлики на кои посочи Трубецкой (1923) кога за прв пат ја издаде формулацијата на јазичен сојуз како алтернатива на моделот на генетското семејство, што во претходните сто години доминираше на полето на лингвистиката. Секако, општите иновации што балканските словенски јазици ги разделуваат од другите словенски јазици (на пр. синтактични падежни односи, морфолошкото изразување на поимот *определност*, аналитичен модалитет итн.) се позначајни од дијагностична гледна точка од конзервативните појави, како што е, на пр. зачувувањето на опозицијата *аорис/имперфект*. Меѓутоа, формалниот конзервативизам се придружува со иновации во граматичките категории, и така продолжувањето на општословенските тенденции е свртено во нов правец во балкански контекст. Развитокот на македонскиот глаголски систем од општословенскиот период содржи елементи кои можат да се објаснат со генетски, ареални или типолошки анализи, а овие разни пристапи можат да се искористат со значаен ефект во предавањето. Искористени како педагошки средства, споредбените и историските разјаснувања на сложените лингвистички факти често им даваат на студентите интуитивно задоволство кое им го олеснува сфаќањето на нови поими и форми. Сега да го свртиме нашето внимание на специфичната проблематика на македонскиот глагол.

Од историска гледна точка, може да се докаже дека македонската глаголска *л*-форма го следеше патот на развојот на сите словенски јазици во врска со маркираноста, но морфолошките и семантичките промени (новата *л*-форма со имперфектна основа и појава на новата граматичка категорија „*стийус*“), заедно со морфолошкиот конзервативизам и семантичките иновации во синтетичките минати времиња доведе до една ситуација сосема различна од другите, не-источно-јужнословенски јазици. Иако сочувувањето на синтетичките минати времиња како и иновации во употребата на глаголската *л*-форма се среќаваат и во другите словенски јазици, сепак во сите овие јазици општословенскиот перфект со стариот резултативен партицип (глаголска *л*-форма) се има развиено во

немаркираниот претерит на сличен начин како во романските и германските јазици, т.е. бившите перфектни конструкции сега се обични минати времиња. Овие промени можат да се сметаат како суштински типолошки, а не генетски или ареални, т.е. во перфектот има тендеција да се развијат во немаркирани минати времиња и да се разменуваат со нови перфектни конструкции.

Во предавањето на македонскиот глаголски систем, меѓутоа, редот на изложување не би требало да оди по патот што би се очекувал според едно површинско разбирање на теоријата на маркираност. Со ова доаѓаме до една важна поента во односот меѓу лингвистичката теорија и педагогија. Општо познато е дека при воведувањето на јазичниот материјал се почнува со материјал со поголема фреквенција и правила, а (само) потоа работа со помала фреквенција и исклучоци, студентот да може што побргу да стигне до попродуктивен капацитет и да му се создаде чувство на достигнување. Така, на пример, кога се предава македонскиот јазик се воведува сегашното време многу рано, но исто така и неправилниот глагол *сум*, заради неговата фреквенција. А предминатите времиња, на пример, или аористот (минато определено време) од глаголот „*земе*“ може да се одложи за подоцна во годината. Има тука корелација на маркираноста: сегашното време е најнемаркирано, а предминатите времиња се многу маркирани. Сепак, кога се работи за минато определено и неопределено време, има повеќе смисла да се почне прво со минато определено, иако може да се докаже дека е помаркирано, заради фреквенцијата и правецот на предиктабилноста.

Иако често немаркираниот член на една опозиција почесто се среќава, ова не е апсолутна корелација (Andrews 1990: 136-165). Суштината на маркираноста е во постоењето на инваријантно (непроменливо) значење. Како што докажував на други места (Friedman 1977), синтетичните минати времиња на македонскиот јазик секогаш го пренесуваат минатото потврдување на зборуваачот, додека минато неопределено време, иако во контекстот може да пренесува непотврдување, всушност го нема ваквото значење како инваријант, како што се гледа од многу примери со старото перфектно значење или нешто слично. Од педагошка гледна точка, значи, маркираната форма се објаснува полесно заради определеноста на јазичниот знак. Затоа што говорителот обично го потврдува тоа што го кажува, минатото определено време е пофреквентно појасно определено по значењето, и така полесно се изучува. Покрај тоа, од чисто формална гледна точка, *л*-формата се изведува од аористот а не обратно (на пр. од формите *донесов*, *зедов*, *џлейшов* се добива *донел*, *зел*, *џлел*, а не обратно). Од тоа се гледа дека врската меѓу маркираноста и педагошкиот ред на изучување треба да биде чувствителна на контекстот.

Кога ќе го свртиме вниманието на минатото неопределено време, ареалните појави - т.е. споредби со другите балкански јазици -- стануваат корисни. Затоа што минато неопределено време сè уште содржи нешто од старото перфектно значење (на пр. *Сум ти кажал еднаш и пак ќе ти кажам*) како и други минати значења (на пр. *Кога*

сме биле млади, сме играле покрај реката), не може да се каже дека непотврдување (на пр. прекажаност) е инваријантно значење. Сепак, непотврдување е контекстуално значење, на пр. *Му се јавив на вујко ми, не беше дома, на ѝлажа бил*. Тука говорителот е сигурен дека вујко му не е дома, инаку би дошол до телефон, сепак, не знае со толкава сигурност каде е штом не е дома, и затоа има промена во времињата.

Сето тоа се однесува на минатите времиња коишто говорителот на англискиот јазик лесно може да ги преведува. Но има контексти каде што минатото неопределено време се употребува со значења кои на површината изгледаат сегашни, а такви се потешки за студентите. Тука и теоријата и ареалните споредби се корисни. Да ги разгледаме следниве два примера:

- 1) *Комшијата дојде во куќа, и намесио газдата ме најде мене во кујната. Извика: „А, ти си бил тука!“*
- 2) *Двајца Власи се шегуваат еден со друг, а еден го задева друѓиот дека не се однесува досиа влашки и извикува: „Ти Влаво си бил!“*

Првиот пример изразува вистинско изненадување, и таква употреба се вика *адмиратив*. Во другиот пример изразува сомневање или неверување - било иронично, саркастично, или, како овде, на шега, тоа се вика *дубијатив*.

Во двата примера точниот англиски превод ќе биде со сегашно време: „*Oh, you're here!*“ и „*And you [say you are/are supposedly] an Aromanian!*“ Проблемот е како ова да се објасни и теоретски и практично. Еден компаративен балканистички пристап би може да биде од помош.

Албанскиот има цела низа на парадигми дијахрониски деривирани од извртениот перфект, познат во традиционалната граматика како *адмиративен начин* (во албанскиот: *mënyre habitore*). Така, на пример, додека 3 л. едн. перфект од глаголот *сум е ка qenë* - во буквален превод: *има бидено*, сегашниот адмиратив е *qenka*. Од ова може да се изведе перфект користејќи го сегашниот адмиратив од помошниот глагол *има* и партиципот, на пр. *paska qenë*. Адмиративот експлицитно ја маркира непотврденоста и затоа најчесто се користи за изненадување (кое по својата природа потекнува од некоја претходна состојба во која говорителот не може да ја потврди вистинитоста на новото откритие), сомневање, прекажување, претпоставка итн. Иако развојот на македонскиот и на албанскиот се разликува во многу нешта, сепак двата јазика ја содржат граматикализацијата на ставот на говорителот кон епистемиолошката вредност на раскажаниот настан, и како таква -имајќи го предвид постоењето на тој феномен во турскиот јазик до времето на отоманското освојување - самата граматикализација (може да се докаже) претставува една ареална карактеристика (а не генетска или типолошка) наспроти извесни разлики во специфичната реализација во определениот јазик.

Да го разгледаме следното сценарио: Човек влегува во продавница очекувајќи дека ќе го најде сопственикот но го наоѓа помошникот. Во албанскиот тој може да извика: - *Ku qenka mjeshtri?* но на македонски тој не може да праша - **Каде бил мајсторој?* Ако потоа мајсторот се појави од зад завесата, муштеријата може да извика на македонски: *А џука си бил!*, но на албански може да извика или: *E, këtu qenke!* или: *E, këtu paske qenë!* (или: *E, këtu paskëshe qenë!* или пак: *E, këtu qenkëshe!*) Најважното е ова: македонското минато неопределено, дури кога изгледа дека има сегашно значење, сепак, фактички секогаш треба да се однесува кон една состојба која веќе постоела или кон едно претходно искажување - или реално или имплицитно - додека албанскиот адмиратив е вистинско сегашно време, и така може да се однесува кон една вистинска нова состојба во моментот на говорењето.

И така, кога се разјаснуваат адмиративната и дубитативната употреба на минатото неопределено време за говорителите на англискиот јазик, корисно е да се покаже дека, иако во англискиот има фокус на сегашниот резултат на претходната состојба, сепак секогаш има некоја мината референција, и оттаму се доаѓа до изборот на македонското минато неопределено време. Од оваа гледна точка, пристапот на Конески (1967б) кон минатото неопределено време како една парадигма со контекстуелни променливи значења е педагошки поедноставен и теоретски пооправдан од пристапот каде што или се бара инваријантно значење за минатото неопределено време или се третираат разните употреби како разни парадигми. Кон ова може да се додаде дека употребите на минатото неопределено време со значење што изгледа сегашно, сепак, не претставува неутрализација на опозицијата *сегашно/минајќо*, туку секогаш содржи однос кон минатото, дури ако фокусот е на сегашниот резултат. Кога нема врска со минатото, тогаш минатото неопределено време не се среќава.

Како што видовме, педагошкиот пристап кон наставата по македонската л-форма - во овој случај за говорители на англискиот јазик - може да се збогатува со генетска, типолошка и ареална лингвистика.

Покрај тоа, теоријата на маркираноста претставува корисно педагошко средство кога се употребува со чувство за прагматиката.

II. МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ДРУГИТЕ БАЛКАНСКИ ЈАЗИЦИ

Некои забелешки за индиректниот говор и прекажувањето во македонскиот и албанскиот јазик

За мене претставува голема чест и радост што ја пишувам оваа статија во чест на големиот научник Блаже Конески, без чишто дела и менторско раководство јас дури не ќе можев да ја почнам, и покорно му ја посветувам со длабока почит.

Еден значителен проблем од балканистичка како и од општо лингвистичка гледна точка е споредбата на средствата преку кои македонскиот и албанскиот јазик изразуваат и разликуваат индиректен говор и разни видови прекажување. Од гледна точка на балканска лингвистика, студирањето на овие појави придонесува до составот на една споредбена балканска граматика, којашто е една општо-примена главна цел за оваа наука. За општата лингвистика е важно подлабокото разбирање на граматички односи, што потекнува од споредувањето на сличностите и разликите меѓу пристапите на двата јазици кон истите прашања. Во оваа статија се стремиме да претставиме колку што можеме појасно еден нацрт на најбитните посебности на појавите за кои ќе станува збор. Не можеме тука да ги разгледуваме сите можни случаи, комбинации и форми што можат да се употребуваат. Тоа е задача за една поголема работа. Ние тука ќе ги разгледуваме двата случаи кои служат за најјасни примери на главните и максималните можности: Случај I - кога едно дејство веќе е минато во времето кога е опишувано, а потоа е прекажано (со глаголот *рече* во аорист) врз основа на опишувањето Случај II. Кога едно дејство е сегашно во времето кога е опишувано, а веќе минато кога потоа е прекажувано (исто така со *рече*) врз основа на опишувањето.

Како прв чекор кон оваа споредба, треба да ја истакнеме разликата меѓу индиректен говор и прекажување. Едно корисно определување на разликата дава Б.Ц. Дарден (Darden 1973: 326): „By reported speech we mean a statement or statements based on second-hand information where the reported nature of the information is overtly indicated by an inflectional morpheme, rather than by a lexical verb of hearing or saying, as is the case with indirect speech“.¹

¹Треба да истакнеме дека прекажувањето може да се определува како еден вид индиректен говор, а за нашите цели ќе го употребуваме терминот

Нашата споредба ќе ја почнеме со македонските примери за
Случај I:

1. Сашко и Фатмир се сретнуваат со Агим, и Сашко му вели
на Агим:

(1a) *Те видов дома.*

Потоа Сашко се сретнува со Танкут и му вели:

(2a) *Му реков на Агим дека го видов дома.*

Во меѓувремето, Фатмир, кој не беше со Сашко кога го виде
Агим дома, се сретнува со Мите и кога зборуваат за Сашко и Агим
му вели:

(3a) *Сашко (му рече на Агим дека) го видел дома.*

Со ова не ги исцрпиме сите можности на говорната
ситуација, но доволно е засега за разликувања за кои станува збор.
Во (1a) имаме директен говор. Во (2a) имаме индиректен говор
основан на (1a). Имаме глаголот на зборување (*рече*), подреден
сврзник (*дека*), и промена на заменките (*ше* станува *го*), кои се знаци
на индиректен говор, но немаме граматичка (морфолошка) промена
во категоријата на која \$ припаѓа глаголот *види* (исто така не се
работи за вести од втора рака) и така немаме прекажување. Во (3a)
имаме прекажување основано на (1a). Тука се работи за вести од
втора рака, а најважна е промената на глаголот *види* од минато
определено во минато неопределено време, така што глаголот на
зборување и подредениот сврзник може да се испуштат без да се губи
смислата на прекажаност, што го истакнавме со заградите. Оваа
промена, што потекнува од фактот дека минато определено време
задолжително и секогаш го изразува личното потврдување на
констатацијата од страната на говорникот, додека минато неопреде-
лено време се противставува на минато определено време преку фак-
тот дека не треба да изразува ни потврдување ни непотврдување и
така често се употребува не само кога говорникот не сака да ја
потврдува констатацијата (т.е. непотврдување) или има неутрален
став спрема неа, на пр. во прекажување, но исто така служи како
морфолошки процес кој обично ја пренесува разликата меѓу инди-
ректен говор и прекажување.²

Тука треба да истакнеме дека оваа употреба на минато
неопределено време, иако е многу важно и особено во третото лице
често, не го определува неговото основно (постојано, непроменливо)
значење (што е само минатост немаркирана ни за потврдување ни за
непотврдување; в. Friedman 1977: 71-72, Фридман 2009: 54-55), ниту
претставува една посебна граматичка категорија. Во полза на овие

индиректен говор само кога не се работи за прекажување. Сп. ја исто така
фуснотата 4 понатаму.

² Разликата меѓу минатото определено време и минато неопределено време
се состои во маркираноста на минато определено време за граматичката
категорија *стативус* (в. ја фуснотата 7 понатаму). За повеќе докази во врска
со ова прашање в. Фридман (1974, 1980, 2009: 28-41, Friedman 1977: 34-81).

поими е фактот дека има многубројни реченици, на пр. во *Грама̀ти-ка̀ѝа на македонскио̀ѝ лѝтѐра̀ѝу̀рен ја̀зик* од Б. Конески (1967б: 465-471), во кои минато неопределено време не се употребува ни за прекажување ниту за индиректен говор, и тоа не само во првото лице, како што се гледа од следниве примери:

(4) *Сум с̀ѝанал но̀еска во еден, . . .* (Конески 1967б: 462)

(5) *Но т̀ѝ си одел т̀а̀му.* (Конески 1967б: 471)

(6) *Ни ко̀а̀ била малечка . . . не се радувала т̀олку.* (Конески 1967б: 471)

Конески ни кажува дека реченици како што се примерите (5) и (6) можат да се разберат како прекажување или директно кажување (и такви се случаите); сè зависи од контекстот. И така минато неопределено време само по себеси не го пренесува значењето на прекажаност, и не може да се зборува за една посебна граматичка категорија за прекажување без да се прими поимот дека има две наполно хомонимни минати неопределени времиња, едно прекажано и едно непрекажано.³ Промената на минато неопределено време е морфолошки или морфо-синтаксички *процес* што служи да пренесува прекажаност, но самата прекажаност е едно варијантно значење на минато неопределено време што го добива само по контекстот.⁴

Сега да ги разгледаме првите три реченици на албански јазик:⁵

³ Најнов таков опит има направено Шанова (1979), во кој дури не се признава минатото неопределено несвршено време како непрекажано време (стр. 131-132, сп. примери [5] и [6] тука). Ако се прими ваков поим на тотална хомонимија на граматички категории, нема крај до можните „категории“ што можат да се наоѓаат; за секој контекст може да се определува една нова, наполно хомонимна, категорија. На пр., би можело да се зборува дека именките се менуваат по падежи во македонскиот јазик: номинатив - книга, генитив - на книга, датив - на книга, акузатив - книга, инструментал - со книга, локатив - во книга, аблатив - од книга, итн. Сп. Конески (1950).

⁴ Значи, во определувањето на Дарден (Darden 1973) треба да се измени терминот *inflectional morpheme* со *morphological process* или *morpho-syntactic process*, т.е. за да се разликува индиректно кажување и прекажување, треба да постои некаква морфолошка разлика, но таа разлика не треба да биде ограничена до разликувањето на индиректен говор и прекажување.

⁵ Во албанскиот јазик има три минати времиња кои не се ни адмиративни ни предминати: аорист, имперфект и перфект. Нивните меѓусебни односи и односите помеѓу нив и македонските минати времиња се доста сложени и надвор од интересот на статијата. Го употребуваме перфектот затоа што тој станува помеѓу аорист и имперфект (сп. Demiraj 1977:119-120). Основните докази во врска со појавите за кои станува збор не би се промениле за другите две времиња.

(16) *Të kam parë në shtëpi.*

(26) *I thashë Agimit se e kisha parë në shtëpi.*

(36) *Sashkua i tha Agimit se e kishte parë në shtëpi.*

Во (16) имаме перфект, а во (26) и (36) имаме плусквамперфект според правилото на последователност (или согласување) на времињата што е слично на истата појава во англискиот јазик.⁶ Се гледа од споредувањето на македонските примери со албанските дека се променува глаголската граматичка категорија меѓу (2) и (3) во македонскиот јазик а меѓу (1) и (2) во албанскиот (немаме предвид тука лице, што се менува во парадигмата, туку само категориите што се менуваат помеѓу парадигми). Значи, во такви случаи во македонскиот јазик се разликуваат индиректен говор и прекажување по промената на категоријата *сџаџус*,⁷ т.е. статусот *џоџврдување* на минато определено време се менува во статусот што не разликува потврдување/непотврдување на минато неопределено време; а не се разликува директно и индиректно кажување преку такви промени. Од друга страна, во албанскиот јазик не се разликува индиректно кажување од прекажување, но тие заедно се разликуваат од директно кажување по категоријата *џаксис*,⁸ т.е. минатото време се префрла во предминатото време според правилото на последователност на времињата.

Досега сме дискутирале само за обично (неутрално) прекажување. Ако говорникот чувствува дека соопштението не е обично и заслужува повеќе или помалку потврдување или доверба, освен интонација или лексикални средства, на пр. *наводно*, *гџоја*, *нависџина*, *те џë вџртетџ*, итн., во македонскиот и албанскиот јазик говорникот може да изразува повеќе односно помалку доверба преку морфолошки средства според системите на маркирање во соодветните јазици. Затоа треба да разликуваме разни видови прекажување. Имено, во македонскиот јазик може да се изразува повеќе доверба ако не се променува минато определено време во минато неопределено додека во албанскиот јазик може да се изразува помалку верување (или повеќе изненада) ако се променува глаголот во адмиратив и неверување ако адмиративот се подложува на правилото на последователност на времињата:

⁶ Како во англискиот јазик, не треба да се менува времето според правилото на последователност на времињата ако тоа што е прекажано сџ уште важи во часот на прекажување. За ова и други работи врзани со индиректен говор во албанскиот јазик, в. Domi (1971: 136-145), Prifti (1971: 430-441), Domi 1976, 250-291).

⁷ Категоријата статус го изразува односот или ставот на говорникот спрема тоа што говори. (Сп. Фридман 1980 и Aronson 1977: 12-13).

⁸ Категоријата таксис го покажува односот меѓу некое минато дејство и некое друго (минато) дејство (сп. Jakobson 1957: 4).

- (Зв) *Сашко му рече на Аџим дека љо виде дома.*
(Зг) *Sashkua (i tha Agimit se) e pasha parë në shtëpi.*
(Зд) *Sashkua (i tha Agimit se) e paskësh parë në shtëpi.*

Во (Зв), со фактот дека не се променува глаголот, Фатмир лично ја потврдува констатацијата на Сашко. Во таков случај имаме прекажување со потврдување.⁹ Во (Зг) се изразуваат сите можности на албанскиот адмиратив (тука перфектен адмиратив), којшто изразува лично непотврдување на говорникот, т.е. маркиран е за статусот *нејојврдување*, најчесто или преку изненада (што потекнува од поранешо непотврдување или неверување) или преку сомневање, саркастичност, итн.¹⁰ И така (Зг) се употребува - со или без зборовите во заградите - или ако Фатмир се изненади дека Сашко го видел Агима, или ако навистина не верува во тоа, или ако само сака да му истакне на Мите дека тој просто прекажува Сашкови зборови и не ги потврдува. Значи, во албанскиот јазик исто така има морфолошки процес што пренесува прекажување, но истовремено пренесува непотврдување на прекажаните зборови.¹¹ Во (Зд), со плускамперфектен адмиратив, ако е основано на (1б), тогаш во скоро сите случаи има значење дека Фатмир не му верува на Сашко, т. е. кога прекажуван адмиратив се подложува на правилото на последователност на времињата, останува значење на неверување.

Сега да ги разгледаме примерите за Случај 11. Речениците (7) - (9) имаат истите контекстуални односи што ги имаат (1) - (3):

- (7а) *Не знам.*
(8а) *Му реков на Аџим дека не знам.*
(9а) *Сашко му рече на Аџим дека не знае.*
(7б) *Nuk e di.*
(8б) *I thashë Agimit se nuk e dija.*

⁹ Има и случаи кога глаголот не се менува по статус, иако говорникот не потврдува нешто што има чуено. Тогаш се работи за индиректен говор во кој говорникот се стреми да ги пренесува зборовите што ги слушнал со повеќе точност или го потврдува дека баш тие се зборовите на собеседникот или некој друг човек, на пр. *Рече дека имаш намера да бегааш во ситрансиво* . . . (Починка, 28.IX 1974, стр. 27).

¹⁰ В. Фридман (1980) и Цамај (Самај 1969: 67).

¹¹ Секако, албанскиот адмиратив не се ограничува до прекажување, но како македонското минато неопределено време може да се служи со такво значење. Во македонскиот јазик, минатото неопределено време може да пренесува неверување во прекажувањето, но кога се работи за минати дејства, тоа се знае само по интонацијата или контекстот, на пр. ако Фатмир ќе му рече на Мите (Зв), па Мите одговора со (За), тогаш од контекстот јасно е дека значењето на (За) е неверување (дубитативност).

(9б) *Sashkua i tha Agimit se nuk e dinte*.¹²

Како што може да се види, во македонскиот јазик нема никак-ва промена на глаголот помеѓу директен говор, индиректен говор и прекажување освен промената по лице, додека во албанскиот јазик постои истото правило на последователност (или поточно согласување) на времињата со тоа што сегашното време се претвора во имперфект и така се согласува со глаголот на зборување по минатост, т. е. има промена на категоријата *време* наместо промена на категоријата *шаксис*. Тоа се објаснува со фактот дека во овој случај се работи за едно минато и едно неминато време; и така промената може да биде временска, додека во пораниот случај се работеше за две минати времиња и така промена требаше да биде по таксис.

Како и со прекажување во Случај I, така и во Случај II говорникот може да го изразува својот став спрема тоа што се прекажува преку еден морфо-синтаксички процес, а тоа само ако изразот иде во правецот на непотврдување или неверување, како што се гледа од следниве примери основани на (9а) односно (9б):

(9в) *Сашко (му рече на Аџим дека) не знаел.*

(9г) *Sashkua (i tha Agimit se) nuk e ditka.*

(9д) *Sashkua (i tha Agimit se) nuk e ditkësh.*

Во (9г) како и во (3г) имаме промена по статусот што ги пренесува сите можни значења на албанскиот адмиратив, т. е. изненада, чиста прекажаност, неверување итн. Но во секој случај се изразува некакво непотврдување на соопштението и со тоа не е неутрален, како што е (9б).

Примерот (9д), со имперфектен адмиратив, е паралелен со (3д). Во (9в) имаме еден случај што личи на (3а), но тука се работи не само за промена на време но и за прашањето на статус. Употребата на минато неопределено време за сегашно време во прекажување претставува еден вид последователност или согласување на времињата во која минато неопределено време се согласува или со онтолошката минатост на оригиналниот разговор што се прекажува или со глаголот на прекажување во минатото време.¹³ Меѓутоа, затоа што со минато неопределено време може да се назначува непотврдување додека сегашното време не влегува воопшто во позицијата за статус потврдување/непотврдување, оваа употреба на минато неопределено време ја има истата боја како адмиратив во

¹² В. ја фусотата б. Тука ја имаме предвид ситуацијата во која Сашко не знаел само во времето на првобитниот разговор, па потоа Агим му соопшти нешто така што во времето на прекажување незнаењето не важи.

¹³ V. Friedman (1977: 71-72. Фридман 2009: 54-55).

(9г), т. е. возможното значење на непотврдување станува контекстуално задолжително.¹⁴

Од сите овие примери и податоци можеме да заклучиме дека за споредувањето на прекажувањето во балкански јазици како што се македонски и албански треба најмалку три категории и уште четири поткатегории за објаснувањето на морфо-синтактички процеси што се употребуваат. Трите категории се: Директен говор, Индиректен говор, и Прекажување. Прекажувањето се дели во најмалку четири поткатегории: Потврдување, Неутралност, Непотврдување и Неверување. Овие разлики можат да се илустрираат со една табела, на крај на статијата, во која се претставени можните разликувања. Понекогаш една помалку маркирана форма може да се употребува, барем во извесни контексти, за една повеќе маркирана форма, на пр. во албанскиот јазик сегашно време и перфект можат да служат за индиректен говор (в. ја фуснотата б) и перфектен адмиратив може да служи за неверување. Меѓутоа, во табелата не се покажуваат такви употреби затоа што тука се трудиме да ги истакнеме *максималните* разликувања што *можат* да ги прават соодветните системи, а се разбира дека немаркирана форма контекстуално може да служи за маркираната.

Врз основа на тоа што се гледа од табелата, можеме да ги забележиме следниве факти:

1. Директен говор и индиректен говор се разликува по некој морфолошки процес во двата случаи во албанскиот јазик а не во македонскиот.
2. Меѓу индиректен говор и прекажување со потврдување нема разлика по граматички категории (освен лице) а само по прашањето дали се работи за вести од втора рака.
3. Во албанскиот јазик не се разликува неутрално прекажување и прекажување со потврдување, а секогаш има можност да се разликуваат овие од прекажување со непотврдување или неверување. Ова може во македонскиот јазик само во Случај II, додека во Случај I разлика се прави помеѓу неутрална прекажаност и прекажаност со потврдување.
4. Во албанскиот јазик се употребува последователност или согласување на времињата во форми што се маркирани за статус и во форми што не се така маркирани. Во случаи I и II формите маркирани за статус ги разликуваат формите за прекажување со непотврдување и неверување, а кога се обединува последователност и статус се добива најмаркираното значење: прекажување со неверување. Во македонскиот јазик формата маркирана за статус се употребува во Случај I да разликува прекажување со потврдување од другите видови прекажување, т. е. во

¹⁴ Треба да истакнеме тука дека непотврдувањето се наоѓа помеѓу неутралност и неверување и може по контекстот да биде поблиску до едното или другото.

употребата на маркираниот статус во врска во прекажувањето македонскиот и албанскиот јазик одат во разделни правци. Меѓутоа, во Случај II, во единствениот контекст во кој што може да се зборува за согласување по времиња во македонскиот јазик, исто така се работи за непотврдување поради негативна маркираност на формата во врска со опозицијата за статус.

МАКЕДОНСКИ	СЛУЧАЈ	ДИРЕКТЕН ГОВОР	ИНДИРЕКТЕН ГОВОР	ПРЕКАЖУВАЊЕ			
				Потврдување	Неутралност	Непотврдување	Неверување
МАКЕДОНСКИ	I	Минато определено време (+време) (+статус)		Минато неопределено Време (+ време) (- статус)			
	II	Сегашно време (- време)		Минато неопределено време (+ време) (- статус)			
АЛБАНСКИ	I	Перфект (- статус) (+ време) (- таксис)	Плусквамперфект (- статус) (+време) (+таксис)	Перфектен Адмиратив (+ статус) (+време) (- таксис)	Плусквамперф Адмиратив (+ статус) (+ време) (+ таксис)		
	II	Сегашно време (- статус) (- време)	Имперфект (- статус) (+ време)	Сегашен адмиратив (+ статус) (- време)	Имперфектен адмиратив (+ статус) (+ време)		

Тука се покажуваат глаголските форми кои се најобични или задолжителни во дадените случаи што ги имаме дискутирано. Во заградите се покажуваат релевантните граматички категории за кои формите се маркирани (+) или немаркирани (-). Време = минатост, таксис = предминатост, статус = потврдување во македонскиот јазик, непотврдување во албанскиот.

Типологијата на употребата на *да* во балканските јазици

Како што беше забележено во текот на деветнаесеттиот век и дефинитивно формулирано од Сандфелд во 1930 год. во неговата

книга *Linguistique balkanique*, индоевропските јазици на Балканскиот Полуостров - односно: албанскиот, ароманскиот, бугарскиот, грчкиот, македонскиот и романскиот јазик прават еден јазичен сојуз врз основа на еден ред заеднички црти на сите лингвистички рамништа - од фонолошкото до синтаксичкото. Врз основа на историските податоци што се на наше располагање, овие општи црти треба да се претпостави дека се развиени врз основа на многујазичен меѓусебен контакт на тие јазици, а не врз основа на нивното генетичко сродство. Од синтаксичка гледна точка, една од „класичните“ црти, црта што редовно се цитира од времето на Сандфелд наваму - па и порано (Kopitar 1829, Miklosich 1861, Seliščev 1925) - во овој поглед, е заменувањето на старите инфинитивни реченици со финитни глаголки конструкции подредени на една едносложна честица што почнува со забна согласка: албански *të*, грчки *va*, романски *să*, аромански *s[i]*, македонски и бугарски *da*. Така, на пример, старословенското *начьнъ глаголаи* станува во македонскиот јазик *йочнам да зборувам*, итн.

Овие конструкции со честицата, за којашто како општ балканизам ќе ја употребувам скратеница ДАТСНА (т.е. да-të-să-vá), се меѓу оние кои обично ги одделуваат балканските јазици (т.е. членовите на балканскиот јазичен сојуз) од јазиците на Балканскиот Полуостров, т.е. јазиците на кои се зборува на територијата на Балканскиот Полуостров, на пр. унгарски, саксонско-германски, черкески, словенечки, итн. Бившиот српскохрватски јазик, особено во неговата источна варијанта, а особено јужните говори на оваа варијанта, исто така се вбројува, според мислењето на некои научници (вклучувајќи го и Сандфелд), меѓу балканските јазици. Српскохрватскиот е особено интересен токму од гледна точка на *da*-конструкции, односно на ДАТСНА, па сепак, инфинитивот е цврсто установен во српскохрватскиот наспрема македонскиот и бугарскиот (освен во торлачките говори), па поради тоа би го компликувал истражувањето. Иако во едно пошироко истражување ќе треба и тој да се земе предвид, во оваа статија ќе се ограничимо на бугарскиот и на македонскиот од словенските јазици. Дури и балканските дијалекти на турскиот јазик, кои, како што докажував на друго место (Friedman 1982a), имаат многу балкански јазични црти што ги нема во турскиот литературен јазик, кога се работи за конструкциите со ДАТСНА можат само да ги калкираат ваквите конструкции со синтетичниот оптатив, на пр. *Lâzım gideyim* (литературно *Gitmem lâzım*) сп. мак. *ѝреба да одам*, алб. *duhet të shkoj*, итн. Според тоа, овие говори ја немаат во овој поглед аналитичноста што го карактеризира балканскиот јазичен сојуз. Може исто така да се забележи дека во џудезмо (ладино), т.е. еврејско-шпанскиот јазик, инфинитивните конструкции понекогаш се заменуваат со субјунктивни конструкции со *ke* (шп. *que*). Сепак, инфинитивот се среќава почесто (Joseph 1983:252-253). Меѓутоа, ромскиот јазик, а особено неговите балкански дијалекти, кои најчесто не се разгледуваат во испитувањето на балканските јазици (освен Kostov 1973, итн.),

покажуваат многу типични балканизми. Меѓу другите, тие имаат конструкции со честицата *te*, кои целосно одговараат на сите употреби на ДАТСНА во класичните балкански јазици. Поради тоа и ќе го вклучиме во нашето истражување.

Според анализата на Крамер (Kramer 1986:61), македонската честница *да* има четири главни функции, кои горе-долу важат за сите балкански јазици, а имено: насочувачка, условна, подредено-модална и подредено-видска. Така, на пример, ако земеме израз како алб. *të këndoj*, ароман. *s[i] cǎnt*, роман. *sǎ cînt*, буг. *да њея*, мак. *да њеам*, грч. *να τραγουδώ*, ром. *te giljavav*, без да ги подредиме на некој друг глагол, т. е. во самостојна позиција, тогаш изразот може да се сфати како насочувачки (мак. *нека*, алб. *le*, итн.) или како условен (мак. *ако*, алб. *në qoftë se*, итн.), а тоа ќе зависи од контекстот на реченицата што ќе следува по изразот. Ако биде аподоза на една условна реченица (од типот: тогаш така и така), тогаш конструкцијата со ДАТСНА ќе се интерпретира како протаза (од типот: ако така и така) (За романскиот литературен јазик ваквите примери со сегашна форми се ретки или на работ, но сепак можат да се сретнат). Од друга страна, ако стои реченицата со ДАТСНА сама, или пак по неа следува, на пр., некоја целна реченица (на пр., со *за да*), тогаш конструкцијата со ДАТСНА ќе се интерпретира како насочувачка. Поради фактот што реченицата со ДАТСНА без никаков дополнителен контекст ќе се прими како посочна, би можело да се смета дека е ова значење на ДАТСНА главното, но ова прашање е посложено и бара дополнителна работа. Подредените функции на ДАТСНА зависат од значењето на главниот глагол. Ако се работи за некоја желба, намера итн., т.е. за дејство што не постои во онтолошката стварност, тогаш станува збор за модалност (сп. Gołab 1964, Янакиев 1962, Kuryłowicz 1956), на пр. алб. *dua të shkoj*, ароман. *voi s[i] mi duc*, роман. *vreau să merg*, ром. *maņgava te dŕav*, буг. *искам да ходя*, мак. *сакам да одам*, грч. *θελω να παω*, каде што дејството *одење* е желба, но не е реално како дејство. Од друга страна, ако главниот глагол има значење на почеток, крај или тек на едно дејство, тогаш се работи (или барем може да се работи) за онтолошка стварност и за видово значење, на пример: алб. *filloj të shkruaj*, ароман. *acaŕ s[i] scriu*, роман. *încep să scriu*, ром. *lava te hratonav*, буг. *њочвам да њиша*, мак. *њочнувам да њишувам*, грч. *ἀρχίζω να γράφω*, каде што дејството пишување се реализира (или барем може да се реализира) како онтолошка стварност.

Толку за ДАТСНА како општ балканизам. Сега ќе го свртиме вниманието на разликите меѓу различните балкански јазици во врска со местото на ДАТСНА во нивните граматички структури и со тоа ќе дојдеме до едно типолошко разликување. За ова истражување ќе земам две теми: едната е врска меѓу ДАТСНА и глаголска форма подредена на неа, а другата се однесува на подредувањето на ДАТСНА во различните синтаксички контексти.

Во првата тема се работи за близината на врската и маркираноста (т.е. специфичноста) на глаголските форми што можат да ја следат. Овде треба да кажеме дека ќе зборуваме за кодифицирани литературни норми или за пишувани варијанти, затоа што во дијалектите на одделните јазици има доста разлики и отстапувања од литературните норми во овој поглед. И додека овие дијалектни потсистеми се сосема задолжителни за една целосна слика на овие појави, таквата слика би била премногу сложена и оптоварена за оваа статија. Овде ќе се потрудиме да ги објасниме принципите. Да почнеме сега со онаа појава што ја нарекувам „поврзана форма“.

Поаѓајќи од прашањето за глаголскиот вид, можеме да констатираме дека има една важна разлика меѓу албанскиот, ароманскиот, романскиот и ромскиот, од една страна, и бугарскиот, грчкиот и македонскиот, од друга. Во последниве три јазици ја среќаваме видската противставеност свршен/несвршен (перфектив/имперфектив), која стои над сите други во морфолошката хиерархија на глаголот. Во првата група јазици таква противставеност не постои, но токму во тие јазици постојат форми со посебна врска со ДАТСНА, имено субјунктив. (Всушност, во ромскиот јазик се работи за нешто друго меѓу двете можности, но за тоа ќе стане збор подоцна.) И така, албанскиот, романскиот и ароманскиот имаат посебни форми што се среќаваат скоро исклучиво со ДАТСНА; на пр. земајќи форми од глаголот што значи *слуша* алб. 2/3 ед. *dëgjon*, но 2 ед. *të dëgjosh*/3 ед. *të dëgjojë*, роман. 3 ед. *audel*/3 мн. *aud* но 3 ед./мн. *sã audã*, ароман. 3 ед. *ávde*/3 мн. *ávdu*, но 3 ед./мн. *s[i] ávdã*. Во албанскиот овие форми се потесно сврзани со ДАТСНА отколку во романскиот. На пример, во романскиот јазик може понекогаш, иако ретко, сосема да се испушти ДАТСНА, на пр. *Fie!* „Да биде!“ . На албански такво испуштање не е можно, на пр. не може да се рече **Jetë!* (Ароманскиот се согласува со албанскиот во овој поглед: *S'ibã!* но, не **Ibã!*). Треба сепак да се одбележи дека само албанскиот меѓу балканските јазици сочувал еден синтетички оптатив, на пр. *Qofsh[i]!* „Да биде!“ .) Инаку, албанскиот субјунктив се среќава само кога е подреден на ДАТСНА, иако треба да признаеме дека во разговорниот јазик може да се испушти по зборот што го означува идното време, т.е. *do* (сп. Agalliu 1986), на пр. *do këndosh* наместо *do të këndosh*. (Исто така во ароманскиот *s[i]* може да се испушти во слични контексти [Golab 1984:129]). Сепак, имајќи предвид дека овде се работи за разговорна варијанта, можеме да кажеме дека албанската и ароманската врзана форма е построга врзана со ДАТСНА отколку романската, затоа што не може да стои сама и скоро исклучиво е врзано со ДАТСНА. (Треба овде да забележиме дека ароманскиот не разликува посебни форми по *s[i]* во првата конјугација).

Од друга страна, трите јазици со противставеноста свршен/несвршен вид на врвот на хиерархијата на глаголската морфологија, т. е. македонскиот, грчкиот и бугарскиот, немаат посебни форми

строго врзани со ДАТСНА, но сепак имаат разграничувања на место-то во реченицата каде што може да се употребува свршен глагол. Имено, сегашното време од свршен вид често пати не може да стои независно, туку треба да биде подредено или барем придружувано од некои друг збор - модална честица или нешто слично. Меѓу нив, една од најважните е ДАТСНА. (Други се, на пример, зборовите со значења на условност (*ако*), идност (*ќе*) итн.). Така, на пример, буг. *целувам*, но *ще/да целува* грч. *φιλώ*, но *θα/νά φιλήσω*, мак. *бацувам*, но *ке/да бацам*. Фактичкото разграничување на слободната, т. е. самостојната употреба на сегашното време од свршен вид се разликува од јазик до јазик. Сегашно време од свршен глагол се среќава во таква употреба најчесто или најлесно во бугарскиот јазик, особено во неговите западни говори (Маслов 1959). Овие глаголски форми најретко или најтешко се среќаваат во самостојна употреба во македонскиот јазик, пак во неговите западни говори (Видоески 1962/3). (Во источните македонски говори имаме во овој поглед ситуација што е блиска со западнобугарската). Во овој поглед, грчкиот јазик зазема средно место меѓу македонскиот и бугарскиот. И така, во бугарскиот литературен јазик, сосема е нормална реченицата *Најправииш ѝова и всичко е зоишово*, заедно со *Ако најправииш ѝова...*, *Најправииш ли ѝова...*, *Ще најправииш ѝова...*, *Кога најправииш ѝова...* итн. (сп. Aronson 1977). Во грчкиот јазик самостојни свршени глаголи се среќаваат само во некои идиоматски изрази, на пр. *Φύγει δε φύγει*, буквално: „*Њојде не ъојде*“, што е скратен израз од *Είτε φύγει είτε δε φύγει* „*Или ъојде или не ъојде*“, т. е. „*Ако ъојде или не*“. Во македонскиот литературен јазик и во западните говори, кои во овој поглед служат за негова основа, самостојни форми за сегашно време од свршени глаголи не се среќаваат. Сепак, негативната честица *не* може да служи овде како модална честица. На пр., може да се каже *Зошшо не седнеш?*, но не **Зошшо седнеш?*. Ова е посложено прашање, за кое немаме место овде. Важно е основното разграничување, коешто е најстрого во македонскиот, нешто послабо во грчкиот, а најслабо во бугарскиот.

Во ромскиот јазик, како и во албанскиот, ароманскиот и романскиот, нема формална противставеност свршен/несвршен на врвот на морфолошката хиерархија. (Иако во некои говори има префикси со видски значења слични на тие што постојат во словенските јазици или во германскиот јазик, па сепак тоа не е вистински видски систем од словенски или од грчки тип). Сепак, во балканските дијалекти на ромскиот јазик има две сегашни парадигми: долга форма со наставката *-a* и кратка форма без неа. На пример, првите три лица еднина од глаголот *kerel* „*їрави*“ во долгата форма гласат: *te kerava*, *tu kere[s]a*, *ov/oj kerela*. Кратките форми гласат: *kerav*, *kere[s]*, *kerel*. Обично, долгите форми се јавуваат самостојно: *Me kerava buti* „*Јас рабоїтам*“. Кратките форми најчесто се среќаваат по ДАТСНА или некоја друга честица, на пр. *So te kerav* „*Шїо да їравам*“, *Me ka*

kerav buti „Јас ќе работам“. Сепак, кратката форма може исто така да се сретне самостојно употребена, на пр. *Mi bori khelel* „Мојата невеста изгра“. Обратниот однос, т.е. долга форма по ДАТСНА или по друга честица, скоро никогаш не се среќава (сп. Јусуф и Кепески 1980).

Според тоа, ромскиот зазема средно место меѓу албанско-романскиот тип, од една страна, и грчко-словенскиот тип, од друга.

Во албанско-романскиот тип, една посебна форма е поврзана единствено со ДАТСНА, иако е во албанскиот и ароманскиот јазик оваа поврзаност е построга, па сепак и ДАТСНА не се среќава со обичниот сегашен индикатив во односните лица. Во грчко-словенскиот тип исто така има една поврзана форма (сегашна свршена), но таа е поврзана со еден ред частици, вклучувајќи ја и ДАТСНА. Од друга страна, ДАТСНА се среќава слободно и со други сегашни глаголски форми. Во овој тип, поврзаноста на маркираната глаголска форма со ДАТСНА и други частици е најстрога во македонскиот (односно западномакедонскиот), најслободна во бугарскиот, со грчкиот меѓу нив според строгоста во поврзаноста. Како што реков, ромскиот стои меѓу двете групи. Од една страна, како во грчко-словенскиот тип, и во ромскиот една посебна форма се јавува како прилично поврзана со една група зборови, односно частици, вклучувајќи ја и ДАТСНА. Од друга страна, како во албанско-романскиот тип, ДАТСНА е ограничена на поврзаната, т.е. кратката форма. Ромскиот јазик е исто така во една средна положба во врска со постојаноста со која се остваруваат овие правила. Како романскиот, од една страна, и бугарскиот од друга, ромскиот дозволува поврзаната форма понекогаш да стои сама. Целата слика може да се претстави како континуум на следниот начин:

АЛБ. ДАТСНА	АРОМАН. ДАТСНА	РОМАН. ДАТСНА	РОМ. ДАТСНА	БУГ. ПФ	ГРЧ. ПФ	МАК. ПФ
	(др)	0	др.0			
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
Пф	Пф	Пф	Пф	ДАТСНА, др. 0	ДАТСНА, др. (0)	ДАТСНА др.

Овде ДАТСНА, како што веќе реков, означува словенското *da*, албанското *të*, ромското *te*, романското *să*, ароманското *s[i]*, грчко *vá*. Буквите *др* значат други такви зборови, нула значи можност за самостојни случаи, ПФ значи посебна или поврзана форма на глаголот, а стрелката го покажува правецот на поврзаноста. Така, со јазиците од албанско-романски тип, вклучувајќи го и ромскиот, кога се работи за сегашните форми, ДАТСНА не се среќава освен со поврзаната форма и обратно, со отстапувањата што веќе ги спомнавме. Со јазиците од грчко-словенскиот тип поврзаната форма е горедолу ограничена на ДАТСНА и/или на други зборови, а ДАТСНА не е ограничена на поврзаната форма.

Да се свртиме сега кон синтаксата. Во неговата статија посветена на споредбената балканска граматика во генеративни рамки, Казазис (Kazazis 1968: 827) предлага едно општобалканско правило за градење на составите од типот А прави Б без правење В и ги дава следниве примери, кон кои ги додадов ароманскиот, ромскиот и македонските преводи:

буг. *Деца̄ӣа о̄ӣӣшли без да ме ѝо̄ӣӣа̄ӣ.*

ром. *E çhave gele bi te phiçen ma[n].*

мак. *Деца̄ӣа о̄ӣӣшле без да ме ѝраша̄ӣ.*

алб. *Drita po hante pa folur.*

Дрӣӣа јаде̄ше без да зборува.

грч. *Μιλὰς χωρίς να σκέφτεσαι.*

Зборува̄ш без да мислӣш.

роман. *Fata lucra fără să vorbească.*

ароман. *Feta lucra făr[ă] s[i] zburăscă.*

Девојче̄ӣо рабо̄ӣше̄ без да зборува.

Како што може да се види од овие примери, во сите балкански јазици се употребува ДАТСНА, освен во албанскиот, каде што тоа не е можно. (Треба да спомнеме, сепак, дека и во романскиот јазик тука би била можна и една инфинитивна конструкција - но поважен е фактот дека составот со ДАТСНА може да се употреби). Со ова отстапување од страна на албанскиот јазик доаѓаме до прашањето како да ги третираме составите со ДАТСНА во една споредбена балканска граматика. Како што можеме да видиме од овие примери, истото правило би можело да се употребува за да се добие состави со ДАТСНА, но тоа само во случаите кога јазикот се служи со ваков состав. Значи, за албанскиот не важи вакво правило, а во романскиот би требало да се даде едно правило со две гранки или можности: една што би се совпаднала со балканското ДАТСНА правило, а другата што би била слична на оваа за албанскиот. Според тоа, иако можеме да се служиме со некои општи правила за составите со ДАТСНА во балканските јазици, треба сепак некако да се земат предвид и отстапувањата од тие правила во одделните балкански јазици.

Кога станува збор за отстапувањата, односно за дивергенциите од употребата на составите со ДАТСНА, во балканските јазици, можеме да укажеме на три важни моменти: 1. нефинитна форма, 2. некоја честица или некој збор наместо ДАТСНА, вклучувајќи и нула (т. е. отсуство на каков било лексички елемент наместо ДАТСНА) и 3. некоја друга честица или друг подредувачки збор плус ДАТСНА. Треба овде да се забележи дека точното определување на нефинитните форми зависи од специфичните карактеристики на секој јазик, како што покажува Џозеф (Joseph 1983:34) во својата книга за инфинитивот во балканските јазици. Сепак, за нашата цел е доволно да го наведеме познатиот поим *нефинитна форма*. Ако додадеме

четврта точка за самостојна употреба на ДАТСНА, тогаш можеме да кажеме дека во веќе споменатите состави од типот на македонското *без да*, другите балкански јазици се согласуваат со конструкциите од четвртиот тип, освен албанскиот, којшто има отстапување од типот број 1, т.е. нефинитна форма (тука - партицип), додека во романскиот јазик има можност и за тип 1 и за тип 4.

Да земеме друг пример со повеќе разлики, имено составот од типот на македонското *пред да*, на пр. во реченицата *Пред да оџидам....* Во бугарскиот и во ромскиот јазик исто така се среќава типот број 4: буг. *Преди да оџидам*, ром. *Anglal te džav*. Во албанскиот и ароманскиот имаме отстапување од типот број 3, т.е. некој друг збор со ДАТСНА, имено алб. *Para se të shkoj*, ароман. *dāninte ʔi s[i] fug*. Во грчкиот имаме можност за типот 4, им. *πρίν τά φύγω*, но имаме исто така можност за типот 2 со тоа што зборот *τά* може да се испушти, т.е. *πρίν φύγω*. Во романскиот има сите четири можности: тип 1: *inainte de a merge*, тип 2: *inainte de merg* («*nerecomandabilă*» според Граур [Graur 1966: 295]), тип 3: *inainte ca să merg*, тип 4: *inainte să merg*.

Во сите балкански јазици, изразот за намера може да биде или тип 4 или тип 3, на пр. мак. и буг. *да - за да*, роман. и ароман. *sā/s[i] - ca sā/s[i]*, грч. *τά - γιά τά*, алб. *të - që të*, ром. *te - dži te*. Треба тука да забележиме дека постои можност условите за испуштавањето на некој од овие типови да не се исти во сите јазици. Така, на пр. според Пенчев (Penchev 1982), иако може да се каже *Дојде да земе книѓаџа* или *Книѓаџа дојде да земе* или пак *Дојде за да земе книѓаџа* не може **Книѓаџа дојде за да земе*. Во македонскиот *Дојде да ја земе книѓаџа*. *Книѓаџа дојде да ја земе*. *Дојде за да ја земе книѓаџа*, а исто така и *Книѓаџа дојде за да ја земе*, се можни. Според тоа, има различни разграничувања на редот и движењето на зборовите во состави со ДАТСНА во двата јазици.

Слична на оваа, но сепак со повеќе колебања, е состојбата со насочувачкото значење на ДАТСНА, коешто постои во секој балкански јазик. Во грчкиот, македонскиот, и ромскиот имаме и можност на типот 2, имено мак. *нека*, ромски *nek* (словенска заемка), и грчки *ας*. Во бугарскиот и во романскиот треба да се додаде и типот 3 затоа што бугарскиот го има изразот *нека да*, романскиот *hai să*, а освен тоа во романскиот ДАТСНА може сосем да се испушти (како што видовме со *Fie!*), што се смета за нулев елемент со вредност на одделен збор (*нека*, *ας* итн.). Во албанскиот и во ароманскиот исто така има можност за типот бр. 3: алб. *le të*, ароман. *la s[i]*. (Ако се смета морфолошкиот, т.е. синтетичкиот оптаив како посебен збор, тогаш во албанскиот се јавува и типот 2).

Ако се свртиме од предлозите и другите зборови без инфлексија кон глаголите, ќе видиме една уште посложена слика. Сите балкански јазици имаат изрази за можност со ДАТСНА: мак. и буг. *може да*, роман. *poate să*, ароман. *poti s[i]*, грч. *μφορεί τά*, алб. *tund të*, ром. *șaj*

te. Во романскиот и донекаде во бугарскиот, можеен е и типот 1 со нефинитна форма, додека во некои ромски дијалекти типот бр. 2 со нулев елемент евозможен. Со глаголите на чувство, мислење, итн. сликата се компликува во огромна мера. Да земеме само еден пример. Во романскиот јазик, *să* може да сигнализира едно очекување на идна можност, за кое *da* во македонскиот и *të* во албанскиот не се употребуваат, на пр., роман. *Sper că Petru să fie acasă* (Farkas 1982) има значење „Се надевам дека Петар ќе биде дома“, но не може да се каже на македонски **Се надевам дека Петар да биде дома* ниту на албански **Shpresoj se Pjetri të jetë në shtëpi*.

Ако земеме предвид и други глаголи, контексти, па и дијалектите, ќе видиме дека балканизмот ДАТСНА не може да се третира само со едно правило. Тоа што е потребно е едно основно правило за ДАТСНА со разграничувања за трите основни отстапувања.

Во оваа статија се трудев да покажам што е потребно за една *валџа* на составите со ДАТСНА во балканските јазици, вклучувајќи го ромскиот јазик, којшто во овој поглед потполно се согласува со класичните балкански јазици. Од морфолошка гледна точка, можеме да констатираме дека постои една градација, односно континуум во врска со формите што можат или треба да се придружат со ДАТСНА од албанскиот и ароманскиот преку романскиот-ромскиот-бугарскиот и грчкиот до македонскиот. На двете страни има една строга поврзаност, додека во средината имаме најголема слобода. Интересно е да се забележи дека овој континуум исто така се согласува со континуумот за силата на инфинитивот или нефинитни конструкции (од најразвиени во албанскиот до скоро отсутни во македонскиот) во современите балкански јазици според Џозеф (Joseph 1983). Од гледна точка на синтаксата, предложивме три основни типа отстапувања од основното правило за ДАТСНА, кои би можеле да служат како основа за едно разграничувачко правило. И во тоа можеби ќе се најде еден структурален критериум.

Потчинет вид во македонскиот и другите балкански јазици

Како што е општопознато, македонскиот јазик зазема централно место меѓу балканските јазици, а истовремено и посебно место на периферијата од словенската јазична територија. И така, од компаративна гледна точка македонскиот јазик може да се разгледува и како балкански и како словенски јазик. Кога се работи за споредувањето на македонските глаголски категории со односните категории во другите јазици, забележуваме едно раздвојување меѓу однесувањето кон глаголскиот вид од една страна и кон категориите наречени „модални“ (вклучувајќи ја и таканаречената категорија „прекажаност“, која според мене претставува една посебна категорија маркирана за потврдителноста, имено статус [в. Friedman 1977, 1978, 1980, Фридман 2009]) од друга. Најчесто, категориите на видот (свршен/несвршен, аорист/имперфект) се истражуваат во контекстот на словенските јазици (на пр. Galton 1976, Дејанова 1966, Иванчев 1978), додека категориите наречени модални се разгледуваат во контекстот на балканистиката, на пример прашањето на турското влијание врз формирањето на категоријата „сѝаѝус“ (на пр. Gołab 1960) или пак појавата на минатото идно време (тип *ke naipravеше*) и неговата модална употреба, којашто најчесто се гледа како балканизам, и тоа одговара исто така на турското идно минато од тип *uarcaktı* (в. Gołab 1964: 192). Тоа не значи дека глаголскиот вид во балканистиката досега беше сосема игнориран (на пр. Fiedler 1970, Feuillet et al. 1981), но сепак оваа категорија во балканските јазици се гледа повеќе како појава која ги разделува јазиците на разни пот-типови (на пр. Aronson 1981, Асенова 1989) а не како појава во која употребите во еден јазик можат да ги осветлат употребите во некој друг јазик.

Во врска со тоа во оваа статија сакам да разгледам една многу специфична опозиција во македонскиот и турскиот јазик, имено опозицијата аорист/имперфект. Со тоа мислам на времињата наречени на македонски минато определено свршено, т.е. типот *naipraviv* и минато определено несвршено, т.е. типот *pravев* а во турскиот *belirli, görülen, kesin* или *di-li geçmiş zaman* или во класичната турска граматика *mazii şuhudî*, т.е. типот *yaptım*, и *şimdiki zamanın hikâyesi* или *şimdiki zamanın öykülenmesi*, т.е. типот *yarıyordum*. Овде треба да објасниме две работи: терминологијата и изборот на времињата за споредбата. Како термини коишто укажуваат на времињата кои нè интересираат во двата јазика решив да ги употребувам *аорисѝ* и *имперфекѝ*, затоа што тие термини се најдобро познати во општолингвистичката литература. Македонскиот литературен јазик, и за-

падните говори, врз коишто тој е заснован, ја загуби разликата меѓу свршен и несвршен вид во аористот, т.е. имперфективниот аорист (тип *йравив*) фактички веќе не постои. Покрај тоа, перфективниот имперфект (тип *найравев*) може да се употребува само во модални и потчинети контексти. Значи, во независните индикативни минати реченици во коишто се употребуваат синтетичките времиња, а таквите ќе бидат предмет на ова истражување, перфективните глаголи се во аорист и имперфективните во имперфект. Во граматиките на турскиот јазик пишувани во западните јазици, терминот *аорисѝ* се употребува за времето на *-r*, наречен во турски *muzari* или *geniş zaman*, буквално „широко време“, т.е. тип *yaparım*. Тоа произлегува од оригиналното сфаќање на грчкиот извор на терминот, т.е. *a + οριστος*, значи „не определиво“. Сепак, без да се задржуваме на промените кои доведоа до сегашната термилошка ситуација, треба само да истакнеме дека заради концизноста и постојаноста, терминот *аорисѝ* се употребува овде и за македонското минато определено време и за турското минато време на *-di*. Во врска со имперфектот во турскиот јазик треба да истакнеме дека овде терминот ќе го употребуваме само за *şimdiki zamanın hikâyesi*, т.е. времето на *-yordu*, иако терминот исто така би можел да има врска со времињата наречени во турскиот *geniş zamanın hikâyesi* или *muzari hikâyesi*, т.е. типот *yapardı* и *gelecek zamanın hikâyesi* или *niyetli istikbal hikâyesi*, т.е. типот *yapacaktı*, затоа и обете времиња понекогаш одговараат на македонскиот имперфект. Нашето строго ограничување на времето на *-yordu* произлегува од фактот дека другите времиња исто така имаат модални значења кои одговараат или на можниот начин или на идното минато време. Значи само времето на *-yordu* има чисто имперфектно значење, коешто би требало секогаш да одговара на македонскиот имперфект од несвршен вид. Други категории, вклучувајќи го и прашањето на статусот (потврдителност/прекажаност), нема да се земат предвид во оваа статија, за да можеме да се концентрираме на еден фактор во којшто би требало да има потполно совпаѓање меѓу македонскиот и турскиот јазик, иако такво совпаѓање, како што ќе видиме, не се среќава секогаш.

Како што веќе рековме, во турскиот јазик минатите времиња на *-di* и на *-yordu* најчесто одговараат на македонскиот аорист и имперфект, и всушност, што се однесува до определувањата на значењата на аористот и имперфектот во македонскиот и турскиот јазик, скоро истите формулации се употребуваат за двата јазика, особено за аористот.¹ Така, на пример за македонскиот аорист Конески (1967б:423) пишува: „Со ова време се искажува минато

¹Дека сите тие времиња се определуваат како осведочени нема врска со целта на ова истражување (в. Friedman 1977, 1978, Фридман 2009).

дејство што го сфаќаме во неговата завршеност“. Лант (Lunt 1952: 90) го противставува аористот со имперфектот со тоа дека обете времиња се минати само што аористот не ја специфицира истовременоста. Иако во повеќе граматички на турскиот јазик минатото време на *-di* се определува според неговата потврдителност (на пр. Deny 1921:396 Elöve 1941:374, Yusuf 1975:73, Ergin 1972:298), Дени го употребува терминот *passé déterminé* (во турскиот превод од Елјове *miş zaman mazi*, во преводот од Генџан [Gençan 1979:275], *kesin*), т.е. „минато определено“, и други пишуваат дека ова време се употребува за настани што се свршени и/или определени во минатото (Underhill 1976:48), или пак што одговараат на руското свршено минато (Kononov 1956:231). Некои научници исто така пишуваат дека турското *di*-минато одговара и на простото минато и на перфектот во англискиот и францускиот јазик (Lewis 1967:127, Bazin 1987:78). И така, и за турскиот и за македонскиот јазик лесно се воочува дека главното значење на аористот е „свршеност“ или „определена свршеност“, или „еднократна, определена свршеност“ или нешто слично. Врската меѓу ова значење и маркираноста е другото прашање, кое ќе го разгледаме понатаму.

Сега да се свртиме кон имперфектот. Во македонскиот јазик, како и во другите словенски јазици каде што се чува опозицијата аорист/импфект, прашањето на главното значење на имперфектот може да се раздвои на две главни групи: трајност (дуративност) и истовременост (координација). На пример, Конески (1967:426) пишува дека дејството „се претставува во своето одвивање, што го восприемаме како извесен тек, а не го опфаќаме во неговата извршеност“. Меѓутоа, според Лант (Lunt 1952:87), дејството се гледа како истовремено со некој друг миг во минатото (*contemporaneous with another moment in the past*). Во турскиот јазик, наставката *-yor* значи дека дејството е во тек во сегашниот момент (иако може да се употребува и за општи настани (Aksu-Koç 1988:18) и, кога се додава наставката *-du*, тоа го префрлува дејството во планот на минатото. Турскиот имперфект на *-yordu* исто така означува несвршено дејство коешто се врши во определено време во минатото и се споредува со руското несвршено минато што укажува на определен момент (Kononov 1956:238, Ergin 1972:321-2, Yusuf 1975:81, Underhill 1976:185-6).

И така, гледаме дека за македонскиот и турскиот аорист и имперфект, скоро истите определби се употребуваат, и навистина Кошмиедер (Koschmieder 1953) веќе го зебележа совпаѓањето на словенскиот свршен и несвршен вид и турските парадигми во *-di* и *-yordu* што ги спомнавме горе. Но нас нè интересираат оние примери каде што очекуваното совпаѓање не се среќава, затоа што точно во такви случаи можеме да ги побараме разликите меѓу македонските и турските парадигми, кои ќе нè доведат до подлабоко разбирање на

точните маркирања и значења на односните видови. Кога се разгледуваат преводи од еден јазик на друг или преводи во двата јазика од некој трет јазик, се гледа дека не ретко совпаѓањето е спротивно, т.е. македонскиот имперфект се совпаѓа со турското *di*-минато или македонскиот аорист се совпаѓа со турското *yordu*-минато. На пример, во македонскиот и турскиот превод на рускиот расказ „Судбината на човекот“ од М. Шолохов, иако во двата превода процентите на аористи и имперфекти се скоро исти (околу 30% аористи, 15% имперфекти), од тие форми имаме 45 кои не се совпаѓаат, а даваат спротивни резултати. Од тие несовпаѓања, 28, значи повеќе од 60%, се од типот македонски имперфект - турски аорист. Во една збирка македонски раскази преведени на турскиот јазик (*Makedon hikâyeleri antolojisi*) имаме слични проценти на минатите времиња, и од 42 несовпаѓања 36, т.е. 85%, се од истиот тип македонски имперфект-турски аорист.

Следниве примери се типични:

МАКЕДОНСКИ ИМПЕРФЕКТ = ТУРСКИ АОРИСТ

1. И, по една година се вратив од Кубан, куќарчето го продадов и отидов во Вороњеж. Првин *рабойџев* во дрводелскиот артель, потоа преминав во фабрика, научив за бравар. (Шолохов 1970: 7)
Bir yıl sonra Kuban'dan ayrıldım, memlekete döndüm, kulübemizi sattım, orada kalmadım, Voronej'e gittim. Önce bir döğramacı kooperatifinde *çalıştım*, sonra fabrikaya girdim. Orada ayaracı olarak *çalıştım*. (Şolohov 1969: 11)
2. „А зошто ти мене толку долго ме *бараше*? “
Му одговорив: „ Јас тебе, синко, и во Германија те *барав*, и во Полска, и цела Белорусија ја изодив и ја пропатував, а ти во Урјупинск си бил“. (Шолохов 1970: 33)
„ Peki neden beni bu kadar uzun zaman *aradım*?“ „Seni her tarafta *aradım* da ondan oğlum, sen beni Ourupinsk'te beklerken ben seni Almanya'da Polony'da, enine bozuna Beyaz Rusya'da *aradım*“. (Şolohov 1969:42).
3. Ете, тоа ти е што се рекло: свадба без свирки и песни... Сандре денес се женеше без белчишките тапани. Колку адетот да се стори...
Три месеци *се милуваа*. Три месеци, бргу минаа, како три земски дни. (Малески 1969: 101).
İşte, türküsüz, çalgısız düğün buna derler... Sandre bugün Belçih köyü duvarcılarını katılmadan düğün yapıyor, seviniyordu.
Tam üç ay *seviştiler*. Üç ay, üç kişi günü gibi gelip geçti tıpkı esip geçen yıllar gibi. (Zekeriya 1970: 13)
4. Долго *џлачев* за неа, но не ја најдов (Дракул 1969: 13)
Ardından uzun zaman *ağladım*, anfile, bulamadım. (Zekeriya 1970: 65)
5. Застана на средината... и долго *гледаше* во сликата со своите

- добри, маченички очи. (Дракул 1969: 15)
 Tam ortada durdu... yorgun ama sıcaklık dolu gözleriyle bulunduğu yerden uzun zaman fotoğrafa *baktı*. (Zekeriya 1970: 67)
6. Долго *седевме* крај огнот. Молчевме. Потоа, кога Јела задрема на столето, ни текна дека треба да си легнеме. (Дракул 1969: 29)
 Uzun zaman ocak başında *oturduk*. Susuyorduk. Yela sandalyesinde uyuunca, uku zamani geldiğini anladık. (Zekeriya 1970: 83)
7. Тоа доближување *іпраеше* цела вечност. (Дракул 1969: 27)
 Bu yaklaşma bir ömür kadar *uzundu*. (Zekeriya 1970: 80)
8. Така молчејќи *навлегувавме* во селото. (Дракул 1969: 28)
 Böyle susarak köye *indik*. (Zekeriya 1970: 82)
- МАКЕДОНСКИ АОРИСТ = ТУРСКИ ИМПЕРФЕКТ
9. Уште од првиот ден јас намислив да се вратам кај своите. (Шолохов 1970: 18)
 Esir düştüğüm dakikadan beri hep kaçmağı *düşünüyordum*. (Şolohov 1969: 24)
10. *Се занишав, но досіојав* на нозе. (Шолохов 1970: 30)
 Ayaklarım titriyordu, ama yine de ayakta *duruyordum*. (Şolohov 1969:37)
11. Истрив некое зрно во дланките, изедов малку и во џебовите *кладов* за резерва. (Шолохов 1970: 19)
 Daneleri ellerimin içinde eziliyor, bir azını yiyor, bir azını ilerde yemek için ceblerime dolduruyordum. (Şolohov 1969: 25)
12. Нашите се *іривлекоа* во Грција. Остана Сандре во Врбјани. (Малески 1969: 102)
 Bizimkilerse Yunanistan'a *çekiliyorlardı*. Sandre Vurbyanin;de kaldı. (Zekeriya 1970: 14)

Кога ги разгледуваме речениците каде македонскиот имперфект се преведува со турскиот аорист, забележуваме дека кај глаголите во четири од осумте примери (имено 2, 4, 5, 6) прилогот *долго* стои при глаголот. Од првите осум примери, сите освен последниот може да се определуваат како „дејности“ без цел (англиски *atelic activities*) според класификацијата на Вендлер. Меѓутоа, во примерот (8) имаме постигнување (*achievements*), коешто се опишува во текот на своето развивање, т.е. како „дејност“, затоа што *селойо* му дава цел. Сепак, може да се каже дека, општо гледано, во овие примери македонскиот имперфект опишува дејности како трајни (дуративни) појави без крајни точки додека турскиот аорист ги претставува истите настани како минати појави без било какви други спецификации - иако јасно е дека во рамките на обичните определувања би се очекувал турскиот имперфект. Во примерите во коишто македонски аорист се совпаѓа со турскиот имперфект (9-12),

примерите (9), (10) и (12) даваат дејности (или во (10) една дејност и една состојба), кои во турскиот превод се претставуваат во текот на развивање, а кои во македонскиот оригинал беа претставени всушност како да имаат определени цели и на овој начин беа претворени или во инкоативни (почетни 9, 10) или во завршени (10, 12) „постигнувања“ (achievement) (или во [19] „исполнување“ [accomplishment]). Примерот (11) не е баш точен превод (на турски би требало или *koydum* или *koyuyordum*), но сепак може да се каже дека македонското „исполнување“ се претставува во турскиот превод како дејност во тек на развивање. Од гледна точка на маркирањето, забележуваме дека македонските аористи ја додаваат нијансата на свршеноста со тоа што им даваат цели на настаните коишто се всушност дејности додека турските имперфекти ја истакнуваат трајноста (дуративноста) на истите настани.

Разликата меѓу македонскиот и турскиот систем на видот на нивото на опозицијата аорист/имперфект се состои во тоа што турскиот аорист е најопштото минато време додека македонскиот аорист се среќава само во свршен вид (перфектив), значи фактички тој е маркиран за свршен вид. Во своите трудови за македонскиот глагол Елсон (Elson 1990) има покажано од морфолошка гледна точка дека аористот е маркиран спрема имперфектот. Досега инсистирав дека имперфектот е маркиран, барем од семантичката гледна точка, и тоа за дуративноста, затоа што има примери со имперфектот кадешто нема друг настан за координација (в. Friedman 1977: 30, 143-44, Фридман 2009: 28, 98-99) а исто така и првиот пример овде). Сепак, кога се гледа изумирањето на аористот од несвршен вид и кога употребата на опозицијата аорист/имперфект во македонскиот јазик се споредува со употребата на соодветната опозиција во турскиот јазик - каде што аористот многу јасно не е маркиран за вид, туку само за време и статус - може да се каже дека ако македонскиот аорист се среќава само во свршен вид, и ако свршениот вид е маркиран спрема несвршениот, тогаш навистина изгледа дека во современиот македонски литературен јазик кон крајот на XX век аористот стана или станува маркиран наспроти имперфектот. Споредувањето со турските глаголски видови каде што се гледа дека македонскиот имперфект честопати се совпаѓа со немаркираниот турски вид исто така укажува на немаркираноста на имперфектот.

Од балканоолошка гледна точка треба да додадеме дека загубата на несвршениот аорист се забележува во западна Македонија, каде што јазичниот контакт е најсложен: со албански, влашки, грчки, како и со турски. Во албанските преводи исто така се гледа често пати совпаѓањето на македонскиот имперфект со албанскиот аорист (на пр. преводот на првиот пример *Në fillim punova në një artel të zhdrukthtarëve, pastaj hyra në një uzinë dhe u bëra mekanik.* [Sholohov 1978:11]). Сепак, ни се чини дека спецификата на македонскиот систем на вид си оди по сопствен пат. Од една страна, загубата на несвршениот аорист може да има свое оправдување како едно

поедноставување заради јазичниот контакт. Од друга страна, развитокот на маркираноста кај аористот е нова работа во македонскиот јазик. Споредбата на македонскиот јазик со турскиот како и со други балкански јазици ни го покажува внатрешниот систем на македонскиот јазик дури и појасно отколку кога го гледале издвоено. Тоа е особено јасно во споредувањето со турскиот глаголски систем заради неговата аглутинативна структура и односот кон времето и видот.

Употреба на глаголските времиња во македонските и други балкански гномски изрази

Се знае дека пословицата претставува особено маркиран контекст каде што една реченица може да биде и целосен текст (сп. Спасов и др. 1986: 10, 47). Освен тоа, таа претставува спонтаното творештво на говорителите на јазикот како општество. Според тоа, кога споредуваме паралелни пословици од различни јазици, можеме да заклучиме дека разликите во употребите на глаголските категории изразуваат разлики во соодветните јазични структури, а не само некаква особеност на единичен преведувач, којашто може да се сретне во белетристичките преводи.¹ Спасов и др. (1986: 57) пишуваат: „Генеричкиот општ карактер на пословиците причинува дека сè што е временски период може да биде реинтерпретирано и како еден општоважечки условен период“. И така може да се каже дека во секоја таква пословица се работи за условност на некое ниво. Сепак, употребата на глаголските времиња може исто така да се интерпретира како таква, т.е. како манифестација на специфичната граматика на специфичен јазик. Во секој јазик обичното глаголско време во гномскиот говор, т.е. јазикот на гномите, односно пословиците, е сегашното, и според тоа маркираните глаголски времиња се ретки. Меѓутоа, точно поради оваа реткост нивната употреба е особено показателна. Во овој реферат имам намера да ги споредувам употребите на минатите времиња со коишто говорителот го изразува своето лично потврдување или непотврдување на вистинитоста на дејството (традиционално минато определено и неопределено време од типот „Тој дојде“, спрема „Тој дошол“) во македонските пословици со паралелни искази во бугарскиот, турскиот и албанскиот, и исто така во два несродни јазика од Кавказ, имено грузинскиот и лакскиот. Кавкаските јазици ги избрав затоа што во нив се среќаваат граматички опозиции кои често се определуваат со истите термини како балканските појави. Истражувањето ќе придонесе кон подобро разбирање на функционирањето на опозицијата *сѝаѝус* во овие јазици, а исто така кон подлабоко уточнување на местото на македонскиот јазик меѓу нив од ареална и од типолошка гледна точка.

Употребата на минатите времиња за изразување на опозицијата „потврдување/непотврдување“ често се именува како

¹Во врска со тоа треба уште да кажеме дека пословици често се цитираат во дијалектна или архаична форма, но тоа не воздејствува на нашето истражување.

„модална“, иако лингвисти како Голомб, Јакобсон и Аронсон сметаат дека се работи за една друга граматичка категорија (Friedman 1981). Во секој случај, се работи за пресекување на категоријата *време* со друга категорија. Поради граматичкото изразување на односот на говорителот спрема вистинитоста или изворот на неговата информација, оваа глаголска категорија, којашто, одејќи по Аронсон, ја именувам како *сѝаѝус*, може да соопшти сомнение, изненадување, прекажување и така натаму (сп. Фридман 1981). Како што може да се очекува, од минатите времиња во македонскиот и бугарскиот јазик, најчесто се среќаваат минато определено и минато неопределено време, обично од свршен вид. Предминатото и минатото определено несвршено време најчесто се среќаваат во пословици со условно значење - на пр. [1a] *Ако 'и слушаше ѓосѝод кучињана, ѝасѝрма ќе врнеше* (Каваев 1961:12[47]) и [1b] *Да беше слушал ѓосѝод кучеѝаѝа, оѝ небеѝо ѝасѝѝрма щеше да вали* (Икономов 59[396]). - коешто не го разгледуваме во овој реферат.²

Македонската и бугарската појава често се споредуваат со разликата на минатите времиња на *-di* односно на *-miş* во турскиот јазик. Поретко употребата на неопределеното време за непотврдување се споредува со албанскиот адмиративен начин (сп. Фридман 1981), којшто е маркиран за непотврдување. Во албанскиот јазик постои исто така опозиција аорист-имперфект-перфект. Истата тричлена опозиција не интересира во грузискиот јазик, иако грузиската појава значително се разликува од албанската или од македонската. Според грузиските лингвисти, аористот е маркиран како засведочен, перфектот како незасведочен, но имперфектот, којшто се формира врз основа на сегашното време, не влегува во таа опозиција. Опозицијата се вика *нахули/унахави*, т.е. *засведочени/ незасведочени*. Иако целосните односи и значења се посложени, тоа традиционално опишување за нашите цели е доволно. Системот на лакскиот глагол е најсложена од сите овие јазици, но тука ќе ги спомнеме само тие парадигми што не интересираат во овој реферат. И во минатите и во сегашните времиња има тричлена опозиција меѓу (1) потврдување, (2) прекажување или непотврдување и (3) неутралност. Во рамките на таа опозиција временската разлика што не интересира ќе ја наречеме според традиционалната терминологија *сегашно/имперфект*.

Сега треба нешто да кажеме за поимот „пословица“. Лингвистот Нијл Норик (Norrick 1985) во својата книга за значењето на пословиците ги определува со следниве зборови: „Пословицата е традиционален, разговорен, дидактичен жанр со општо значење, обично преносно, и може да функционира како целосна реплика во разговор“. Под зборот *дидактичен* Норик подразбира и „потенцијал-

² Сп. турскиот *Köpeğin duası kabul olsa, gökten pastırma yağar*, алб. *Po të dëgjonte perëndia galat, behar s'vinte kurrë*.

но дидактичен“, а исто така „којшто оценува“. Фразата *оџишо значење* значи дека значењето на пословицата не зависи од контекстот во разговорот. Според тоа, изрази како [2] *Раширил уџиа како некоја ламја* (Цепенков 1972б:88[2102]) или [3] *Бел, црвен како некое џеџоско јаболко* (Цепенков 1972б:274[5021]), иако се вклучени во зборници на поговорки и пословици, не се гномични, затоа што тие не се ни дидактични ни општи. Исто така, лозунзи како албанскиот [4] *Lenini ёshthё diell e hёnё* (Panajoti & Xhagolli 1983:47) „Ленин е сонце и месечина“, иако се вклучени во зборникот *Fjalё tё urta tё popullit shqiptar* (Пословици на албанскиот народ), не се гномични.

Од друга страна, има алузии или поенти на извесни анегдоти коишто можат да изразуваат оценување или да функционираат како дидактични текстови сами по себе, т.е. како гноми, на пр. [5] *Нероден Пеџко, му куйиле каџа* (Цепенков 1972б:74[1685]) или [6] *Крк-мрк нема, џари сум дал, ке џе јадам* (Цепенков 1972б:57[1228]) или од Насрадин-оџа: [7a] *За нашиџа черџа била разџџа*. (Икономов 1968:90); [7b] *Kavga bizim yorganın üstüne imiş*. (Икономов 1968:90); [7v] *Ish kanё taksirati i jorganit tim* (Џетта 1979:161).

За разлика од англискиот јазик, врз основа на чиешто пословици Норик го напиша својот труд, балканските и кавкаските јазици често употребуваат такви изрази или реченици што претставуваат сами по себе целосни анегдоти, на пример [8a] *Видела жабџа дека биволо џо коваџи и сама диџнала ноџаџа* (Пенушлиски 1969:33); [8b] *Видяла жабџа че коваџи биволо, и џџа навирала крака* (Икономов 1968:42); [8v] *Ata nal çakırdığını görmüş, kurbağа da ayağını kaldırmış* (Икономов 1968:42); [8g] *Badaurebsa çedden baq'aq'mac pexi aişviraо*. (Tschenkёli 1958:76). Според тоа, ние ке ги вклучиме во нашето истражување таквите искази, коишто функционираат гномично.

Сега да се обрнеме кон податоците. Како основни корпуси ги употребивме првите 2.800 пословици во зборникот на Марко Цепенков (1972б) и исто така зборникот *Балканска народна мџдросџи* од Николај Икономов, каде што се собрани приближно 2.700 македонски и бугарски поговорки и пословици со паралели од 1.250 турски и 330 албански, како и на други балкански јазици. Освен тоа, проверивме други зборници за секој јазик Шкабаев, Пенушлиски, Спасов и др., Арнаудов, Tülbentçi, Panajoti i Xhagolli, Гварджаладзе и К'усрашвили, Tschenkeli, Џадаков, и Џалилов. Во сите овие зборници, минатите времиња се многу ретки, што не е чудно, но забележително е дека бројот на таквите времиња се движи од три до седум проценти од општата сума во секој зборник, дури и во англискиот зборник употребен од Норик.

Податоците од Цепенков и од Икономов за минатите времиња во македонскиот и бугарскиот јазик се претставени во табелите I и II: [9]

	македонски			бугарски				
	вкупно	12	3	вкупно	1/2	3	3+Е	3+0
м. опред.	57	13	44	42	21	21	-	-
м. неопред	124	6	118	117	14	103	20	83
вкупно	192	19	162	159	35	124	20	83

табела I

табела II

Како што се гледа од табелите, иако во двата јазика има многу повеќе искази со минато неопределено, во македонскиот јазик процентот на минатите времиња воопшто е поголем (6.8 спрема 5.8), а процентот на пословици со првото или со второто лице во бугарскиот јазик е повеќе од двапати поголем (22 спрема 10).

Во македонскиот јазик две третини од формите се во минато неопределено време, а во бугарскиот скоро три четвртини. Во македонскиот повеќе од 95% од нив се во трето лице, во бугарскиот скоро 90%, а скоро 80%, т. е. повеќе од половина од општата сума, во бугарските примери се без помошниот глагол. Од друга страна, во минато определено време во македонскиот има една петина, а во бугарски половината од формите се маркирани лица, т. е. прво или второ. Ќе се вратиме на значењето на овие разлики после.

За разлика од македонските и бугарските податоци, турските податоци од Икономов (1968) покажуваат не само дека ди-минатото и миш-минатото имаат поурамнотежена распределба од соодветното македонско и бугарско минато определено и неопределено, но исто така дека ди-формите се повеќебројни од миш-формите и дека маркирани лица почесто се среќаваат во миш-минато и претставуваат повеќе од една третина спрема приближно една петина во ди-минатото. Тоа се гледа во табелата III:

турски

лице	12	3	вкупно
-ди	9	35	44
-миш	12	20	32
вкупно	21	55	76

табела III

Споредувањето на македонскиот и бугарскиот гномски говор со турскиот е особено интересно со оглед на влијанието на турскиот јазик врз другите балкански јазици. На пример, за пословиците во бугарскиот јазик Цонев (1934) пишува: „Цели пословици има преведени од турски, и не можем да кажем, че са преведени од български

на турски...“ Сепак, иако многу пословици се согласуваат по време, како примерот број [8] или [11], постојат и доста несогласувања како [12, 13, 14 и особено 15]:

- [11a] *Како дојде - џака оџиде*. (Спасов и др. 1986 [82])³
 [11б] *С харам дојде, с харам си оџиде*. (Икономов 1968:314).
 [11в] *Haram geldi, haram gitti*. (исто)
 [11г] *Armad pašovni, armad s'avao*. (Gvardžaladze and K'usrašvili 1976:108)
 [12a] *Един луд хвџрля камџк в џераня, чеџириџсеџ мџдри не моџаџ да џо извадџаџ*. (Икономов 1968:83)⁴
 [12б] *Bir deli bir kiuyua taş atmış, kırk akıllı çikaramatmış*. (исто)
 [12в] *Ertma sulelma zğtvaştı margaliti gadaagdo da asma č'k'vianma ver atoğotoo*. (Gvardžaladze and K'usrašvili 1976:19)
 [13a] *Т'рколило се џендџереџо, наишло си каџако*. [Икономов 258(2468): Штип; Слав. 579]
 [13б] *Т'рколила се џендџераџа, џа си намерила џохлуџак*. (Икономов 1968:258)
 [13в] *Tencere tekerlendi, karağtı buldu*. (Икономов 1968:258)
 [13г] *U rrunğullis tenxherja gjeti karakně*. (Икономов 1968:258)
 [14a] *Трајал во мајка си девеџ месеци, да неџиџ да џраџиџ девеџ сааџи* (Цепенков 1972б:102[2496])
 [14б] *Чакал си на мајка си во корема девеџ месеца, а сеџа не можеш да џочакаш*. (Икономов 1968:269)
 [14в] *Ananın karnında dokuz ay nasıl durdun*. (Икономов 1968:269)
 [15a] *Боџ е дал усџа на џлуџиџиџе за да јадаџ, а не да џоворџаџ*. (Икономов 1968:310)
 [15б] *Sersemlere allah ağız vermiş, yalnız yemek için - lâf etmek için değil*. (Икономов 1968:310)

Примерот број [15] е особено важен затоа што тој го илустрира фактот дека турската частица *-dir* се разликува од бугарскиот помошен глагол во трето лице, иако односот од бугарскиот тип *џисал/џисал* е често се споредува со турскиот *yazmış/yazmıştır*. Додека турската частица *-dir* одговара на третото лице на глаголот сум во сегашно време, на пример, [16a] *Sevda sinek gibidir bala konar boka da konar* [16b] *Љубовџа е каџо муха: и на мед каџва и на џовно каџва* (Икономов 1968:139), нема ни една пословица или поговорка во це-

³Но исто така: Од каде дошло тамо и пошло (Спасов и др. [127])

⁴Но исто така: *Еден будала ичџо ќе замейкаџи, џрисџа умни не можеџ да џо оџмейкаџи* (Пенушлиски 1969:52 = Каваев 1961:39[803])

лиот турски корпус од типот *-miştir*, иако има 20 бугарски примери од типот *йисал е*.

Податоците за албанскиот и за грузинскиот јазик се дури различни од македонските, како што може да се види од табелата IV [17]. Во овие јазици аористните форми прават огромно мнозинство помеѓу минатите форми. За албанските податоци, покрај 330 наспоредици во Икономов, ги прегледавме првите 6.000 поговорки и пословици во зборникот на Ранајоти е Xhagolli. За грузинските податоци прегледавме приближно 2.500 поговорки и пословици.

[17]

	аорист	имперфект	перфект	адмиратив	вкупно
албански	151	12	24	7	194
грузински	34	4	12		50

табела IV

Како што се гледа, албанскиот и грузинскиот аорист се многу почести од македонското и бугарското минато определено или турското *ди*-минато. Примерот број [18], во којшто имаме минато неопределено, односно *-миш* во македонскиот, бугарскиот и турскиот но аорист во албанскиот и грузинскиот, е типичен:

[18а] *Присмејал се церей на г̃рнеј̃о заш̃ио нема ухо.* (Спасов и др. 1986: 17[134])⁵

[18б] *Присмяло се г̃рнеј̃о на кој̃леј̃о, че му е черно дуј̃еј̃о.* (Икономов 1968:209)

[18в] *Arap araba kara demiş.* (исто)

[18г] *Qeshi i ndyri të ndyrin.* (исто)

[18д] *Ĝorma ĝors utxra: še drunčianoo.* (1976:295)

За двата јазика имперфектот не е особено интересен. Најчесто тој се употребува заради лексичкото значење на глаголот како *беше* и *имаше* на македонски; спореди го примерот број [19] на грузински:

[19а] *Q'avso tvali ar eba, - ĝmerts c'ams'ams stxovda.* (Tschenkéli 1958:261)

[19б] *Чавка око немаше, - за й̃реј̃ка Бо̃а молеше.*

⁵Но исто така: *Му се й̃осмеа курвай̃а на орос̃иј̃ај̃а* (Цепенков 1972:68[1535])

Како имперфектот во двата јазика, албанскиот перфект исто така не е маркиран за категоријата на личното мислење на говорителот. Гномичните примери се чисто перфектни, како во примерот број [20]:

[20a] *Kush ka mbjellë, do të kornjë.* (Икономов 1968:121)

[20б] *Койшо е йосеял, ще жъне.* (исто)

[20в] *Шшо барал шоа и нашол.* (Цепенков 1972б:111[2736])

Грузинскиот перфект се опишува како маркиран за незасведоченост, но исто така нормално се употребува во негативни и прашални реченици. Ретките примери се само од последниве типови и не се разликуваат по значење од примерите како број [8] или број [18], на пр.

[20aa] *Sopeli ert dğes ar ašenebulao.* (Gvardžaladze and K'usrašvili 1976:259)

(*Селошо не се изградило во еден ден.*)

[20бб] *Tu p'ilp'ili ar gič'ammia, p'iri ra gec'viso?* (Gvardžaladze and K'usrašvili 1976)

(*Ако не си јал шперки, зошшо ши зори усшааа?*)

Треба да одбележиме дека во грузинскиот јазик постои една особена частица, којашто функционира како сигнал на цитат: -o (од зборот *тко* 'рече') и којашто се употребува скоро секогаш со пословици и поговорки и воопшто за директен и индиректен говор како македонските *каже* или *рече*.

Албанскиот адмиратив скоро никогаш не се среќава во гномскиот говор. Ретките примери се сите разговорно-пословични како следните:

[21a] *Ariu s'i arrinte dot gorricat e thoshte: „Qenkan të papjekura! “. (Panajoti and Xhagolli 1983:367) (Мечкаша не можеше да сшигне до крушиите и рече: „Зелени се!“)*

(*Мечкаша не можеше да сшигне до крушиите и рече: „Зелени се!“*)

[21б] *Убо е зрозјето, ама уште нездрело, рекла лисицаа ко не моела да зо досежниш.* (Каваев 1961:125(3731))

Споредете го единствениот пример на адмиративната употреба на минато неопределено време во бугарскиот корпус:

[23] *Не шял мршвиши да влезе во рай.* (Икономов 1968:162)

Во македонскиот корпус најдов една адмиративна употреба и една дубитативна:

[24] *Каурскиие имиња сиие биле шиии, шиии* (Каваев 1961:58[1402])

[25] *Шаренио вол зоа имал йоеке лој* (Цепенков 1972б:110[2718])

Податоците за лакскиот јазик се многу скромни затоа што текстовите на лакски јазик тешко се наоѓаат. Имавме на располагање само сто пословици, а од нив само во четири се употребува минато време. Сепак, решивме да ги вклучиме затоа што даваат интересен контраст со другите јазици. Како што веќе рековме, лакскиот има тричлена опозиција меѓу потврдување, прекажување/непотврдување,

и неутралност во сите времиња. Сепак, иако има имперфект, аорист, плусквамперфект, и други времиња, во лакскиот јазик, во гномскиот говор се среќава само сегашно и перфект, најчесто потврдувачки:

[26a] *Maḡare na aṣilaḡk da oḡi, ḡak maḡare ke si oṣṡanii* (Каваев 1961:74(1896)).

[26б] *Maḡareḡo u na hadḡilḡk da hodi, a ḡak maḡare se vṡṡa.*

[26в] *Ierusalims niori gagzavnes, dabrunḡa da isev q'ardaḡ.* [аорист]

[26г] *Кјавалин лавḡунни куну лаччул чимус наḡу хьуну к̄џабучлаḡссар.* [потврдувачки перфект/потврдувачкото сегашно]

(Кавкаските пословици буквално се преведуваат: „Лук оḡиде на ацилак, се враḡи и с̄е ушḡе смрдеше/не се враḡи сладок“)

Од сето тоа што го рековме се гледа дека постојат значителни разлики во гномичните употреби на маркираните времиња во македонскиот јазик и во други јазици на Балканот и на Кавказ. Од една страна, македонското и бугарското минато неопределено време, особено без помошниот глагол во трето лице кога се работи за бугарското, турското минато на *-миш*, албанскиот адмиратив, грузинскиот перфект и лакскиот аналитичен перфект се опишуваат или како прекажани или како непотврдувачки. Од друга страна, македонското минато определено време, турското минато на *-di*, грузинскиот аорист, и лакскиот потврдувачки перфект сите се опишуваат како форми маркирани за потврдување или нешто слично. Сепак, во македонскиот и бугарскиот гномски говор, најмногу се употребува минато неопределено или таканаречената прекажана форма, додека во турскиот гномски говор нема голема разлика во употребите на двете минати времиња, но таканареченото засведочено е малку пообично. Во кавкаските јазици, меѓутоа, засведочените форми се најобични минати времиња во гномскиот говор. Во албанскиот, адмиративот скоро никогаш не се среќава.

Како можеме да ги објасниме овие разлики? Пишувајќи за македонските полсловици, Спасов и др. (1986:59-60) констатираат: „Се чини дека во употребата на неопределеното vs определеното минато време постои опозиција што се базира врз следната логика: неопределеното време ја имплицира семантиката „така било отсекогаш и ќе биде засекогаш“, што може да се сугерира со надградениот предикат „велат...“, додека определеното време имплицира поинаква семантика „се случи еднаш и може да се случи и другпат“, што може да се сугерира со предикатот „претстави си“. Ова е фактички комбинација на старата опозиција неопределено/определено („секогаш“/„еднаш“) и новата опозиција непотврдување/потврдување („велат“/„претстави си“). Но сепак меѓу балканските и кавкаските јазици со слични категории имаме разлики во нивните употреби што ги забележавме горе, и така прашањето останува. По мое мислење, одговорот се крие во односот меѓу функцијата на пословицата и релативно поновата опозиција *пошврдување/непошврдување*.

Од една страна, грузинската цитирачка частица *-o* може да функционира имено во гномскиот говор за оддалеченост без непотврдување; според тоа, грузинскиот аорист со частицата *-o* функционира точно како што пишува Норик: „Говорителите често употребуваат пословици кога тие се наоѓаат во двојна врска... Истражувањето покажува дека говорителите цитираат пословици за да избегнат лично потврдување или спротивно мислење. Значи, традиционалниот карактер на пословиците придава авторитет, а исто така му дозволува на говорителот да се крие во јазичната заедница“. Изгледа дека лакската потврдувачка форма може да функционира на сличен начин како грузинскиот аорист плус *-o*. Од друга страна, албанскиот адмиратив е строго маркиран за непотврдување и според тоа не е приемлив за гномскиот говор. Во турскиот јазик нема строга разлика во употребата на двете времиња, но, сепак, има тенденција да се употребува форма за потврдување. Ако пак ги разгледаме македонскиот и бугарскиот јазик, забележуваме дека само во нив минатото неопределено време функционира како немаркирано во гномскиот говор; можеби затоа што значењето „непотврдување“ доаѓа само од маркираноста на минатото определено време за значењето „потврдување“. Но таков однос меѓу времињата треба да важи и за турскиот јазик. Разликата сугерира дека постои суштинска разлика меѓу функционирањето на опозицијата во трите системи. Споредувајќи ги македонските и бугарските податоци, можеме да видиме дека самото минатото неопределено време е почесто во бугарскиот, но како да го балансира тоа, најнемаркираното лице, т.е. третото, е почесто во македонскиот. Сето тоа ни сугерира дека гномскиот говор во балканословенските јазици, т.е. македонскиот и бугарскиот, ги одразува односите меѓу потребите и можностите на гномскиот жанр и развитокот на основната опозиција на статусот, т.е. потврдување/непотврдување. Освен тоа, постојат и разлики меѓу двата јазици во развитокот на опозицијата и на нејзината употреба, и тоа се одразува во нејзината застапеност во пословиците.

Удвојувањето на објектот на Балканот во минатото и денес

Меѓу многуте придонеси кон балканска лингвистика на Петар Илиевски се неговите студии за удвојувањето на директниот и индиректниот објект во македонскиот јазик во неговиот балкански контекст (Илиевски 1962/62, 1973 и делумно, 1971). Во овие студии, акад. Илиевски приложува богата библиографија како и темелна дискусија, и нови податоци и теории за оваа балканска појава, кои ниту една наредна студија не смее да ги игнорира. Во овој мој придонес кон прославата на 85-те години од раѓањето и 60те-години плодната работа на нашиот драг колега и пријател акад. Петар Илиевски, која секогаш се пројавува на највисоките научните нивоа, сакам да обрнам внимание на некои понови работи, теории и податоци околу овој многу типичен балкански феномен.

Пред да преминеме на поновото, сепак, погодно е да му обрнеме внимание на тоа што веќе е кажано на оваа тема. Кога се работи за словенските јазици, Миклошич (Miklosich 1861) за првпат забележува удвојување на акузативните и дативните заменки во балканословенските јазици, а Селищев (1918:250-259) ги проширува забележувањето со именки со клитични заменки. Во неговата работа Селищев забележува дека во македонските говори во Западна Македонија појавата на удвојување на објектот е најрегуларна. Лопашов, (1978) дава најопширно сумирање за оваа појава во албанскиот, бугарскиот грчкиот, македонскиот и романскиот јазик до неговото време. Во својата работа заклучува дека феноменот на удвојувањето на објектот во балканските јазици е горе-долу иста појава, иако нејзината реализација се разликува во оделните јазици. Така, на пример, во бугарскиот јазик, под притисок на имитација на црковнословенскиот јазик (и, можеме да додадеме, можеби и под влијание на рускиот јазик) доведува до ситуација во којашто удвојувањето е многу порегуларно во разговорниот отколку во литературниот јазик. Лифгрин (Leafgren 1992:287) докажува дека во бугарската научна проза, удвојување сосема отсуствува. Лифгрин (Leafgren 2002:197) исто така докажува дека во бугарскиот јазик удвојувањето на објектот е условено од она што на англиски тој го нарекува “aboutness“ т.е. ‘истакнување на она за што се зборува’ - поим, кој е сличен но не и идентичен со топикализацијата. Така, Лифгрин (Leafgren 2002:180) дава бугарски примери како (1), каде што удвојуваниот објект е истовремено и топик и фокус:

(1) *На ѿиано свиря вече с две рџе.- На ѿианоѿо! -Да. -И какво свирии? -Разни ѿиески. Ама една ошѿе не съм я научил, зашѿоѿо е*

мно̄го ѿрудна.

-На ѿјаноѿо? свирам веќе со две раце. -На ѿјаноѿо! -Да. -И шѿо свирѿиш? -Различни ѿесни. Ама една сѣ ушѿе не ја знам, зашѿо е мно̄гу ѿешка.

Иако топикот најчесто е специфичен, може да биде генеричен, како во примерот (2), кој е забележан при еден разговор за бананите што може да се купат на еден богат пазар:

(2) - Банан не обичам да ѿо ям (Leafgren 2002:176)
'Банана не сакам да јадам'

Дури има ретки случаи со удвојување во бугарскиот кога објектот не е топик:

(3) Какво ми дрѿнкаш ѿи мене за Турѿѿе, че биле ѿомилосѿѿѿи.
'Што ми дрдоришѿти мене за Турѿите дека биле помилосни'

Во грчкиот јазик, удвојувањето исто така е знак на топкализација и е слабо граматикализирано, т.е. слабо интегрирано како задолжително во граматичкиот систем, иако не е исклучено од формалните контексти до ист степен како во бугарскиот. Сепак, во двата јазика можеме да забележиме дека речиси нема контекст каде што удвојувањето е задолжително. Исклучоците на оваа забелешка се многу ограничени. Така, на пример, во изрази на (не)постојењето во бугарскиот јазик со *има/няма* како примерот (4) или во изрази со *о̀лог* 'сѣ' во грчкиот јазик како во примерот (5):

(4) Рѿкавѿѿ е ѿук,ама рѿкаѿѿа*Ø/ я няма. (Сп. Guentchéva 1994:164 и Асенова 1989:81)
'Ракавоѿ е ѿука, ама ракаѿѿа ја нема'.

(5) Та ξѣре о̀ла.
'(Го) знае сѣ. (Буквално: 'Ги знае сѿѿе [нешта]' во среден род)'

Во другите балкански јазичи, во описот на Лопашов, има повеќе граматикализација на удвојувањето на објектот, најмногу во македонскиот, најмалку во романскиот, со албанскиот во средината. Во романскиот јазик, удвојувањето е задолжително за именките само кога стојат пред глаголот и, за директните објекти, кога се определени, а директните именски објекти без предлогот *ре* (т.е. оние кои не се лице, односно не се означени како + homo) кога стојат по глаголот, според нормата, не се удвојуваат. Во македонскиот литературен јазик, според нормата (Конески 1967б: 335), сите индиректни и определени директни објекти треба да се удвојуваат; правилата се

слични и во албанскиот, само што фокусирани директни објекти не се удвојуваат (Demiraj 2002:227). Во овој поглед, следните примери се типични.

(6) *Agimi po Ø/e vështron hënën.*
'Зоран *Ø/ја зледа месечинаџа.'

(7) *Çfaqja *Ø/i pëlqeu Agimit.*
'Прејсџаваџа *Ø /му се бендиса на Зоран.'

Според Buchholz (1977:188-189), во албанскиот јазик дури и неопределените директни објекти треба да се удвојуваат ако се наоѓаат пред глаголот:

(8) *Çdo gjë *Ø/e duan gati.*
'Секоја рабоџа ја сакаџи зџџова.'

(9) *Ata Ø/*e duan gati çdo gjë.*
'Тие ја сакаџи зџџова секоја рабоџа.'

Кога зборуваме за неопределеноста, треба да ја забележиме работата на Kazazis и Pentheroudakis (1976), во која за првпат се трудеа да го објаснат удвојувањето на неопределените директни објекти на принципиелен начин. Тие заклучуваат дека топикализацијата или специфичноста се клучните фактори, цитирајќи го, меѓу другото, примерот (10):

(10) *Σόυ (το) πλέκω ένα πουλόβερ.* (Kazazis и Pentheroudakis 1976:400)
'Ту (зџ) џлеџам еден џемпер.'

За овој пример, Kazazis и Pentheroudakis уточнуваат дека не се употребува како одговор на прашањата '*Шџџо џравиш?*' или '*Шџџо (ми) џлеџеш?*', но би било возможно ако веќе бил џемперот темата (топикот) на разговорот или како одговор на барање неколку плетени работи. Иако Verent (1977) не можел да најде контекст (или говорители) кои би го примиле македонскиот превод на овој пример, и врз основа на примерите (11) и (12) заклучува дека во македонскиот јазик условувачки фактор е специфицираноста, а не специфичноста, додека во грчкиот и албанскиот таков објект може да биде само специфичен; сепак примерите како (13) и (14) докажуваат дека и во македонскиот јазик, дури и во најнормативен контекст, неопределениот гнерички директен објект може да се удвојува, дури и кога говорителот нема наум специфициран (или дури и специфичен) предмет.

(11) *Сакам да (зџ) џлукнам еден човек кој беше вчера кај џебе.*

(12) *Сакам да (*z̄o) ѝлукнам еден човек, но не знам коz̄o.*

(13) *(Просѝрансѝвеноѝо оѝределување со членоѝ не ѝреѝѝолаz̄а бездруz̄о едно реално восѝриемање на ѝросѝрансѝвениѝе односи во дадениоѝ моменѝ.) Развиено ѝрвобѝѝно врз ѝтакво восѝриемање, ѝоа во јазикоѝ може да се оддели сосем од неz̄о, ѝа да имаме ѝросѝрансѝвено оѝределување не ѝо ѝоа како висѝѝински **ја** доживуваме **една ситуација**, ами ѝо ѝоа како ја замислуваме, како си ја ѝреѝѝавуваме субјекѝивно. (Конески 1967б:231-232 = (Дел II, §33))*

(14) *Сѝар чоек да z̄o ѝреz̄рнуваѝ во сон (...) болес ќе ѝе фаѝѝи (Цепенков цитирано во Конески 1967б:262)*

Тука треба да кажеме нешто за поимот 'оѝределеносѝ'. Иако кој било непредикативен предмет може, во кој било јазик, да се замислува како „определен“ во извесна смисла, и додека определеноста дури и во тие јазици каде што се реализира со морфолошки знак (на пр., член) има значајни варијации во употребата на тој морфоплошки знак, сепак треба да се разликува определеноста што му се противставува на онтолошкото неопределено и онаа што му се противставува на граматичкото неопределено. Овде зборуваме за граматичкото. Треба исто така да забележиме дека Угринова-Скаловска (1960/61) наведува примери од западномакедонските фолклорни текстови од деветнаестти век, каде што индиректни и определени директни објекти не се удвојуваат, иако се очекува. Доколку полните контексти не се дадени, не можеме да бидеме сигурни. Сепак, може да се претпостави дека се работи за фокусот (ремата) наспрема топикот (темата).

Во албанскиот јазик, топикализацијата игра поголема улога, и навистина определени директни објекти не се удвојуваат кога не се топикализирани. Така, на пример Kallulli (1999:26-27) исто така ја докажува важноста на топикализацијата за албанскиот и грчкиот со следниве примери:

(15a) *Ana Ø/e lexoi librin.*

(15b) *Ανα Ø/το διάβασε το βιβλίο.*

(15в) *'Ана ја ѝрочѝѝа книz̄аѝа.'*

(15г) *'Ана Ø ѝрочѝѝа книz̄аѝа.'*

Во албанскиот и во грчкиот јазик, примерот (15) без редупликација би бил одговор на прашањата 'Шѝо најрави Ана?' или 'Шѝо ѝрочѝѝа Ана?' додека удвојување би имало во одговорите на прашањата 'Кој ја ѝрочѝѝа книz̄аѝа?' или 'Шѝо најрави Ана со книz̄аѝа?'. Во македонскиот јазик, удвојувањето би било задолжително во секој случај, додека во бугарскиот јазик, според нормата

би требало реченицата да биде без удвојување, иако во разговорниот јазик удвојувањето е возможно во слични контексти како и во албанскиот и грчкиот јазик. Примерите (16) и (17), исто така од Kallulli (1999:34), докажуваат дека во албанскиот јазик удвојување ќе биде задолжително кога определениот директен објект е топик, а не смее да има удвојување, ако таквиот објект е фокус. Во грчкиот јазик, исто така нема удвојување кога објектот е фокус, но дури и кога е топик, удвојувањето е факултативно, додека во македонскиот удвојувањето е задолжително поради определеноста на објектот, без оглед на тоа дали е топик или фокус.

(16a) Papa Ø vizitoi madje Tiranën.

(16б) Ο Παπάς Ø επισκεφτήκε ακόμα και τα Τίρανα.

(16в) 'Папата **ja** посети дури и Тирана.'

(17a) Madje Papa e vizitoi Tiranën.

(17б) Ακόμα και ο Παπάς (τα) επισκεφτήκε τα Τίρανα.

(17в) 'Дури и Папата **ja** посети Тирана.'

Примерот (18) исто така е типичен за албанскиот јазик. Кога студентката Аф'рдита Алиу се спомнува за првпат, нема удвојување во албанскиот текст, иако во македонскиот превод удвојувањето е задолжително. Во следните реченици, каде што Аф'рдита веќе стапува топик (тема), има удвојување и во албанскиот оригинал:

(18) *Në qendër të qytetit, dy persona të panjohur, që flitnin sërbisht, Ø sulmuan dhe tentuan të Ø rrëmbejnë studenten Afërdita Aliu (1973) nga Kaçaniku i Vjetër (...). Njëri nga personat e panjohur e paska sulmuar Afërditën dhe e paska kërcënuar me revole edhe më 17 janar. (www.albanian.com/kmdlj-cdhrf@albanian.com)*

'Во центарот на градот, две непознати лица, кои зборувале српски, ја нападнале и обиделе да ја киднапираат студентката Аф'рдита Алу (1973) од Стари Качаник. (...) Едно од непознатите лица наводно ја нападнало Аф'рдита и \$ се заканило со пиштол на 17 јануари.'

Во албанските дијалекти, удвојувањето се среќава почесто, т.е. пограматикализирано во централните гегиски говори, а помалку во тоскиските говори (Јулы и Соболев 2002:63, 69-70, Јулы и Соболев 2003:42, 48), а што се однесува до грчката состојба, Илиевски (1988 (1973):164), забележува дека удвојувањето се среќава повеќе во северногрчките говори.

Сепак, има еден контекст каде што удвојувањето е нормално во албанскиот и грчкиот јазик, но не во македонскиот, бугарскиот,

романскиот и ромскиот јазик. Кога еден глагол со значење 'знаење на некој факт' има реченица како објект, таквиот објект условува удвојување во албанскиот и во грчкиот јазик, а не и во другите јазици, на пр., албански: 'e di se...'; грчки: 'το ξέρω ότι...' но на македонски: 'знам дека...'; бугарски: 'зная че...'; романски: 'ştiiu că...'; ромски: 'Džanav(a) kaj...' Како што докажува Kallulli ((1999:39-40; сп. исто така Buchholz и Fielder 1987:442 и Holton, Mackridge, и Philippaki-Wharburton 1997:453), има некоја врска меѓу фактивноста на комплементацијата и удвојувањето, но точните податоци се компликувани, така што потребно е понатамошно истражување.

Во досегашните компаративни студии за удвојувањето во балканските јазици, сепак, обично не се разгледани балканороманските јазици на југ од Дунав (аромански и мегленоромански), ниту ромскиот, ниту сефардскиот (џудезмо), ниту перферните балканословенски говори, особено на северозападната периферија, т.е. говорите во југозападно Косово, кои што се во допир со западните македонски говори, каде што удвојување е сосема граматикализирано. Секој од овие јазични комплекси има нешто да ни каже за удвојувањето како балканскојазична појава.

Северозападните балкански словенски периферни говори, односно може да се каже дека тоа што ќе го видиме во шарпланинските и соседните говори на Косово докажуваат дека отсуството на падежи и присуството на определениот член не е толку строго врзано со удвојувањето, иако изгледа дека во дијалектите каде што го има членот, има и повеќе удвојување. Примерите (19)-(22) се од Гора и покажуваат дека удвојувањето не е врзано со присуството на членот (19), иако честопати се среќава со определени објекти (20-22). Примерите (23)-(26) се од Сретечка Жупа, каде што, како во другите говори во Косово, нема член, но има релативно повеќе остатоци од именската деклинација. Сепак, удвојувањето се гледа во контексти каде што објектот е топик и, во врска со тоа, определен. Примерите (27)-(30) се од Призрен, а особено од примерите (27) и (28) се гледа дека може да нема или да има удвојување во ист контекст. Сепак, удвојувањето во призренскиот говор е почесто отколку во говорот на Сретечка Жупа. На крај примерите (31)-(33) се од Гаковица, од каде што имаме само дативни примери, кои по својот дативност се топикални и некако идентификувани.

(19) ...Баишча Ѓазимофска, нјих^{на} била баишча, ѓаја ми била брајѓова. Па ка дошоф Самјл'о, сом дошла ѓранчице да земем. - Ја ќе ѓа ѓродавам баишча. -Ако ѓа ѓродаваиш, - реко - ја да ѓа земем. - Не-можеиш да ѓа ѓлајѓиши ѓи.- И замина он. Ја дрва зе, мљекојѓо измѓѓи, оми сѓдој. Во недра сом ќе ѓѓурила ѓесѓѓо иљаде. (Mladenović 2001:577)

(20) Немој да ѓи чиниши Рамаданици резилъ. (Mladenović 2001:330)

(21) ѓа донела софрајѓа она. (Mladenović 2001:489)

- (22) *и џује џи осџанала џиџа џолемџе камени.* (Mladenović 2001:489)
 (23) *Онај муж џи реков жене:* (Pavlović 1939:253)
 (24) *Тражив некој кој може да му одџовори рускому цару.* (Pavlović 1939:256-57)
 (25) *Кд виђеле оне камиље, се мишљеље како да џи скинеџ они џердани,* (Pavlović 1939:288)
 (26) *џа џе види дукаџи - зџази, - док џи збрале све дукаџи.* (Pavlović 1939:288)
 (27) *И дџнџс џримам џензију! Тол'ико ми радија, а моју џензију друџи једе.* (Remetić 1996:543(225))
 (28) *Он има џензију, а ја мужњеву, џол'ицку. Моју џензију, друџи џу изеја.* (Remetić 1996:544(226))
 (29) *Видела сам џу браџа, а џу несам јошџе видела.* (Remetić 1996:485(167))
 (30) *Л'еџо му седиџ нове ал'ине оному џиному деџеџу.* (Remetić 1996:485(167))
 (31) *Му збори једноме Турђину.* (Stevanović 1950:113)
 (32) *Му викам мојему сџрицу.* (Stevanović 1950:152)
 (33) *Да му кажем Диме.* (Stevanović 1950:113)

Во врска со падежната функција на удвојувањето, Goђab (1953:285; сп. Илиевски 1973:209) укажува на функцијата на избегнувањето двосмисленост што може да ја извршува удвојувањето, како во примерот (34). Ако употребиме 'џо' наместо 'ја', смислата на реченицата е обратна. Во таков контекст, за да се избегне двосмисленост, удвојување се очекувало и според бугарската норма.

(34) *Јакуџ ја закоџа женџа.*

Сепак, од примерите дадени горе гледаме дека дури и во дијалектите со подобро запазени падежни системи имаме удвојување. До ова можеме да додадеме дека сепак најчесто од контекстот укажува на тоа кој што прави и на кого, како што се гледа од примерот (35).

(35) *Покорена џлава сабја не ја сече.*

Во ромскиот јазик, удвојувањето се среќава, но тоа не е граматикализирано туку прагматично. Така, дури и во ромските говори во Западна Македонија, каде што ромскиот јазик има најблизок контакт со македонските говори во коишто удвојувањето е најсилно граматикализирано, удвојувањето не е сосем регуларна појава. Така во примерот (36) имаме удвојување, но во (37) удвојувањето се среќава само кај заменката, а најтипичен е примерот (38), во којшто радио спикерот зборува и на ромски и на македонски јазик;

на ромски, тој не ги удвојува истите објекти што ги удвојува кога зборува македонски (единствената разлика меѓу двата примера е субјектот, Ајнур и Цемо во ромската реченица, а Наза и Оли во македонската).

(36) *O melalo pani na piana le ni o džungale ruva.* (Jusuf 1996:125)
'Дури и лошиите волци неја иијаи валканата вода.'

(37) *E Rifatos pendžarav, e čhaja da pendžarav, ama man ma axmize man kidisave bucende ridžaj kerav tuke.* (Jusuf 1974:14)
'Го знам Рифаи, ја знам и ќерката, ама ие молам мене да не ме вмешаш во оваа работа.'

(38a) *O Ajnuri thaj o Džemo tari i Švedska bahtaren e pranden e Ramijeske thaj e Mirsadake aj e Safeteske thaj e Sadijake bahtarena o bijav...*

(38b) 'Наза и Оли од Шведска им го чесиитиат браќот на Рами и Мирсада, а на Сафеи и Садија им ја чесиитиат свадбата...'

Според Iglá (1996:161), во ромскиот говор на Аџа Варвара во Атина, примерот (39) е калкиран од грчкиот јазик и затоа се јавува удвојување како и во примерот (5):

(39) *Džanel len sa* (буквално: 'Знае џи сè')

Калкирањето се гледа од фактот дека во ромскиот јазик 'sa' одговара на еднина како македонското сè; во грчкиот израз се употребува множина од среден род (τα ὄλα); во ромската калка заменката 'len' е во множина, а не во еднина, која би била le (машки род).

Во сефардскиот јазик (цудезмо), правилата изгледаат горедолу исто како во шпанскиот јазик, т.е. објектите се удвојуваат само кога се наоѓаат пред глаголот, како во следните примери:

(40) *Il palu tuertu la lumeri lu indireche.*
'Крив сити ожнои го исправува.' (Kolonomos 1995:267)

(41) *Al hamor kwandu mas l' aroges mas alvante las urezhes.*
'Маѓареио колку иовеќе го молиш иовеќе џи диџа уиити.' (Kolonomos 1995:266)

Меѓутоа, во јужнодунавските балканоромански јазици може да се констатираат значајни потатоци што можат многу да придонесат во дискусијата околу удвојувањето. Во северно-ароманскиот и во меглено-романскиот, удвојувањето се употребува како во западните македонски говори, значи сите определени директни објекти се

удвојуваат и воопшто удвојување се употребува во ситуации што не се карактеристични за дако-романскиот јазик. Меѓутоа, во јужните аромански дијалекти во Грција, под влијание на грчкиот јазик, удвојувањето се врши според моделот на грчкиот јазик.

(42a) *Aushlu nu vrea s-l'u-aspargã k'efe(a) a fìciorlui.* (Крушево; Голомб 1974:37)

(42б) 'Сџариоџ не сакаше да му ѓо расиџе кефоџ на деџеџо.'

(43a) *U vãdzui kasa al aist om.* (Охрид, Марковиќ 2000:58)

(43б) 'Ја видов кукаџа на овој човек.'

(44a) *Lã loa buciumu lã turi shi zisi.* (Papatsafa 1997:27)

(44б) 'Го зема буџиноџ, ѓо фрли и рече...' (Papatsafa 1999:15)

(45) *Kinele muske fìciorulu* (Metsovo/Aminciu, Beis 2000:382)

'Кучеџо ѓо касна мочеџо' (значи, 'момчеџо' е каснаџо)

(46) *Fìciorulu lu muske kinele* (Metsovo/Aminciu, Beis 2000:232)

'Кучеџо момчеџо ѓо касна' (значи за момчето, можеме да кажеме дека е каснато)

Примерот (47) го покажува истиот модел на согласување како и примерите (39) и (5), т.е. множина за изразот што значи 'сè'.

(47) *tute nu lji shtiu* (Metsovo/Aminciu, Beis 2000:449)

'Не знам сè (буквлано 'Сите не ги знам').

Меѓутоа, и во дако-романскиот јазик се употребува множината: *El le știe pe toate*. Во овој поглед се чини дека балканороманскиот јазик е поблизок до грчкиот одошто до балканските словенски јазици.

Во врска со историјата на удвојувањето во балканските јазици, Илиевски (1988(1973):164) забележува дека најраните податоци потекнуваат од вулгарно латинскиот јазик. Дури и ако има некои сугестивни појави во грчкиот јазик на *Новиоџ завейџ*, сепак, тие датираат од времето кога грчкиот јазик веќе бил во контакт со латинскиот. За албанскиот не знаеме ништо од периодот пред шеснаесеттиот век, а во најстарите текстови удвојувањето не е многу изразена појава. Иако појавата на удвојување можеби постоела во старословенскиот јазик (Илиевски 1988(1973)), јасно е дека таа не е цврсто интегрирана во македонскиот граматички систем пред раномодерниот период, и податоците забележани од Угринова-Скаловска (1960/61) докажуваат дека дури и во Западна Македонија, во деветнаесет

сеттиот век, прагматичките фактори сè уште конкурирале со чисто граматичките. Илиевски (1988(1973)) исто така со право забележува дека дури и ако внатрешните фактори играле улога за возникнување на удвојувањето во македонскиот јазик, сепак, фактот дека оваа појава отсутствува во другите словенски јазици посочува на тоа дека јазичниот контакт бил важен или решавачки фактор во развојот на појавата на удвојување во македонскиот јазик.

Во овој контекст, од големо значење се податоците што ги пружа меглено-романскиот јазик. До Балканските војни, па дури и потоа, меглено-романскиот јазик бил под силно влијание на месните македонски говори; контактот со грчкиот јазик во оние села што се наоѓале на територијата на Грција се случил подоцна. Сепак, долновардарските македонски говори, со кои меглено-романскиот бил и сè уште е во контакт (во Република Македонија, а во помал степен и во Грција) немаат редовно (т.е. граматикализирано) туку прагматично удвојување (сп. Пеев 1987:294-96). Така, може да се каже дека во меглено-романскиот се забележува продолжување на онаа тенденција кон граматикализација на удвојувањето на објектот што ја среќаваме во северно-ароманскиот и во западно-македонските говори. Од тоа можеме да претпоставиме дека оригиналниот поттик за удвојување, доаѓајќи од балкано-латинскиот продолжувал и во меглено-романскиот, додека во јужно-ароманскиот развојот на оваа појава бил спречен поради влијанието на грчкиот јазик, иако дури и во грчкиот се забележува повеќе удвојување на север одошто во јужните дијалекти.

На ова може да додадеме дека дијалектната дистрибуција на граматикализацијата на појавата на удвојување на балканската јазична територија докажува дека јазичен контакт е главен фактор за нејзино ширење и развој. Тоа ни дава фрапантна илустрација како една прагматична појава станува синтактична и најпосле граматикализирана скоро до морфологизација. Ареалната дистрибуција на удвојувањето и степенот на интеграција во разните балкански јазични системи покажува различни дијахронични стадиуми и различни синхронични системи. Јасно е дека јадрото на појавата е во западна Македонија, централна Албанија, и во северно-ароманската јазична територија. По на југ, на јужно-албанската, јужно-ароманската, и на територијата на Грција, појавата е слична, но не е напредната поради влијанието од грчкиот јазик, кој во овој поглед е поконзервативен. На источномакедонската и на бугарската територија, развојот на појавата на удвојување доведува само до топикализацијата, иако токму во овие подрачја, со губењето на синтетичниот датив, освен во некои клитички заменки, удвојувањето во некој степен добива функција на маркирање на падежните односи. На самата географска периферија, во дако-романскиот и во призренско-тимочките говори, појавата на удвојување е најограничена; се јавува во контексти со највисок степен на топикалност, како, на пр. лични именки, заменки, итн. Во социолингвистичката јазична периферија, т.е. ромскиот и сефардскиот (пудезмо) јазик, удвојувањето е исто така една доста периферна појава. Како што посочува Тополињска (1994:121), во меѓујазичен

контакт, сигналите кои ја гарантираат јасноста на референцијата се најподобни кандидати за граматикализација. Но, за разлика од класичните балкански јазици, многујазичноста на Евреите и на Ромите на Балканот била еднонасочна: тие ги знаеле јазиците на другите народи, но многу ретко ги слушале сопствените јазици од родните говорители на другите јазици. И така, иако во некој степен ги стекнале навиките од јазиците што ги употребувале, сепак, во еврејско-шпанскиот и во ромскиот јазик јазичното влијание не било такво влијание какво што никнувало во јазиците кои биле во многунасочен контакт.

Така, удвојувањето на објектите во балканските јазици почнало да се развива како средство за топикализација и контраст во географското јадро каде што е сега најмногу граматикализирано, послабо е граматикализирано во соседните региони, а сè уште е средство за изразување на експлицитност во периферијата. Разликата меѓу македонскиот и бугарскиот јазик исто така покажува како стандардизацијата и, можеби, јазичната идеологија можат да имаат влијание на јазичната употреба. Удвојувањето на објектот така може да се гледа како класична балканска јазична појава, со ромскиот и сефардскиот јазик на периферијата и разните степени на граматикализација во одделните јазици и дијалекти како одраз на неговото ширење и развој во разни системи и во различни контактни ситуации.

Дијалектна основа, варијација и кодификацијата на балканските литературни јазици: албанскиот, бугарскиот, македонскиот, ромскиот

Може да се каже дека јазичниот сојуз којшто е создаден со интензивниот контакт меѓу јазиците на Балканот во времето на Отоманската империја - како и пред тоа и потоа - фактички претставува еден сојуз на дијалекти. Иако општите карактеристики се сретнуваат во јазиците како такви - т.е. како колективни ентитети - и се разбира овие карактеристики привлекуваа најмногу внимание од времињата на Копитар (1829), Миклошич (1884), Папахаци (1908), Селишчев (1925) и Сандфелд (1930), сè до наши дни, сепак, ако ги разгледаме овие црти во нивните специфични дијалектни детали, сликата којашто ќе ја најдеме е многу посложена. Секако не сакаме да ја промашиме шумата заради дрвјето, што се вели, но за да ги надминеме општопознатите генерализации, прво треба да се задлабочиме во дијалектните податоци пред да навлеземе во новите сфаќања. Така, на пример, во тракиските албански говори (како и кај нивните наследници околу Црното море), се среќава посебен ред на зборовите од типот: генитив - јадро, на пример, *Jáni Janakit pláka tēta*, т.е. 'на Јани Јанаки сѝараѝа мајка' место инаку строго определениот ред во албанскиот јазик јадро - генетив (како и пообичниот ред именка - придавка) т.е. *nēna e plaka e Jani Janakit* (Державин 1934, Sokolova 1983). Споредувајќи ги македонските конструкции со турските еквиваленти, на пр. 'На цароѝ мајка му' со *Sultanin annesi*, Голомб (Gołab 1960) заклучува дека таков ред на зборовите во македонскиот јазик е калкиран од турскиот. До истиот заклучок за бугарскиот јазик дојде Попов (1979:248), цитирајќи примери како *На мъжът хубост не се гледа*. Од друга страна, во југозападните турски говори се среќава спротивна појава, т.е. редот со генитивот на второто место, на пр. *familiasi Adamın* – буквално: 'фамилија му на човекоѝ', очигледно под влијанието на македонскиот и албанскиот јазик (Katona 1969). И на другата страна на балканотурската јазична територија, т.е. во Гагаузските говори во Добруџа и Молдавија, се среќава таква словенизирана синтакса, на пр. *geçmiş jaşamasy insannaryn* – буквално: 'минаѝ живоѝ-му на-луѝе.' (Покровская 1979; Во литературниот турски *insanların geçmiş yaşaması*). Таквата дијалектна разновидност ни покажува, меѓу другото, дека процесите на јазичниот контакт се движат во разни насоки, бидуваат поттикнати од разни социолингвистички, демографски и структурални причини и

можат да дадат спротивни резултати во разни дијалекти на истиот јазик.

Една од задачите на стандардизацијата е токму споредувањето избори и компромиси меѓу такви дијалектни разновидности. И во тоа има поважни и поневажни дисктинкции. Така на пример, кога станува збор за нашиот пример со редот на зборовите во генитивните конструкции, процесите на стандардизацијата ја одразуваа распространетоста на дијалектите. Така, редот генитив - јадро е сосема исклучен од албанскиот стандард исто така како што обратниот ред јадро - генитив не е прифатен во турскиот стандард, т.е. во двата стандардни јазици варијација во такви синтагми воопшто не се примени, може да се каже заради маргиналноста на односите дијалекти. Од друга страна, во македонскиот и во бугарскиот јазик, иако се прифатени во стандардниот јазик и двете можности, калкираниот ред е повеќе карактеристичен за разговорниот стил.

Досега спомнав некои литературни јазици на Балканот кои постигнаа извесен и јасен степен на стандардизација. На разликите меѓу нив во овој поглед ќе се навратам подоцна. Пред тоа, во врска со прашањето на редот на зборовите во генитивните конструкции, би сакал да ја претставам ситуацијата во ромскиот јазик. За разлика од другите досега споменати јазици, во ромскиот јазик самиот статус на таканаречениот генитив е доста контроверзен, и покрај тоа покажува огромен степен на дијалектна варијација. Прво, да ги разгледаме накратко противположните докази поврзани со прашањето дали ромскиот генитив претставува падежен суфикс, постпозиција, или деривациски суфикс за придавки (сп. Friedman 1991).

Земајќи ги предвид нашите примери од скопскиот арлиски говор, можеме да кажеме дека основните докази за секоја гледна точка се следниве. На можноста да се работи за придавка укажува фактот дека генитивот се согласува со јадрото: *-koro* ако е машки, номинатив и во еднина, *-kiri* ако е женски, номинатив и во еднина, а *-kere* во сите други случаи, на пример: *e romeskoro dad 'ṡaiṡkoṡo* на *Ромоṡ'*, *e romeskiri daj 'majkaṡa* на *Ромоṡ'*, *e romeskere ṡhave, dadestar, ṡhavendar...* 'децаṡa на *Ромоṡ*, од *ṡaiṡkoṡo* на *Ромоṡ*, од *децаṡa* на *Ромоṡ*...' итн.

Тие коишто докажуваат дека генитивот, како и сите други падежни суфикси во ромскиот јазик, е постпозиција а не падеж се под влијанието на историската ситуација. Во сите индиски јазици, вклучувајќи го тука и ромскиот, скоро сите стари санскритски падежи се загубени, и на нивните места никнаа постпозиции. Тргувајќи од новоиндиските јазици на потконтинентот Индија, некои лингвисти сметаат дека како и во нив така и во ромскиот јазик е зачувана една постпозициска структура.

Против овие две гледни точки, т.е. во полза на една анализа на

ромскиот генитив како падежен суфикс, можеме да ги цитираме следниве докази:

1. Пред ромскиот генитив секогаш стои косвената форма на определениот член и други модификатори (имено *e*, наспроти номинативот *o* (за машка еднина) или *i* (за женска еднина)), на пр., *o rom gelo* 'Ромо̄и дојде', но *e romeskoro dad gelo* 'на Ромо̄и ѓа̄ӣко му дојде'. Со обични придавки тоа не се случува, на пр., *o lačo rom gelo* 'добро̄ӣ Ром дојде'.

2. Генитивната наставка, како и сите други падежни суфикси, се вклопи во косвената основа на именката, на пр., *rom* 'Ром' номинатив *romes* - косвен, додека придавките, како и сите други деривати, се изведуваат врз основа на номинативот, на пр.

tapiš-es-koro - 'на мажо̄ӣ', но
tapiš-ano, - *ikaŋo* 'машки или мажес̄ивен'
tapiš-ipe 'мажес̄ивенос̄ӣ'
tapiš-oro 'мажец'

3. Генитивот може да се употребува со неатрибутивни функции; на пр, како објект на препозиција: *bi akale phurane gadengoro* 'без овие с̄ӣари алиш̄ӣа' (Cortjade 1989).

4. Има, исто така, цел ред докази според кои за ромскиот јазик може да се каже дека бившите постпозиции веќе се преобразувани во аглутинатвни падежни суфикси. Меѓу нив тука ќе цитираме само два. Прво, од гледна точка на јазичната структура, современите индиски јазици се скоро чисто постпозициски, т.е. воопшто немаат никакви предлози, освен можеби две-три заемки од арапски или од персиски, додека во ромскиот јазик покрај падежните наставки, има само предлози а не и постпозиции. Дури, позајмените постпозиции се преобразуваат во предлози, на пр. турскиот '*iki aydan sonra* буквално 'Два месеца после' во ромски звучи *sona duj čhonendar* (Messing 1988). Значи, падежните суфикси претставуваат една затворена, парадигматска целост. Второ, од морфофонолошка гледна точка, падежните наставки дејствуваат како флексивни афикси, а не како клитики. Така на пр., на границите со клитики забележуваме регресивна асимилација по звучност, и тоа само кога се работи за дистинктивна звучност, додека во флексијата имаме прогресивна асимилација по звучност, и тоа без разлика дали е дистинктивна или не, на пр., *les-da ka hav* 'И неѓо ќе [zo] изедам' звучи [lez-da ka hav], додека имаме *an-ta mange* - 'Ај донеси ми', без промени. Но во минатиот партицип имаме, на пр., *su-to* 'зас̄ан, *šun-do* 'слушан', паралелно со *romnia-tar* 'од ромка̄ӣа', *romnien-dar* 'од ромкӣӣе.

Уште две важни компликации во врска со ромскиот генитив се

неговата дијалектна разноликост и неговото место спрема јадрото. Главната варијанта на ромскиот генитив е скратената форма, без слогот којшто се затвора со *-r*, т.е. *romesko -eski, eske*.¹ Местото на генитивот обично се наоѓа пред јадрото, како што веќе видовме во наведените примери, но може да го сретнеме и по јадрото, на пр., *o kher me phraleskoro 'куќаѝа на мојоѝ браѝ'*. Во јужнобалканските ромски говори, коишто воопшто се многу конзервативни, има најмногу варијација во редот на генитивните конструкции. На пример, за *'враѝаѝа на куќаѝа на браѝ ми '* може да се каже: *me phraleske kheresko(ro) vudar* или *o vudar e kheresko me phraleskere* или *o vudar me phraleske kheresko(ro)* итн. (Cortiade 1990).

Прашањето на формите и редоследот на ромскиот генитив претставува еден од многуте нерешени проблеми затоа што ромскиот јазик сè уште се наоѓа во почетните фази на кодификацијата. За тоа сведочи, на пр., ромската граматика од Јусуф и Кепески (1980), којашто може да се споредува со „Слогница речовска“ на Ѓорѓи Пулевски во врска со фактот дека претставува проба на кодификација без селекција, т.е. се внесуваат правописни, фонолошки, морфолошки, и синтаксички црти од разни дијалекти и можности без правене избор меѓу тие коишто би се рангирале како уникатни во еден потполно кодифициран литературен јазик (Friedman 1985a).

Другите балкански литературни јазици, на пр., албанскиот, бугарскиот и македонскиот, веќе преминаа преку таква етапа, иако во различни времиња и со различни резултати. Во врска со историското време, битните проблеми на бугарскиот литературен јазик беа горедолу дефинитивно решени пред Втората светска војна додека во македонскиот литературен јазик се доаѓаше до такви решенија во текот на петте години по Војната, а развитокот на албанскиот јазик ја пречекорува Војната. Во Албанија пред војната се разви еден стандард врз основа на елбасанскиот гегиски говор, додека по Војната никна еден стандард врз основа на корчанскиот тоскиски говор, а во Југославија по Војната продолжи да се развива литературната гегиска варијанта сè до јазичното обединување во 1968 г., кога тоскискиот стандард беше прифатен во Југославија.

Што се однесува до резултатите во трите литературни јазици, во врска со некои решенија може да се забележи една наклонетост кон создавање вештачки разлики во почетокот на веков наспрема изборот или комбинирањето неколку решенија во подоцнежното време, и сегашната форма на литературниот јазик го одразува времето на не-

¹Има други долги варијанти, на пр. *-er-*, *-p-*, но не се важни за нашите цели.

говото кодифицирање. На пример, на бугарската и на македонската јазична територија има многу дијалектна варијација во обликот на определениот член, додека во албанскиот јазик разликата меѓу формите на неопределениот член се чувствува како една суштинска разлика меѓу гегиските говори и тоскиските говори, имено гегискиот *nji* и тоскискиот *një*. На бугарската јазична територија, како и на македонската, се среќава, меѓу другото, опозицијата меѓу едночлени и тричлени системи, а исто така и меѓу системите со основниот машки определен член, којшто завршува на согласка (имено *-ī*) или на самогласка (т.е. *-o*, *-a* итн.). Во кодификацијата на бугарскиот литературен јазик, која е најстара, едночлениот систем бил избран во врска со изборот на североисточната дијалектна база, но се создаде една сосема вештачка разлика со внесувањето на двете географски расфрлени форми на машкиот определен член, имено оној на согласка бил прогласен за номинатив, а оној на самогласка за кос (обликвус), иако таква разлика не постои во ниеден дијалект (Friedman 1976). Една слична вештачка разлика била предложена од Фаик Коница во почетната фаза на формирањето на албанскиот стандарден јазик, имено гегискиот *nji* да се употребува со именки од женски род, а тоскискиот *një* да се употребува со именки од машки род (Vugop 1976). Меѓутоа, неговиот предлог не бил прифатен, и тие се употребуваат според односната дијалектна база. Во кодифицирањето на македонскиот литературен јазик, источната форма на машкиот определен член (односно *-ī*) е интегрирана со западниот тричлен систем, така што во современиот литературен македонски јазик имаме новофоормен компромисен систем, којшто сепак не прави вештачки граматички разлики. Во ромските говори исто така постојат разни членски системи, каде што најглавните прашања се движат околу присуството или отсуството на почетното *l*- во косите форми и обликот на членот или членовите во номинатив множина (дали ќе се совпаѓа со номинатив еднина или со косиот член и дали ќе го разликува родот). Тие прашања сè уште не се решени, на пр., во граматиката на Јусуф и Кепески (1980) се мешаат арлискиот и џамбаскиот систем.

Се разбира, има многу други процеси и проблеми сврзани со односите меѓу дијалектите на балканскиот јазичен сојуз и оформувањето на балканските литературни јазици коишто би довеле до разни типолошки анализи, на пр., сите досега кодифицирани балкански јазици покажуваат тенденција да ги елиминираат или барем да ги ограничат таканаречените турцизми (во турскиот јазик честопати истите зборови се отфрлени заради нивното арапско-персиско потекло), тен-

денција заедничка на сите балкански кодификации, која истовремено доведува до разрушување на балканскиот јазичен сојуз. Во јужно-балканските дијалекти на ромскиот јазик, затоа што постојат подолго време само како средство на усна комуникација, сè уште се среќаваат многу таканаречени турцизми, но истите тие не се среќаваат во посеверните ромски говори. Значи, нивната судбина во ромскиот стандарден јазик ќе зависи, можеби, од дијалектната база прифатена како основна, еден процес којшто сè уште е во тек (Friedman 1989). Во односот меѓу правописот и дијалектите, особено во албанскиот, македонскиот, романскиот и ромскиот јазик, се јавуваат некои општи проблеми, на пр. местото и презентацијата на вокалот *ива* ([ə]), како и на палаталите, кои исто така добиваат во секоја кодификација друго решение.

И така една паралелна анализа на различните решенија и варијации во стандардизациите би довела до една типолошка шема со вкрстувачки критериуми и мерки. Земајќи предвид четири од јазиците на Балканот, имено албанскиот, бугарскиот, македонскиот и ромскиот (т.е. јазиците говорени во средниот појас на Балканскиот Полуостров, а коишто веќе имаат или се здобиваат со кодифицирани стандарди), можеме да ги разликуваме следниве моменти во таквата типолошка шема. Од типолошка-методолошка гледна точка, ако ги земаме како доказ генитивните конструкции и членските разновидности, гледаме корелации меѓу времето на кодифицирање и начинот на интеграцијата на дијалектните форми. Во врска со албанската генитивна варијација, како и со бугарската членска варијација, сврзана со бројот на членовите, среќаваме потполно исклучување на појавите надвор од просторните граници на дијалектните бази, додека и во двата јазика се настојуваше на вештачката интеграција на разни членски форми што се наоѓаат на териториите на дијалектните бази. Во порано фиксираниот бугарски стандарден јазик такво решение беше прифатено, додека во албанскиот стандард само една форма беше дозволена во кој било одреден период. Во македонскиот стандард се дојде до интеграција без вештачки разлики, додека во ромскиот јазик развитокот на ситуацијата сè уште е во тек. Од друга страна, општите правописни и лексикографски проблеми добиваат - може да се каже дури намерно - решенија што доведуваат до распаѓање на балканскиот јазичен сојуз.

празна

Граматализиацијата на балканизмите во македонскиот јазик

Може да се каже дека балканската лингвистика се роди со Копитаровото споредување на албанскиот, бугарскиот и романскиот јазик во 1829 г., кога најголемиот дел на Балканскиот Полуостров беше вклучен во рамките на Отоманската Империја. Ова поле на изучување беше афирмирано како независна дисциплина до крајот на првата деценија по Првата светска војна, кога распаѓањето на отоманската хегемонија во Европа тукушто беше завршено (и така, неговите траги сè уште беа не само во жив спомен туку и јазично живи во сите општествени, генерациски и други нивоа). Во изминатите осумдесет години од Првата балканска војна, која може да се земе како дефинитивен крај на политичката поткрепа на балканскиот јазичен сојуз, од една страна, имаше многу напредувања и во општата лингвистика и во истражувањето на балканските јазици, од друга страна имаше горе-долу потполно кодифицирање на одделните балкански јазици (освен ромскиот и ароманскиот, чишто кодифицирања сè уште се во тек), еден процес којшто почнуваше приближно во времето кога Копитар за првпат ги забележа нивните структурни сличности. Со овој процес на стандардизација, врзан со расцепувањето на старата политичка единица, доаѓаме до распаѓањето на точно тие контакти коишто доведоа до првичниот сојуз.

Еден од резултатите на процесот на стандардизацијата е

намалувањето - и намерно и случајно - на степенот на сличноста којашто може да се забележи меѓу одделните балкански јазици. Додека извесни дијалекти од тие јазици повеќе или помалку ги задржуваат своите општи црти и понекогаш дури и се приближуваат, кодифицираните норми често пати се имаат оддалечено. На пример, фонолошките единици на албанскиот, македонскиот и турскиот стандарден јазик се многу различни, додека единиците во односните дијалекти кои се во контакт често споделуваат значајни црти и процеси, на пр., губењето на назалноста во дебарските гегиски говори, губењето на фонемата /x/ во западнорумелиските турски, во западномакедонските и во источноцентралните гегиски говори, појавата на фонемата /ü/ во корчанските македонски говори и нејзиното исчезнување од западнорумелиските турски и од некои источноцентрални гегиски говори, итн (в. Friedman 1982, Gjinari 1989, Mazon 1936).

Слична е ситуацијата во лексиката, каде што, на пример, отстранувањето на турцизмите во сите балкански стандардни јазици (делумно затоа што тие се чувствувале како наследство на времињата без државна независност, но исто така заради еден стремеж кон една нова политичка ориентација) доведе до намалување на некогашната општа лексика. Меѓутоа, на разговорно ниво такви лексички единици често се чуваат, доведувајќи до една општност којашто ги поврзува разговорните варијанти на различните балкански јазици и ставајќи ги во контраст со нивните односни стандардни норми. И така, од една страна, меѓудијалектните контакти продолжуваат во рамките на односните држави кои излегоа од Отоманската Империја (иако сегашнава лингвистичка политика во повеќе балкански земји придонесува или за намалување или за отпор кон јазичниот контакт), а од друга страна појавата на стандардните јазици во тие држави доведе до намалување на јазичните заеднички особини, како заради регулирани или затворени граници, коишто ја стимулираат природната тенденција кон јазичното разликување („drift“), така и со намерното омаловажување на месните дијалектни црти на некои општобалкански појави. Меѓутоа, треба исто така да забележиме дека односните норми се доближуваат преку таканаречената меѓународна лексика, т.е. зборовите од грчко-латинско потекло употребувани во поновата технологија, новопримените поими итн., создавајќи едно ново општобалканско противставување од типот разговорно/нормативно.

Во развитокот на балканската лингвистика, досега балканските јазични појави се изучуваа во рамките на традиционалните полиња на граматичкото истражување, т.е. фонологијата, морфологијата, семантиката и синтаксата. Поновите полиња на јазичното истражување, како што

е, на пример, социолингвистиката, иако се употребувани во истражувањето на одделните балкански јазици (на пр. Вугон 1985; Friedman 1985c; Saramandu 1981), не се влезени толку во општиот план на балканската лингвистика (но в. Jašar-Nasteva 1992). Уште еден релативно нов пристап кон проблемот на изучувањето на јазикот, имено прагматиката, исто така досега не се појавува во споредбени балканисти~ки студии (но в. Тополињска 1992), но има можност значително да ги осветлува не само процесите на балканската конвергенција туку и поновите процеси на балканската дивергенција.

Во овој напис терминот „*прагматика*“ го разбираам како изучување на тие црти во јазикот што се факултативни и бараат изјаснување на основите на изборите на говорителот. Од оваа гледна точка, прагматиката се спротивставува на граматиката како таква со тоа што правилата на граматиката се задолжителни, додека изборите на прагматиката се определувани од контекстот на кажуваното и желбата на говорителот. Така, на пример, во македонскиот јазик согласувањето по родот или облиците на вокативните форми се граматички, додека употребата на вокативните форми, затоа што не е задолжителна, треба да се гледа од прагматичка гледна точка. Во ваков кус напис не може да се разгледаат исцрпно сите такви можни појави, и затоа ќе определиме само некои кои се поизразити на балкански план, имено: удвојувањето на објектот, испуштањето на помошниот глагол во третото лице на стариот перфект, и појавата на новиот перфект со помошниот глагол „*има*.“

Во својата докторска дисертација за удвојувањето на објектот во бугарскиот јазик, Лифгрен (1992) докажа дека во бугарскиот јазик, факторот што ја определува употребата на удвоениот објект е прагматичната црта „*топикализација*“, т.е. кога говорителот сака да го сврти вниманието на слушателот кон објектот коешто обично (но не секогаш) се свртува кон субјектот. Топикализацијата честопати се совпаѓа со такви појави какви што се определеноста и необичниот редослед на зборовите, но тие појави не се детерминантни за удвојувањето. Лифгрен докажа дека само во 2% до 3% од можните контексти се врши удвојување на објектот во бугарскиот јазик. Исто така, од неговите податоци станува многу јасно дека во бугарскиот литературен јазик удвојувањето на објектот се гледа како покарактеристично за разговорниот јазик и речиси никогаш не се среќава во научната проза. Во дисертацијата не се објаснува дали тоа ограничување постои благодарение на северноисточната дијалектна база на бугарскиот литературен јазик или е последица на еден свесен стремеж кон избегнување на една карактеристика на разговорниот стил (тоа е надвор од целите на трудот), но, во секој случај, јасно е дека се работи за една појава со прагматична мотивација и стилистички нијанси.

Во македонскиот литературен јазик, како што се знае, удвојувањето на некои објекти, главно определени но исто така и неопределени специфични или индиректни, е сосема граматикализирана појава. Треба да се признае дека и во македонскиот јазик понекогаш има извесни недоследности во удвојувањето. На пример, Угринова-Скаловска (1960-61) забележува дека може да се испушти клитичната замена во разговорниот јазик и во народната поезија со заповедниот начин и глаголската л-форма.

И така, доаѓаме до една фрапантна разлика меѓу однесувањето на бугарскиот и македонскиот јазик спрема удвојувањето на објектот. Додека во бугарскиот јазик удвојувањето е факултативно, и со тоа прагматички определувано, а истовремено и карактеристично за разговорниот стил, во македонскиот јазик удвојувањето е граматикализирано, т.е. задолжително барем во извесни контексти, и сосема спротивно од бугарскиот јазик испуштањето на клитиката е карактеристично за разговорниот стил и, очигледно, прагматички условено.

Да се свртиме сега кон глаголските парадигми и конструкции. Може да се каже дека во глаголските системи на балканските словенски литературни јазици и дијалекти најзначајната иновација е појавата на граматикализираното изразување на степенот до кој говорителот го потврдува тоа што го кажува, т.е. таканареченото спротивставување прекажаност/осведоченост. Сврзано со таа иновација е чувањето на резултативноста и нејзиното проширување во нови конструкции или парадигми. Во традиционалните описи на граматиката на бугарскиот литературен јазик, прекажаноста се третира како посебна категорија изразена во посебни парадигми коишто излегуваат од дијахрониска гледна точка од минатото неопределено време, т.е. стариот резултативен перфект (овде ги немам предвид таканаречените дубитативни форми од типот „бил чел/бил чеѝял“, за коишто треба посебна дискусија надвор од рамките на сегашниот напис). Во своите трудови докажувајќи дека тука не се работи за посебни парадигми, туку за испуштање на помошниот глагол во третото лице на минатото неопределено време и дека испуштањето не сигнализира прекажаност, туку се појавува факултативно во тие контексти каде што говорителот не сака лично да го потврдува тоа што го кажува (Friedman 1980). Врз основа на примерите каде што помошниот глагол слободно се испушта или се појавува во истата реченица или во истиот текст за истите настани или категории настани, дојдов до заклучок дека не се работи за граматичка категорија, туку за прагматика. Во својот труд за истиот проблем Филдер (Fielder 1990) докажува дека во испуштањето на помошниот глагол во третото лице на минатото неопределено време се работи за еден прагматичен услов,

имено, за поврзаноста на раскажувачот со текстот. Според моето мислење, таквото решение потполно одговара на фактите од корпусот.

Во македонскиот литературен јазик, како и во централно-западните дијалекти, врз кои тој се базира (а за разлика од некои источни говори), прашањето на помошниот глагол во третото лице минатото неопределено време не постои, затоа што во овие форми помошниот глагол никогаш не се појавува. Значи, за значењето „*прекажаноси*“ (или „*нейојврдување*“ во мојата терминологија) нема посебни форми што би ја разликувале оваа категорија од стариот резултативен перфект со глаголската л-форма (пак ги немаме предвид поновите форми од типот „*имал дојдено, ќе дојдел*“ итн.). Значи, додека во бугарскиот јазик има прагматична употреба на присуството или отсуството на помошниот глагол во третото лице минатото неопределено време за да се сигнализира односот на раскажувачот кон текстот, во македонскиот литературен јазик, отсуството на помошниот глагол во третото лице минатото неопределено време е потполно граматикализирано. Со тоа, поврзаноста на говорителот со текстот е ограничена до изразувањето граматички разлики меѓу парадигмите на потврдување (минато определено време) и парадигмите без таква специфичност (минато неопределено време), иако во одделните дијалекти, како што докажував (Friedman 1988), системите на семантичките односи на глаголските форми се разликуваат во некои соседни западни дијалекти, иако го употребуваат истиот морфолошки материјал.

Цврсто сврзано со појавата на семантичките нијанси на современото минато неопределено време во балканословенските литературни јазици е појавата на посебни парадигми коишто ја изразуваат резултативноста, т.е. парадигмите основани од глаголската придавка со помошниот глагол „*има*“. Општопознато е дека тие парадигми се јавиле на територијата на југозападна Македонија и оттаму се рашириле на север и на исток. Треба да се забележи дека слични појави се среќаваат и во бугарските дијалекти на беломорска и одринска Тракија, а во бугарскиот литературен јазик се среќаваат примери какви што се „*Имам ѝисана сѝаѝиѝа ѝо ѝѝози вѝѝрос*“ или дури „*Имам ѝисано ѝо ѝѝози вѝѝрос*“. Сепак, бугарските појави се отворени синтагми кои не создаваат парадигма, имајќи ги предвид следните факти:

1. Такви конструкции, како и глаголската придавка (т.е. минатиот пасивен партицип) не може да се формираат од непреодни глаголи.
2. Партиципот треба да се согласува со родот на објектот и не може да стои во среден род освен во отсуство на изразен објект или во присуство на објект од среден род.
3. Субјектот на такви конструкции оби~но треба да биде `иво суштество. И така, во бугарскиот не може да се каже „**Виноѝо го има*“

хванат̄“, иако во македонскиот може да се каже „Вино̄шо го има фа̄шено“ (Kostov 1972).

Бугарските конструкции со глаголот „има“ се среќаваат само со силно резултативен израз на жив субјект, додека соодветната македонска парадигма изразува општа резултативност. Со други зборови, објаснувањето на употребата на „има“-конструкциите во бугарскиот јазик треба да се бара во прагматиката, додека во македонскиот јазик парадигмите со „има“ се потполно граматикализирани.

Има цел ред такви случаи каде што литературниот бугарски јазик покажува прагматички условена варијација, додека во македонскиот литературен јазик имаме или строга граматикализација или барем граматикализацијата на еден дел од појавата којашто во бугарскиот јазик е прагматична. Освен гореспоменатите случаи, други примери се бугарската варијација „нека/нека+да“ наспроти само „нека“ во македонскиот, различните употреби на условниот начин и на предминатото време, ограничувањето на видскиот систем во македонскиот наспроти повеќето можности во бугарскиот итн. Секако, кога ги разгледуваме односните дијалекти на соодветните јазици, станува јасно дека постои цел ред изоглоси во преодот од прагматиката кон граматиката. Во овој контекст исто така можеме да ги спомнеме и гореспоменатите семантички изоглоси на глаголските категории, кои не се совпаѓаат со морфолошките изоглоси (Friedman 1988).

Таквите изоглоси исто така заслужуваат едно посебно внимание во контекстот на споредбената балканска лингвистика, затоа што многу од тие појави може да се среќаваат како такви или во аналогна форма во другите балкански јазици. Таква е ситуацијата и со удвојувањето на објектот, коешто се манифестира на различни начини во односните балкански јазици, како и со развитокот на категориите поврзани и со потврдувањето и со резултативноста, особено во албанскиот и во влашкиот, како и во турскиот јазик.

Иако при истражувањето на јазиците на Балканот, т.е. современите стандардизации на односните литературни норми, коишто имаат доведено до разделување на поранешниот јазичен сојуз, станува јасно дека во процесите на формирање на бугарскиот и на македонскиот литературен јазик често пати една појава која што е прагматички условена во бугарскиот јазик наоѓа граматичен израз во македонскиот, сепак исто така се среќаваат разлики во спротивен правец. На пример, во бугарскиот литературен јазик има една вештачка разлика меѓу двете дијалектни форми на членот за машки род еднина (формата *-џт/-јџ* за номинативот, *-а/-ја* за индиректниот падеж), додека во македонскиот јазик разликата меѓу субјектните и

објектните форми на некои лични имиња од машки род и зборовите *човек*, *Боџ*, *завол*, *Госїод*, која се среќава во западните говори, е факултативна и така прагматична. Со тоа доаѓаме до заклучокот дека, иако дијалектната база дава оправдување на едното или на другото решение, на местото на една појава во дадениот јазичен систем, сепак може да се најдат и свесни избори во кодифицирањето. Тоа станува особено јасно ако земеме предвид некои поранешни предлози во врска со кодифицирањето на македонскиот литературен јазик кои не беа прифатени (Ристевски 1988) и кои можеби намерно ќе го оддалечеле македонскиот литературен јазик од западноцентралната база и ќе го приближиле кон бугарската норма.

Иако во овој текст немавме можности да земеме предвид повеќе такви појави, со сето тоа што го покажавме треба да станат јасни две главни точки во врска со односот на прагматиката кон граматиката во еден балкански контекст. Прво, балканизмите се појавиле кога жителите со разни мајчини јазици се обиделе да комуницираат поефикасно. Местото на овие балканизми во системите на односните јазици може да се опише како еден континуум од прагматички до граматикализирани. Тоа го сугерира фактот што таканаречените функции во текстот не само што можат да се заемаат од еден јазик во друг туку дури и служат како почетни пунктови за структурални промени во јазикот (Prince 1988). Изгледа дека граматикализацијата на наративните функции најчесто се појавува каде што е јазичниот контакт најсложен. Второ, степенот на кодификацијата на прагматичните појави го покажува времето кога била извршена дадената кодификација, а таа на Балканот е цврсто поврзана со политичката автономија. Во овој поглед, бугарскиот и македонскиот заземаат различни места во еден континуум на балканските јазици. Постара страна значи поранешна кодификација, повеќе измислени разлики, повеќе прагматичен однос кон балканизмите и помалку јазична опресија.

Диференцијација на македонскиот и бугарскиот јазик во балкански контекст

Го посвеќувам ова мое прислајно предавање во Македонската академија на науките и уметностите на 75-тата годишнина на мојот драг пријател, ментор и колега-акад. Божидар Видоески

Би сакал да го почнам ова мое пристапно предавање со израз на благодарност кон моите драги, почитувани и непрежалени ментори Збигњев Голомб и Блаже Конески, како и кон мојот драг и почитуван ментор Божо Видоески. Благодарейќи им на нивното несебично, колегијално и пријателско менторство низ годините покрај помошта и соработката на сите мои колеги и пријатели во Македонија, настапувам овде денеска.

За местото на македонскиот јазик во балканската средина напишани се многу трудови од кои овде може да ги спомнеме трудовите на Конески (1965), Конески, Видоески и Јашар-Настева (Koneski, Vidoeski i Jašar-Nasteva 1968), Голомб (Gołab 1960) и Голомб (Gołab 1970). За диференцијацијата на македонскиот и бугарскиот јазик Блаже Конески има пишувано веќе во 1948 г. Таква тема во врска со одделни граматички прашања третирав во својата книга (Friedman 1977:114-135, Фридман 2009:81-94), како и во својот нацрт на македонската граматика (Friedman 1993a) и во некои статии (Friedman 1985b, 1986, 1994; Фридман 1991a). Можеме тука да ја спомнеме и статијата на Крамер (1987/88). Во најново време се појавуваат статиите од Видоески (Vidoeski 1995) и Ускова (Usikova 1995). Овде сакам да ги спојам овие две теми, т.е. процесот на диференцијацијата на македонскиот и бугарскиот јазик во балканскиот јазичен контекст. Ке ги земам како основни двата литературни јазици, кои се формирани околу нивните односни дијалектни бази. Во ова истражување нема да ги земам предвид извесните социолингвистички фактори кои доведоа до формирањето на двата балканословенски литературни јазици. Тие се третирали во други трудови (на пр. Friedman 1975, 1985a; Lunt 1984, 1986, в. исто така Димитровски, Конески и Стаматоски 1978). Овде сакам да разгледам некои структурни особини кои истовремено ги разликуваат двата јазика на синхрониот план и укажуваат на дијахроните процеси кои доведоа до овие разлики во текот на развитокот на балканскиот јазичен сојуз.

Во историјата на балканската лингвистика, јазичните појави најмногу се разгледуваат во рамките на традиционалните полиња на граматичното истражување, т.е. фонологијата, морфологијата, семантиката и синтаксата. Сепак, има и релативно нови пристапи кон општиот проблем на изучувањето на јазикот што можат да ни помогнат во нашето истражување. Овде мислам на анализата на дискурсот или прагматиката, која почнува да се појавува и во споредбени

балканистички студии (Тополињска 1992, в. исто така Јокојама 1994), и има можност значително да ги осветли не само процесите на балканската конвергенција туку и на балканската дивергенција. Кога ги земаме во предвид македонскиот и бугарскиот јазик, конвергенцијата се движи во насоката македонскиот јазик со неговите соседни несловенски јазици, додека дивергенцијата е токму разликата меѓу македонскиот и бугарскиот, поаѓајќи од наклоноста на македонскиот јазик за посилно изразување на некои иновации. Во ова предавање терминот „*прагматика*“ го разбираам како изучување на тие црти во јазикот кои се факултативни и барање мотивации за изборите на говорителот. Од оваа гледна точка, прагматиката се спротивставува на граматиката како таква, со тоа што правилата на граматиката се задолжителни, додека изборите на прагматиката се определени од контекстот на кажуваното и желбите на говорителот. Така, на пример, во македонскиот јазик согласувањето по род или облиците на вокативните форми се граматички, додека употребата на вокативните форми, затоа што не се задолжителни, треба да се опишува од прагматична гледна точка.

И така доаѓаме до разликата меѓу развитокот на граматикализацијата и употребата на прагматични средства. Овие процеси можат да одат по две насоки, т.е. од прагматично средство до граматички правила или обратно. Така, на пример, развојот на современите определени членови во балканословенските јазици почнал во старорили општословенскиот период како постпозиција на демонстративните заменки за фокусот или топикализацијата, која со време на балканската почва се граматикализира како категоријата *определеност*. Од друга страна, општословенскиот вокативен падеж, којшто во стариот период беше потполно интегрирана во именскиот флективен систем, сега во македонскиот (и делумно во бугарскиот) се употребува само со извесни афективни значења, т.е. премина од граматички знак во прагматична функција. Кога ги споредуваме различните појави кои се врзани со овие две насоки на промени во македонскиот и во бугарскиот јазик, ќе видиме дека често пати македонскиот јазик ќе оди кон потполна граматикализација или кон основни системски промени додека бугарскиот јазик или останува на нивото на прагматиката или оди во друга насока на граматикализација. Тоа се гледа во примерите на удвојувањето на објектот, како и во разни глаголски категории, кои ќе ги разгледаме подоцна.

Има цел ред граматикализирани разлики каде што патот до разликата требаше да се развива преку прагматиката. Такви се, на пример, граматикализираните синтаксички и фоно-синтаксички појави што ги разликуваат двата балканословенски јазици, со тоа што македонскиот е поблизок до неговите соседни несловенски балкански јазици, т.е. албански, влашки и грчки, имено поместувањето на клитики пред глаголот и појавата на третосложниот акцент. Овие две појави можеме да ги споиме. Во грчкиот и влашкиот постојат правила според кои акцентот не може да паѓа подалеку од третиот слог од крајот на зборот, додека во албанскиот јазик склоноста на акцентот да паѓа на последниот слог на основата доведува до фактич-

ко ограничување на акцентот на последните три слога¹. Оваа балканска тенденција, акцентот да не може да се помести понапред од третиот слог, најверојатно, дала поттик за поместувањето на неакцентирани зборови од крајот или втората позиција на глаголската фраза (според законот на Вакернагел) кон почетокот². Покрај тоа можеме да забележиме дека со оваа појава, како и со други, кои ќе ги анализираме после, зацврстувањето станува сè појако кога одиме кон југ и запад. Така, на пример, местото на акцентот станува сè поограничено. Доколку поместувањето на акцентот и на клитиките требаше да биде по пат на варијација во извесно време, можеме да претположиме еден период кога двата система конкурирале преку прагматични нијанси. И денеска во литературниот бугарски јазик гледаме конкурирање на местото на акцентот во одделни зборови (програма), додека во македонскиот имаме граматичко решение.

Сега би сакал да го свртам нашето внимание кон двете појави што ги спомнав порано и што се поизразити на балкански план, имено: удвојувањето на објектот и некои појави врзани со извесни глаголски категории, имено „сџајус“ и „резултативност“. Синхроната и дијакроната дистрибуција на тие појави изразува тенденција прагматичните особини да бидат граматикализирани токму таму каде што јазичниот контакт е најсложен и најинтензивен. Од тоа произлегува заклучок дека усвојувањето прагматични јазични црти може да служи како влез (појдовна точка) за структурни промени.

Во својата докторска дисертација, Лифгрен (Leafgren 1992; сп. Guentchéva 1994) докажа дека во бугарскиот јазик факторот што ја определува употребата на удвоениот објект е прагматичната црта „топикализација“, т.е. свртување на вниманието на слушателот кон објектот, додека обично (но не секогаш) тоа се свртува кон субјектот. Топикализацијата често пати се совпаѓа со такви појави какви што се определеноста и необичниот редослед на зборовите, но тие појави не се одлучувачки за удвојувањето. Лифгрен докажа дека само во 2%-3% од можните контексти се врши удвојување на објектот во бугарскиот јазик. Исто така, од неговите податоци станува јасно дека во бугарскиот литературен јазик на удвојувањето на објектот се гледа како на покарактеристична за разговорниот јазик и речиси никогаш не се среќава во научната литература. Можеме да

¹ Единствените исклучоци се ретките случаи на неакцентирани зборообразувачки афикси на пр. од *fsheh* 'скрие' ја добиваме партиципната форма *fshéhur* 'скриен', од која со неакцентираниот афикс *-azi* се изведува: *fshéhurazi* 'скришум'.

² Има и друго решение, коешто го наоѓаме во грчкиот јазик како и во некои бугарски и македонски говори, имено двојно акцентирање. И оваа појава има ареален карактер, но бидејќи не е присутна во литературните балканословенски јазици и покрај тоа сè уште не е доволно истражувана (в. Alexander 1995), овде ќе ја спомнеме само патем.

претпоставиме дека тоа ограничување постои благодарејќи на северноисточната дијалектна база на бугарскиот литературен јазик или е, пак, последица на еден свесен стремеж кон избегнување на една карактеристика на разговорниот стил. Значи, се работи за една појава со прагматична мотивација и стилистички нијанси.

Во македонскиот и во албанскиот литературен јазик, како и во влашкиот, удвојувањето на некои објекти, главно определени но исто така и неопределени специфични или индиректни, е сосема граматикализирана појава. Треба да се признае дека понекогаш има извесни недоследности во удвојувањето, како што докажуваа Угринова-Скаловска (1960-61), Црвенковска (1986) и Минова-Гуркова (1994: 196-200) за македонскиот јазик и Фидлер и Бухолц (Buchholz and Fiedler 1987: 445-46) за албанскиот (в. Golab 1984: 53, Weis 2000: 382 за влашкиот). Покрај тоа, се забележува извесно отстапување од удвојувањето во источномакедонските говори, додека во албанскиот јазик се среќава удвојување во контексти каде што не е дозволено или очекувано во македонскиот, на пр. во идиоми и во зависни реченици со глаголи на мислење и согледување/перцепција. На пр. во албанскиот *Ia hipi kalit* – буквално 'му-џо јавна (на) коњоџ', т.е. 'џо јавна коњоџ', или *E dija se do të vonohet* спроти македонскиот 'Го знаев дека ќе задоцни'.

И така, во врска со удвојувањето на објектот, доаѓаме до една фрапантна разлика меѓу однесувањето на бугарскиот јазик, од една страна, и македонскиот, албанскиот и влашкиот јазик (во Македонија), од друга страна. Додека во бугарскиот јазик - како и во грчкиот (и влашкиот во Грција), ромскиот и романскиот - удвојувањето е скоро секогаш факултативно, и со тоа прагматички определувано, а истовремено и карактеристично за разговорниот стил, во македонскиот, албанскиот и влашкиот јазик удвојувањето е граматикализирано, т.е. задолжително барем во повеќе контексти, и сосема обратно во однос на бугарскиот јазик испуштањето на клитиката е нешто ретко и очигледно прагматички условено. На тоа можеме да додадеме дека во албанскиот јазик, изгледа, граматикализацијата е понапредната; ја наоѓаме и во некои независни реченици како предизвикана од зависните и во извесни идиоми.

Да се свртиме сега кон глаголските парадигми и конструкции. Може да се каже дека во глаголските системи на балканските словенски литературни јазици и дијалекти, како и во албанскиот јазик со неговите дијалекти (и во извесни балканоромански дијалекти), најзначајната иновација е појавата на граматикализираното изразување на степенот до кој говорителот го потврдува тоа што го кажува. Во балканословенската граматичка традиција ова противставување се опишува како прекажаност/осведоченост, а во албанската како адмиративност.³ Сврзано со таа иновација во македонскиот и во бугарскиот јазик е чувањето на резултативноста и нејзиното раширува-

³ За споредувањето на овие појави со турските в. Friedman 1978, 1981.

ње во нови конструкции или парадигми. Во албанскиот јазик, се работи за преобразување на варијација во резулативната конструкција во една нова серија парадигми маркирани за непотврдување, односно статус (т.е., на пр., *ka qenë - qenë ka > ka qenë* спроти *qenka*). Во извесни влашки дијалекти се наоѓа сличен процес како и во албанскиот (на пр., мегленороманскиот *am fost* и *fost-ăm*; в. Atanasov 1984, 1990: 220).

Во традиционалните граматички описи на бугарскиот литературен јазик, прекажаноста се третира како посебна категорија изразена во посебни парадигми, коишто од дијахрона гледна точка потекнуваат од минатото неопределено време, т.е. од стариот резулативен перфект. Навистина, таканаречените дубитативни форми од типот „бил чел/бил чейял“ во бугарскиот јазик, како и македонскиот перфект од типот „имал дојдено“, всушност претставуваат слични, но независни иновации врзани со граматикализацијата на категоријата „сѝаѝус“, затоа што такви форми се развивале во времето кога глаголската л-форма (или резулативен партицип) веќе се врзала со поимот „неѝѝврдување“. Сепак, во самиот стар перфект такви нијанси се соопштуваат не поради граматикализацијата, туку преку прагматиката, т.е. доаѓаат од контекстот.

Така, на пример, за бугарскиот јазик, врз основа на примерите каде што помошниот глагол слободно се испушта или се појавува во истата реченица или истиот текст за истите настани или категории настани, докажав дека тука не се работи за посебни парадигми, туку за факултативно испуштање на помошниот глагол во трето лице минато неопределено време (Friedman 1980). Во својот труд за истиот проблем Филдер (Fielder 1995) докажува дека при испуштањето на помошниот глагол во трето лице на минато неопределено време се работи за еден прагматичен услов, имено врзаноста на раскажувачот со текстот или спротивставувањето - преден план/задан план, со тоа што испуштањето сигнализира преден план, на пр.: *Веднџ е пџтувал от Бургас надолу, кџм границата – села Факија – и пџтувал ѝѝѝ...* (Roth 1979:177-79), каде што првата употреба *е пџтувал* ја поставува сцената, т.е. задан план, а втората *пџтувал* го продолжува приказот, т.е. дејството го поставува на преден план.

Во македонскиот литературен јазик, како и во централно-западните дијалекти, врз кои тој се базира (за разлика од некои од источните говори), помошниот глагол во третото лице минато неопределено време е секогаш испуштен и така може да се каже дека појавата е потполно граматикализирана. Но, од друга страна, новите резулативни перфектни форми со глаголската придавка и помошниот глагол „има“ (од типот „има дојдено“) се потполно граматикализирани токму во тие говори каде што помошниот глагол „сум“ е секогаш отсутен во третото лице минатото неопределено

време. Покрај тоа, колку повеќе е ограничено минато неопределено време, толку повеќе се употребува новиот перфект. Така, на пр., во охридскиот говор, минатото неопределено време е строго ограничено во контескти на непотврдување, а во корчанскиот и костурскиот л-формата се среќава само во некои адмиративни или дубитативни изрази, а новиот перфект речиси секаде го заменува стариот. Континуумот на новиот има-перфект продолжува преку Егејска Македонија до бугарските дијалекти на беломорска и одринска Тракија (в. Фридман 1991б).

Од друга страна, во бугарскиот литературен јазик се среќаваат примери како што се „Имам ѝисана сѝаѝиѝа ѝо ѝоѝи вѝѝрос“ или дури „Имам ѝисано ѝо ѝоѝи вѝѝрос“. Но овие бугарски појави се отворени синтагми кои не создаваат парадигми, имајќи предвид дека партиципот треба да се согласува со родот на објектот, освен во случај на отсуство на изразен објект. Бугарските конструкции со глаголот „има“ се среќаваат само со силно резултативен израз на жив субјект во преодна реченица, додека соодветната македонска парадигма изразува општа резултативност. Значи, објаснението на употребата на „има“ конструкциите во бугарскиот јазик треба да се бара во прагматиката, додека во македонскиот јазик парадигмите со „има“ се потполно граматикализирани.

Во албанскиот јазик, пак, имаме посилен израз на граматикализацијата на непотврдувањето, со тоа што од инвертираниот перфект, типот *ka qenë- > qen-ka*, израснаа цел ред парадигми (сегашно време, имперфект, перфект, плусквамперфект) строго ограничени до значењата на непотврдување. Значи тие факултативни значења на непотврдување во стариот словенски перфект - освен во најјугозападните говори на македонскиот јазик, каде што тој перфект пак се ограничува до непотврдување -- станува основа на еден ред парадигми кои се потполно граматикализирани во албанскиот јазик.

Како што забележа Атанасов (1984), во мегленороманскиот свртениот перфект исто така се употребува токму за непотврдување, но досега такво нешто не било забележано за ароманскиот. Меѓутоа, во моето теренско истражување на влашкиот говор од Власите-Фаршероти од Горна Белица (Beala di supră), Струшко, со помошта на Марјан Марковиќ, научен соработник во МАНУ, откривме адмиративни формации со партиципна форма и честица -ка, очигледно позајмена од албанската адмиративна морфема на трето лице еднина, (најчесто употребувано), кои биле протолкувани како знак на адмиративност, на пр., *Mi l'oi di minti: „A be tora tini fuskă avut om!“ - Се шашиардисав: „А бе сега ѝи си бил боѝаѝ човек!“*.

Така, имаме континуитет од бугарскиот со прагматичната опозиција резултативен перфект/непотврдено минато, преку македонскиот (и можеби тука мегленороманскиот) со граматикализиран резултативен перфект, но прагматично непотврдено минато,

до албанскиот (и југозападномакедонскиот) со граматикализиран резултативен перфект со граматикализирано непотврдено минато, а на крајот во некои влашки говори, како што е фаршеротскиот говор на Горна Белица, стигнуваме до еден јасно позајмен сигнал на непотврдување.

Би требало тука патем да истакнеме дека, иако често пати една појава којашто е прагматички условена во бугарскиот јазик наоѓа граматички израз во македонскиот, сепак исто така се среќава диференцијација со обратен правец. На пример, додека во македонскиот јазик разликата меѓу субјектните и објектните форми на некои лични имиња од машки род и зборовите *човек*, *Боџ*, *џавол*, *Госјод*, која се среќава во западните говори, е факултативна и со тоа прагматична, во бугарскиот литературен јазик секундарно е создадена граматикализирана разлика: номинатив/не-номинатив, изразена преку двете форми на членот за машкиот род еднина: формата *-џи/-џи* за номинативот, *-а/-ја* за таканаречениот индиректен падеж. На еден сличен начин, употребата на таканаречената бројна форма во македонскиот јазик е многу поограничена од нејзината употреба во бугарскиот. Во македонскиот јазик бројната форма со *-а*, на пример „два женски *џласа*“, се употребува скоро исклучиво или со бројот „два“ или со одделни често квантификувани (измерени) именки како „ден“ или „денар“. Употребата на таква форма е факултативна до таков степен што може да се смета за прагматична, а не за граматичка во македонскиот јазик, за разлика од бугарскиот, каде што овој развојток е граматикализиран.

Кога разгледуваме други појави врзани со глаголот во балканословенските јазици, можеме да забележиме дека во рестрикциите на глаголскиот вид (загубата на аористот од несвршен вид, ограничувањето на употребата на свршеното сегашно време и свршениот имперфект до потчинети или модални реченици) и аналитизмот на глаголски честиси (македонското *ке* спрема бугарското *џа*, *џеи*, *џях*, *џеше*; македонското *би* спрема бугарското *бих*, *бихме* итн.), македонскиот јазик покажува извесно упростување во споредба со бугарскиот. Од друга страна, развојот на минатиот пасивен партицип во глаголска придавка (типот *дојден*) за сметка на глаголската *л*-форма претставува едно специфично раширување. Воопшто се чини дека во македонскиот јазик има посилна тенденција кон граматикализирани промени во глаголскиот систем, додека во бугарскиот такви појави повеќе се среќаваат во именскиот систем. Тоа се гледа не само во развојот на односните глаголски категории туку и на синтаксичко ниво во граматикализацијата на удвојувањето на објектот, доколку таква појава е врзана со глаголската дијатеза, т.е. односот на именката со глаголот, а не со именката како таква (в. Лопашов 1978:106-13, Минова-Гуркова 1994:189-90).

Со сето тоа што го покажавме во врска со односот на прагматиката кон граматиката во еден балкански контекст сакаме да го предложиме следново. Местото на некои балканизми во системите на односните јази-

ци може да се опише како еден континуум од прагматички до граматикализирани појави. Во статијата на Конески, Видоески и Јашар-Настева (Koneski, Vidoeski i Jašar-Nasteva 1968) се гледа дека сите најважни иновации доаѓаат до најсилен израз во југозападната зона, каде што јазичниот контакт е најсложен и најсилен со: албанскиот, влашкиот, грчкиот, како и со турскиот јазик. Граматикализацијата на прагматички појави во македонскиот јазик го сугерира фактот дека таканаречените функции во текстот не само што можат да се заемаат од еден јазик во друг, туку дури и служат како појдовни точки за структурни промени во јазикот (в. Prince 1988, Mithun 1992). Значи, изгледа дека граматикализацијата на наративните функции најчесто се појавува таму каде што јазичниот контакт е најсложен, каде што жителите со различни мајчини јазици се обидуваат да комуницираат поефикасно.

Македонскиот и бугарскиот јазик се деца на истиот јужнословенски родител, како што се норвешкиот и шведскиот јазик деца на истиот северногермански родител. Како и во секоја јазична диференцијација, и на Балканот разни фактори се одговорни за различен развој, а овде изгледа дека меѓусебните дејства меѓу прагматиката и граматикализацијата беа особено важни за диференцијацијата на македонскиот и бугарскиот јазик. Тоа што е особено интересно кога ги разгледуваме разликите на двата јазика е фактот дека македонскиот јазик сведочи за еден долг период на многу сложен јазичен контакт и сожителство. Од гледна точка на дијалектните зони, има цел ред транзиции во врска со одделни појави, а важното овде е кристализацијата на најкарактеристичните разлики меѓу македонскиот и бугарскиот јазик токму во оваа зона веќе предвидена пред повеќе од деведест години од Крсте П. Мисирков, како извор за основата на литературниот македонски јазик.

Македонскиот јазик спрема рускиот и бугарскиот: вид, време и модалност

Во оваа статија ќе се задржам на разликите во употребата на глаголскиот аспект во бугарскиот, во македонскиот и во рускиот јазик. Проучувањето на ваквите разлики нема само да овозможи подобро разбирање на специфичното значење на аспектот во одделните словенски јазици; туку и ќе придонесе за дефинирањето на она што е вистински словенско кај словенскиот аспект, на она што пред сè е заедничко за најразличните словенските јазици.

Материјалот врз кој се заснова ова проучување потекнуваат од најразлични извори, а и од моето теренско истражување, но сите примери презентирани тука се земени од краткиот расказ на М. Шолохов „Судьба человека“ („Судбината на човекот“) во руски оригинал и во превод на бугарски и на македонски¹. Ова литературно дело на руски јазик е појдовна точка поради разговорниот раскажувачки стил, кој дозволува употреба на најразлични конструкции, а и поради фактот дека рускиот има најмалку морфолошки маркирани глаголски дистинкции. Споредбата на преводите е особено корисна за ваков тип проучување, кое го претставува минималниот руски глаголски систем и фактот дека перфективната/имперфективната дистинкција без сомнение е многу слична во сите три јазика. Додека идентичната употреба во некоја ситуација може да произлегува од влијанието на оригиналот, отстапувањето од очекуваното поклопување мора да се должи на свесните избори мотивирани од разликите во структурата на определените јазици.

Поради целта што ја има оваа статија го прифаќам сфаќањето за перфективен/имперфективен аспект како одделна, надредена граматичка опозиција, чие значење е инхерентно во глаголската основа. Прашањата од типот: каква е врска помеѓу изведените и неизведените имперфективи се небитни за ова статија. Двовидските глаголи - оние кај кои имперфективната/перфективната опозиција е неутра-

1

Примерите се цитирани од (руски) Михаил Шолохов (1975). Судьба человека; (македонски) 1970. Судбината на човекот, прев. Цветко Мартиновски. Скопје; (бугарски) 1981. Судбата на човека, прев. Ася Спирова. Софија. Ако не е наведено поинаку, ги разгледувам само литературните кодификации на трите јазика. Би сакал да им изразам благодарност за помошта на Центарот за бугарски студии, Институт за македонски јазик, Македонската академија на науките и уметностите, и Комисијата за информации на СРМ, кои постојано ме снабдуваа со материјали што ми помогнаа за ова проучување.

лизирана, како рускиот *жениѝсья* 'се жени', македонскиот *мине*, бугарскиот *ѝлюям* 'плука' - нема да бидат разгледувани тука; освен овие, сите глаголи во трите јазика се маркирани по перфективност или по имперфективност и подлежат на определени морфосинтаксички правила. Така, на пример, перфективите не можат да се употребуваат по глаголите што значат 'почне', 'продолжи', 'заврши'; ниту можат да означуваат актуелни сегашни настани во трите јазика; перфективите во рускиот не можат да образуваат аналитичко идно време со *бѝѝѝ*, перфективите во македонскиот јазик мораат да им бидат подредени на не-минатите времиња; не можат да се употребат надвор од подредениот контекст со ограничен број партикули во македонскиот јазик; перфективите во бугарскиот не можат да образуваат сегашен партицип или прилог, ниту можат да се употребат како императиви во негација (Lunt 1952: 102, Маслов 1959:217, Forsyth 1970:230, Kramer 1986).

Освен надредениот аспект, кој се изразува преку опозицијата перфективен/имперфективен, други три граматички категории ќе имаат важност за оваа статија, особено времето, начинот и подредениот вид. Временската опозиција е стандардното минато/не-минато, дефинирано кај Јакобсон 1957/71. Дефиницијата на не-индикативот, маркиран начин што означува онтолошки нереални настани - или (објективна) квалификација на раскажаниот настан, во значењето на Јакобсон - се темели на работата на Golab (1964) за глаголските начини во словенските јазичи (види Kurylowicz 1956, Aronson 1977) Го употребувам терминот ПОДРЕДЕН АСПЕКТ за опозицијата имперфект/аорист во бугарскиот и во македонскиот и опозицијата детерминиран/недетерминиран во рускиот. Опозицијата имперфект/аорист во македонскиот и во бугарскиот што е ограничена на формите за минатите времиња е многу блиска по значење со опозицијата перфективен/имперфективен. Според тоа, аористот е обично перфективен, а имперфектот имперфективен. Постоењето на перфективен имперфект и на имперфективен аорист, сепак, покажува дека треба да се разгледуваат како независни, аспектски опозиции со заемно дејство. Додека прецизното значење и врска на опозицијата имперфект/аорист е предмет на исто толку расправи и контроверзи колку и опозицијата перфективен/имперфективен, за подобро сфаќање на статијата ќе кажам дека перфективот е привативно маркиран со определено значење како завршеност или целосност, па во опозицијата имперфект/аорист имперфектот општо се карактеризира како привативно маркиран или со значење што се однесува на трајност или со значење што се однесува координирана акција (Friedman 1977:24-33, 190 Фридман 2009: 24-30, 98-101 за понатамошни детали)².

2

Другите граматички опозиции во македонскиот и во бугарскиот (таксисот, статусот и резултивноста) нема да бидат разгледувани. Со оглед на фактот дека рускиот има една група форми на минато време,

Опозицијата детерминиран/недетерминиран во рускиот може исто така да се разгледува како подредена аспектска опозиција, иако е ограничена на 14 имперфективни глаголи на движење, но не е ограничена на формите за минато време. Квалитетот на детерминиранот што личи на перфективот е добро познат, и ќе се покаже релевантен за лингвистичка споредба.

При споредувањето на она што не соодветствува во аспектските употреби меѓу рускиот, македонскиот и бугарскиот, трите категории - времето, начинот и подредениот аспект погоре дефинирани - служат да разликуваат три групи разлики. Секоја од овие разлики може да биде претставена како градација што го покажува релативниот степен на честота и/или прифатливост во изборот на перфективен/имперфективен аспект во определен контекст во трите јазици. За оваа статија разликувам осум типа контексти, кои јасно ги изложуваат овие градации: една временска, три подредено-аспектски и четири модални. Во дискусијата што следува ќе ги илустрирам контекстите одделно и ќе ги резимирам компаративните градации на аспектското несоодветство, што по ред ќе наведам некои од начините по кои различните словенски јазици се разликуваат во нивната употреба и интерпретација на аспектот.

Првиот контекст ќе биде временскиот, на т.н. историски презент, употребата на презентот за наративни настани од минатото. Основната дефиниција и функција на историскиот презент во сите три јазици е иста, како и во многу други (види, на пр. Мутафчиев 1964, Silva-Corvalan 1983), но сепак постојат значајни разлики во актуелните обрасци на неговата употреба. Во трите јазици историскиот презент ја неутрализира опозицијата перфективен /имперфективен: со употребата и на перфективни и на имперфективни форми при раскажувањето во минато време, сите форми на минатото време ќе станат имперфективни ако раскажувањето се префрли во историски презент (види Маслов 1959:241-242, Comrie 1976:75)³. Меѓутоа, во книжевни текстови постои значителна разлика во честотата на користењето на оваа техника. Не може да се каже дека ваквата несоодветност е граматички мотивирана, бидејќи не постои контекст

суптилноста на македонскиот и на бугарскиот систем едноставно не наоѓаат одраз во преводот, а бидејќи оваа статија се концентрира на употребата на надредениот аспект, прашањето кога македонскиот или бугарскиот употребуваат дополнително маркирани категории во превод од руски не може да се поставува.

³ Комри (Comrie 1976:75) наведува дека перфективот може да се употреби во историски презент во бугарскиот, но и Маслов (1959:241-242) и Мутафчиев (1964:54-55) недвосмислено наведуваат дека ваквата употреба е нелитературна и дека е карактеристика на западните бугарски говори. Нивната употреба во литературата е со цел да се предизвика ефект на дијалектен (не-стандарден) говор (види Станков 1981:96).

што го бара формата за минато време да биде неутрализирана со сегашно време. Покрај тоа, како стилистички манипулација на една граматичка категорија, историскиот презент поставува прашања битни за дискусија тука. Неутрализацијата на опозицијата перфективен/имперфективен, што доаѓа со префрлувањето на раскажувањето од минатост во сегашност и истовременото префрлување на аспектот од перфективен во имперфективен, е најмногу карактеристика на рускиот, а најмалку на македонскиот јазик, бугарскиот е на средина. Според тоа, на пример, во *Судьба человека* половина од случаите на несоодветство во употребата на историскиот презент се примери во кои рускиот и бугарскиот префрлуваат, а македонскиот не. Ова особено е точно по глаголите на зборување, мислење и другите од таков тип, како што е илустрирано во примерот (1); како што покажува (2), сепак ова несоодветство се појавува и во други контексти исто така.

(1)P: Ойомнился ^{П.Мин.} я и сйрашиваю ^{И.Пр.} „Ты чйо делаешь, фаиисий несчасийный?“ (14)

М: Се свесийив ^{П.Аор.} и йрашив ^{П.Аор.}: „Шйо йравиш бре, фаиисий йроклей?“ (16)

Б: Ойомних се ^{П.Аор.} и йийям ^{И.Пр.}: „Какво йравиш, бе фаиисий йакъв?“ (24)

(2)P: Сел ^{П.Мин.} я на землю, снял ^{П.Мин.} сайоџи, йодаю ^{И.Пр.} ему. (13)

М: Седнав ^{П.Аор.} наземи, џи собув ^{П.Аор.} чизмийе, му џи йодадов ^{П.Аор.} (14)

Б: Седнах ^{П.Аор.} аз на земяйа, изух ^{П.Аор.} бойушийе, йодавам ^{И.Пр.} му џи (22)

[Раскажувањето продоолжува во перфективно минато време во трите јазици]

Додека посебните причини за овие несоодетства мораат да очекуваат понатамошно проучување, постои една важна забелешка што може да се изведе врз основа на овие податоци. Предложено е, на пример од Мутафчиев (1964:139-147), дека бугарскиот го форсира историскиот презент поради фактот што неговата употреба ги неутрализира комплексните разлики на потврдување или на непотврдување, кое е задолжително маркирано во системот на минатите времиња. Иако ова може да послужи како мотивирачки фактор во некои ситуации, не е доволно за да ја објасни средната позиција на бугарскиот, меѓу македонскиот и рускиот. Ова е поради тоа што рускиот, од една страна, со најмногу историски времиња, има далеку поедноставен систем на минати времиња без комплексности како бугарскиот, додека на друга страна, македонскиот има исто така комплексен систем на минатите времиња со ист тип на морфолошки маркирани граматички дистинкции. Јасно е дека објаснувањето за моделите на употребата на историскиот презент мора да се бара на некое друго место.

Првите две од трите подредени аспектски градации ја опфаќаат врската помеѓу подредените и надредените аспекти во бугарскиот и во македонскиот и едноставната надредена аспектска

опозиција во рускиот. Како што веќе реков, најголем број форми на македонскиот и на бугарскиот аорист се перфективни, а на имперфектот се имперфективни, и ова одговара на рускиот перфектив односно имперфектив. Двете аспектски градации што се разгледани тука, сепак се однесуваат на имперфективниот аорист и на перфективниот имперфект, изразито маркираните форми кои го комбинираат семантички помалку компатабилното од двете групи аспектски дефиниран со релативна едноставност на аспектски избори, македонскиот е поблиску до таа точка од бугарскиот, со оглед на имперфективниот аорист, иако спротивната врска важи навистина помеѓу двата јазика со оглед на перфективниот имперфект.

Има две групи на аористни имперфективни форми: синтетички и аналитички. Синтетичкиот имперфективен аорист е скоро застарен во македонскиот. Помладата генерација не го употребува и дури има проблем да ги препознае и да ги разбере овие форми, и јасно е дека се далеку помалку чести, далеку помаргинални од бугарскиот. Овие форми скоро секогаш одговараат на македонскиот имперфективен имперфект. Во корпусот од Шолохов ниту една форма на имперфективен аорист не се употребува, во бугарскиот нешто помалку од десетина. Сите тие форми во македонскиот одговараат на имперфективен имперфект, а во рускиот на имперфективно минато време; надредениот аспект има предност наспрема подредениот, иако ова секогаш не е случај во споредбата помеѓу македонскиот и бугарскиот⁴. Следниве примери се типични:

(3)Р: *Работѝал* ^{И.Мин.} *я эѝи десятиѝ лейѝ и день и ночь.* (8)

М: *Работѝев* ^{И.Имп.} *јас ѝије десетѝ години и дење и ноќе.* (9)

Б: *Работѝих* ^{И.Аор.} *аз ѝија десетѝ години и ден и ноѝѝ.* (15)

(4)Р: *Везло-везло* ^{И.Мин.} *да и довезло* ^{П.Мин.} *до самой ручки.* (11)

М: *Ме служеше, ме служеше* ^{И.Имп.} *, ѝа ме дослужи* ^{П.Аор.} *до нивни раце.* (12)

Б: *Вървя ми, вървя* ^{И.Аор.} *ми, докаѝо ми ѝресече* ^{П.Аор.} *рѝкаѝа.* (19)

Аналитичкиот имперфективен аорист е покомплицирана појава и најдобро се сфаќа од аспект на дијахронијата. Синтетичкиот аорист и имперфектот се наследени во македонскиот и во бугарскиот

⁴ Од моите испитувања во Македонија открив дека говорителите што се соочуваат со имперфективен аорист го заменуваат со перфективен аорист, сугерирајќи дека подредениот аспект има предност (Friedman 1977:135, Фридман 2009: 94). Ова може да е поврзано со некои фактори како контекстот и правецот на преведување, но овие прашања мора да бидат предмет на следно проучување. Во секој случај, реализирањето на потенцијалната доминатност на подредениот аспект може да резултира, а и резултира во перфектив во македонскиот, додека во бугарскиот би било имперфектив, иако имаше неколку вакви примери во корпусот на Шолохов. Позицијата на рускиот во оваа градација бара понатамошно испитување исто така. Општо земено, ако македонскиот има перфектив, и рускиот има перфектив. Моите заклучоци за оваа градација, сепак, треба да се сметаат за прв обид.

од општословенскиот. Од истиот предок го имаат наследено простиот перфект образуван од резултативниот *л*-партицип на самиот заснован на аористната основа - и помошниот глагол „сум“ во сегашно време. Во правец на развој на македонскиот и на бугарскиот, искрснува вториот *л*-партицип заснован на имперфектна основа и се појавуваат значајни промени во значењата и врските помеѓу синтетичките и аналитичките форми на минатото време. Стариот перфект се трансформирал во она што сега се нарекува НЕОПРЕДЕЛЕНО МИНАТО во традиционалната бугарска и македонска граматичка терминологија, додека и покрај сето тоа останува, контекстуално, резултативната нијанса, со која првобитно било маркирано. Во двата јазика сега има две аналитички, неопределени форми на минатото време: имперфект и аорист. Во македонскиот овие форми се сметаат за аспектски паралелни на синтетичките имперфект и аорист, кои подоцна се заедно наречени ОПРЕДЕЛЕНО МИНАТО во традиционалната македонска и бугарска граматичка терминологија; подредениот аспект не е разликувачки фактор во диференцијацијата на т.н. определени (синтетички) и неопределени (аналитички) форми на минатите времиња. Во конзервативната бугарска норма, сепак, се вели дека перфектот (неопределеното минато) се образува само од аористниот *л*-партицип, додека употребата на имперфектниот *л*-партицип се вели дека се појавува во контраст со аористот само во т.н. прекажан начин (преизказано наклонение), се употребува за претставување незасведочени настани и се разликува од неопределеното минато со отсуството на помошниот глагол во третото лице. Во практиката сепак, а и во описите на помалку конзервативните граматичари, аналитичкиот имперфект и аорист се разликуваат во неопределеното минато исто како што и нивните синтетички парови се спротивставуваат во определеното минато (Попжелязков 1962:89, Станков 1967:341)⁵. При споредбата на македонскиот и на бугарскиот сепак е јасно дека македонскиот е подоследен во чувањето на разликата имперфект/аорист во неопределеното време, додека бугарскиот сè уште повеќе го користи аористниот партицип, па според тоа употребува голем број формално имперфективни аористи онаму каде македонскиот има имперфективен имперфект, како во следниве типични примери:

(5) Р: *Кѝо служил* ^{И.Мин.} *в армиѝ или до войнѝ работѝал шофером, - шаџ вѝеред.* (22)

М: *Кој служел* ^{И.И.ми.} *во војска или до војнаѝа работѝел како шофер - чекор наѝред!* (24)

Б: *Койѝо е служил* ^{И.Аор.} *в армияѝа или ѝред войнаѝа е бил шофѝор, крачка наѝред.* (35)

Перфективниот имперфект примарно се употребува во модалните конструкции, но јас го сметам за една од аспектските градации, бидејќи неговиот примарен интерес тука е неговата комбина-

⁵ Повеќе за оваа тема види кај Friedman (1982b).

џија од надредени и подредени аспектски белези, а немодалниот тип на употреба е главен за определување на граџацијата. За разлика од имперфективниот аорист, перфективниот имперфект има важно, стабилно место и во двата системи во македонскиот и во бугарскиот. Тој функционира за да ги претстави кондиционалните и итеративно-хабитуалните конструкции. Најчесто соодветствата се следни: македонскиот или бугарскиот перфективен имперфект одговара на рускиот перфектив, презент или кондиционал - сите функционираат модално - како во следниве примери:

(6) P: *А скажи она миe хмелъному слово џоџерек, крикни* ^{П.И.-в} *или обруџайся, и я бы, как боџ свяџи, и на виџорой дењ најился.* (8)

M: *А да ми каже како на џијан човек џрекорен збор, да ми викнешe* ^{П.И.ми.} *или да ми искара, и јас, жими боџа, и уџреденџа би се најил.* (9)

B: *А ако ми кажешe, какџо сџм џијан, някоја оџака дума, ако ми викнешe* ^{П.И.ми.} *или ми се скараше, џяx, вярвай ми, и на друџия дењ да се најия.* (14)

(7) *И кулаками били, и ноџами и резиновџими џалками били, и всяческим железом, какое џод руку џоџадеџся* ^{П.Пр.} (18)

M: *И со џуџаниџи џеџаа, и со нозе џазеа, и со џумени џалки удираа, и со секакво железо шџо ке им џоџаднешe* ^{П.И.ми.} *в рака.* (20)

B: *И с џумруџи биeха, и с кракаџа џџџчеха, и с џумени џалки удряха, и с всякакви железа, каквиџо им џоџаднеха* ^{П.И.ми.} *џод рџка.* (32)

(8) P: *Можеџ быџџь, все и обошлось бы* ^{П.Мин.} *блаџоџолучно џри нашем расџавании, но...* (32)

M: *Можеби, сџ ке се свршешe* ^{П.И.ми.} *убаво џри нашаџа разделба, но...* (35)

B: *Може би всичко шџешe да мине* ^{П.И.ми.} *блаџоџолучно џри нашаџа разџяла, но...* (49)

Меѓутоа, има една значајна разлика помеѓу македонскиот и бугарскиот, а тоа е употребата на т.н. „минаџо-идно време“. Во македонскиот оваа конструкџија се образува со инваријантниот показател на идноста *ке* и перфективниот имперфект. Во принцип литературниот бугарски дозволува аналогно образувани конструкции, имено инваријантната *шџе* и перфективен имперфект. Во практиката, сепак, ваквите конструкции не се јавуваат во литературниот бугарски и се сметаат за дијалектни. Формата што се форсира во бугарскиот го раздвојува означувањето на двата вида на аспект; помошниот глагол се конџугира во имперфект (*шџях, шџешe*, итн.), а главниот глагол е во перфективен презент подреден на *да*, како во формите наведени во (8)⁶. Овој тип на конструкџии со перфективен имперфект е ограничен на модални контексти во литературниот бугарски (Golab 1964:22, Aronson 1977:22), но е допустлив во итеративно-хабитуални контексти

⁶ Македонскиот исто така има конструкции од типот *ке да дојдешe*, но тие се ретки и ограничени на контексти на претпоставка (види Kramer 1986).

во македонскиот, каде бугарскиот или го испушта показателот на идност, ако формата се јавува во подредена реченица како во (7), или употребува имперфективен имперфект, ако има главна реченица како во (9):

(9)Р: *Кое-когда и мене ой̄ не̄го̄ ѝереѝадало*^{И.Мин.} (22)

М: *Понекогаш и мене од не̄го̄ ѝо неѝѝо ќе ми ѝаднеше*^{П.Имп.}

(25)

Б: *И аз ѝонякога закачах*^{И.Имп.} *неѝѝо ѝокрай не̄го̄.* (35)

Како резултат од рестрикцијата во бугарскиот, илустрирана во (9), македонскиот има поширок домен на можности за употреба на перфективниот имперфект.

Третиот тип на аспектска градација е мошне ограничена појава, но и покрај тоа е релевантна за глобално сфаќање на оваа статија, имено несоодветството што произлегува од детерминираната/недетерминираната подредена аспектска дистинкција во рускиот. Поради сличноста на детерминираноста и перфективноста, има бројни контексти каде рускиот употребува имперфективен детерминиран (детерминиран имперфектив) кога би употребил перфектив на глагол што му недостасува подредена аспектска дистинкција (Forsyth 1970:337-339). Еден таков контекст е оној што може да се опише како темпорални модални реченици на претходност (земајќи ја дефиницијата на *модален* дадена на почетокот од оваа статија), тоа значи речениците подредени на изразите што значат '*ѝред*'. Во вакви контексти македонскиот и бугарскиот, на кои им недостасува детерминирана/недетерминирана дистинкција, употребуваат перфективен глагол:⁷

(10)Р: *Хоѝъ най̄ьюсь ѝеред ѝем како во двор идѝи*^{И.Инф.} (21)

М: *Барем ќе се изнаѝѝаѝред да ѝојдам*^{П.НМин.} *во дворой̄.* (23)

Б: *Барем да се най̄ѝя , ѝреди да изляза*^{П.НМин.} *навън.* (33)

(11)Р: *Если заврѝа, ѝеред ѝем как г̄най̄ъ*^{И.Инф.} *нас дальше, нас высѝрояѝ...* (15)

М: *Ако уѝре, ѝред да не̄ сѝоѝерааѝ*^{П.НМин.} *ѝонаѝаму, не̄ ѝосѝројаѝ...* (17)

Б: *Ако уѝре, ѝреди да ни ѝодкараѝ*^{П.НМин.} *най̄аѝг̄к, ни сѝирояѝ...* (25)

Сепак, како резултат на дистинкцијата детерминиран/недетерминиран, рускиот може да употреби имперфектив онаму каде македонскиот и бугарскиот имаат перфектив.

Сите типови градација што останаа вклучуваат опозиција помеѓу некој тип на перфективно не-минато и соодветна имперфективна форма. Оваа градација ја нарекувам модална бидејќи вклучува традиционално модални конструкции кои го поставуваат прашањето за инхерентна модалност на перфективното не-минато во значење

⁷ Треба да се забележи дека кај императивите македонскиот и бугарскиот често употребуваат имперфективи што одговараат на руските детерминативни форми, на пр. *Иди*.

дефинирано на почетокот од оваа статија. Градациите презентираат четири типа на рестрикции или на тенденции: 1) перфектив во независни конструкции, 2) перфектив како негативен императив, 3) имперфектив во позитивни императиви кои се однесуваат на една одделна акција, 4) перфектив во деонтички конструкции.

Првата градација е заснована на фактот дека перфективното не-минато во македонскиот не може да се појави во поинаков контекст од подреденост со многу мал број (помал од десетина) модални партикули. Во бугарскиот, независно перфективното не-минато може да се појави, иако само во определени рестриktivни услови (Aronson 1977: 16), додека во рускиот независното перфективно не-минато е сосем обично и има широк домен на можности. Примерот (12) ја претставува една од највообичаените разлики помеѓу македонскиот, од една страна, и бугарскиот и рускиот, од друга, во ако/тогаш условни реченици:

(12)Р: Широко шаѓнеи^{П.НМин.} -он уже на рысь ѝереходиѝ^{И.Пр.} (5)

М: Ке зачекориѝ^{П.НМин.} ли со ѝо̀олеми чекори - ѝој веднаѝ ѝреминува^{И.Пр.} на ѝрчаница. (5)

Б: Закрачиѝ^{П.НМин.} широко - а ѝој ѝремине^{П.НМин.} в ѝрѣс. (10)

Во овој пример бугарскиот има две независни перфективни неминати форми. Едната одговара на подреденото перфективно не-минато во македонскиот со показателот на идност *ке*, а другата на имперфективниот презент во македонскиот. Оригиналниот руски, исто така, има перфективно не-минато во првата реченица, и исто така има имперфективно не-минато во втората реченица, но ова не го менува основниот факт дека рускиот има поширок домен на контексти коишто дозволуваат независни перфективни не-минати (на пример, идно), каде бугарскиот, како македонскиот, нормално бара специјален показател (*ѝѝе*). Според тоа, бугарскиот се наоѓа на средината меѓу рускиот и македонскиот во овој тип на градација.

Во втората градација, позицијата на бугарскиот и на македонскиот е обратна. Во бугарскиот, перфективниот императив не може да дојде во негативна конструкција со *не* (Маслов 1959:217). Македонскиот дозволува перфективен императив по *не*, но неговата употреба е ограничена на закана и поговорки и не вклучува вистински негативни команди, како, на пример *Ајде не земи го, ѝа ке видиѝ ѝѝо ке ѝѝи најравам* (Конески 1967б:416). Во рускиот перфективниот императив по *не* е исто така ограничен во предупредувања, но командата е искрена (Forsyth 1970:257-59). Единствениот илустративен пример од корпусот на Шолохов има негативна оптативна конструкција во македонскиот, но основната точка останува иста: рускиот има вистински негирани перфективни императиви, македонскиот ја има формата, но без вистинско императивно значење, и бугарскиот дури не ја ни дозволува таа форма:

(13) Р: А рабоѝу давай, и слова не скажи^{П.И-в.} (18)

М: А ваму рабоѝи, и да не ѝиснеи^{П.НМин.} (20)

Б: А ѝри ѝова рабоѝи и гѣк не казвай^{И.И-в.} (29)

Третата градација се однесува на употребата на имперфективниот императив во рускиот со значење кое Forsyth (1970:215) го наре-

кува „инсисџирачко“. Истиот тип на употреба може да се најде во бугарскиот и во македонскиот, но е помалку веројатно дека се интерпретира како „учтива“, оттаму изборите во следниов пример, каде жената се обидува да му одобрува и да го заштитува својот пијан маж:

(14)Р: *Ложисъ*^{И.И.-в} к сѣенке, Андрюша. (8)

М: *Леџни*^{П.И.-в} си до сидой, Андрјуша. (8)

Б: *Леџни*^{П.И.-в} до сѣенайа, Андрюша. (14)

Последната група примери ги илустрира разликите во изборот на аспектот во определени деонтички модални конструкции. Во сите овие примери имперфективниот инфинитив во рускиот соодветствува на перфективната не-мината да-конструкција и во македонскиот и во бугарскиот. Трите јазика имаат релативен степен на слобода, со тоа што ги дозволуваат и двата аспекта по деонтички модални конструкции; „нормално“ е да се употреби перфективот, но е дозволено и имперфективот за посебни ефекти. Се чини дека разликите се должат на природата на специјалните ефекти во прашање. Ке излезе дека ефектот е објективизација во рускиот, а субјективизација во македонскиот и во бугарскиот (Forsyth 1970:267-268, Станков 1980:116-17). И да е така, следните примери покажуваат дека каква и да е намерата на имперфективот во рускиот, преведувачите на бугарски и на македонски не почувствувале дека тоа ќе се пренесе со ист аспект во нивниот јазик:

(15)Р: *Должна бы ѝонимайѣ*^{И.Инф.}, чѣо мне ѣоже нелеџко с ними расѣавайѣся. (9)

М: *Би ѣребало да разбере*^{П.НМин.} дека и мене, исѣо ѣака, не ми е лесно да се разделувам од нив. (10)

Б: *Трабваше да разбере*^{П.НМин.} че и на мене не ми е леко да се разделям с ѣях. (16)

(16)Р: *Переѣравляйѣся*^{И.Инф.} надо было на уѣлой ѣлоскодонке. (3)

М: *Требаше да се ѣрефрлиме*^{П.НМин.} со еден несѣѣурен изниен чун со рамно дно. (4)

Б: *Трабваше да я ѣреминем*^{П.НМин.} с ѣроџнила ѣлоскодѣнка. (8)

(17)Р: *Придеѣся мне еѣо кончайѣ*^{И.Инф.} (16)

М: *Ке морам јас да свршам*^{П.НМин.} со неѣо. (17)

Б: *Шо ѣрябва аз да ѣо свѣрша*^{П.НМин.} (26)

Како што може да се види од податоците во оваа статија, употребата на дистинкцијата перфективен/имперфективен значително се разликува во рускиот, македонскиот и бугарскиот. Според тоа, додека е можно да се карактеризираат вкупните белези на аспектската опозиција во слични или идентични услови за трите јазика, не е можно да се смета дека податоците од еден јазик се идентични за словенските јазички како целина. Тргувајќи од минималниот систем на рускиот јазик, наведувам три типа контексти во кои се манифестираат аспектските разлики на секој јазик одделно: 1) заемното дејство на аспектот и на времето, 2) заемното дејство на надредениот и на подредениот аспект, 3) заемното дејство на аспектот со модалноста.

Секое несоодветство во употребата на аспектот помеѓу трите јазика може да се изрази како градијација помеѓу релативната фрек-

венција или прифатливост на перфективот и онаа на имперфективот, која произлегува од тенденциите и правилата во секој јазик. Според тоа македонскиот ќе има најмногу перфективи, а рускиот најмногу имперфективи во контекстите на историскиот презент и на перфективниот имперфект, бидејќи рускиот има најголема употреба на историски презент; и македонскиот има најширок домен на употреба на перфективниот имперфект, во ситуации кога и рускиот и бугарскиот употребуваат имперфективи. Спротивно, рускиот има најмногу перфективи, а бугарскиот најмногу имперфективи во контексти на имперфективен аорист и негиран императив; бидејќи бугарскиот не дозволува негирани перфективни императиви и бидејќи во контексти каде „аористноста“ зема предност во однос на имперфективноста, и македонскиот и рускиот ќе имаат перфектив (види фуснота 4). Во случај на независен перфектив рускиот повторно има најмногу перфективи, но македонскиот е тој што има најмногу имперфективи, штом независните перфективи се неграматички во тој јазик и во некои од контекстите што во рускиот и во бугарскиот се дозволени во македонскиот има имперфективи. На крајот, во контекст на рускиот имперфективен детерминатив, позитивен имперфективен императив, и деонтички имперфектив, македонскиот и бугарскиот одат заедно и се спротивставуваат на рускиот во нивната тенденција да употребат перфективи. Овие податоци се резимирани и графички се претставени во табелата бр. 1:

ВРЕМЕ	П<----->И		
1. Употребна на историски презент (П->И)	М	Б	Р
ПОДРЕДЕН АСПЕКТ			
1. Перфективен имперфект	М	Б	Р
2. Имперфективен аорист	Р	М	Б
3. Имперфективен детерминиран (детерминиран имперфектив)	М	Б	Р
МОДАЛНОСТ			
1. Негиран перфективен императив	Р	М	Б
2. Независен перфектив	Р	Б	М
3. Позитивен имперфективен императив	М	Б	Р
4. Деонтички имперфектив	М	Б	Р

Врз основа на податоците презентирани на Табела 1, можно е да се направат следниве генерализации. Како прво, иако можеби не е изненадување, сепак вреди да се изнесе дека рускиот никогаш не доаѓа меѓу македонскиот и бугарскиот во градација; македонскиот и бугарскиот никогаш не се толку дивергентни за кој било од нив да биде поблизок до рускиот отколку до другиот. Како општа тенденција, рускиот го форсира имперфективот во повеќе контексти било од македонскиот било од бугарскиот, а македонскиот ги форсира перфективите повеќе од бугарскиот. Најважна генерализација сепак -- и ова е основната точка на статијата -- е дека описот на опозицијата перфектив/имперфектив не може да се направи во идентични рамки за сите словенски јазици. Можно е определени разлики во употребата на аспектот да можат да бидат преместени во рамките на интерпре-

тирањето на конкретен јазик, а од што може да бидат протолкувани како некаков вид на заеднички основни значења. Покрај тоа, стилистичките ограничувања и заемната врска со другите граматички категории резултира со многу повеќе разлики во третманот на аспектот во одделниот словенски јазик отколку е општоприфатено. Индивидуалните системи се јасно дивергентни во многу погледи, со резултат дека тоа што може да биде во обемот (просторот) на аспектскиот систем на еден словенски јазик не е неопходно во просторот на друг.

III. ЈАЗИК И ИДЕНТИТЕТ

Значењето на македонскиот јазик за балканистичката лингвистика и неговата афирмација на меѓународното ниво

Од сите балкански јазици, македонскиот го има најголемиот број на балкански меѓујазични контакти: со јужнослепскиот, бугарскиот, грчкиот, албанскиот, турскиот, ароманскиот, мегленороманскиот, ромскиот, пред Холокаустот и со ладинскиот (цудезмо) јазик. Само дакороманскиот не е претставен во директен допир со македонскиот, но во секој случај другите балканоромански јазици се побалканизирани. Опкружен на сите страни со други балкански јазици и постоејќи на една повеќејазична територија, македонскиот јазик е наречен „најбалкански“ од балканските јазици (Намр 1977:281). Значи, во светската балканистика се признава фактот дека македонскиот јазик во својата граматичка структура, од фонологијата и морфологијата па до синтаксата, заедно со лексиката, ги покажува најјасно процесите и промените кои имаат свои извори во балканскиот јазичен контакт. Гледајќи на такво централно место на македонскиот јазик, не е за чудење дека тој го зазема ова важно место во балканистиката, кое ја афирмира неговата уникатност. Во некои претходни работи (Фридман 1992, 1995) веќе дадов преглед на американските придонеси кон македонистиката во контекст на славистиката. Во овој текст ќе посочам некои моменти во афирмацијата на македонскиот јазик во светската балканистика. Имајќи предвид дека за целосен преглед на придонесите на македонистика кон балканистика би требало најмалку една монографија - особено ако се земат предвид и богатите придонеси издадени во самата Република Македонија, во овој текст ќе посочам само некои од главните моменти од меѓународната сцена, т.е. надвор од Републиката. Уште едно неопходно разграничување е до самото поле на балканската лингвистика како таква, т.е. не се земаат предвид другите области на балканистиката и славистиката, иако и таму може да се констатира афирмацијата на македонскиот јазик.

Веќе во класичната творба на Sandfeld (1930) македонските говори заземаат посебно место спрема другите словенски јазици. Значи, осум години пред да напишат Vaillant (1938) и Malecki (1938) дека македонските говори не се ниту српски ниту бугарски, туку треба да се разликуваат од двата јазика, Сандфелд на македонскиот му даде посебно место во балканистиката. Во тогашните услови тој пишуваше *macédo-bulgare* за македонскиот, но јасно се гледа од неговото третирање дека тој ги сметаше македонските говори како едно посебно

единство, кое му се противставува на бугарскиот јазик, особено на литературниот (на пр. Sandfeld 1930:119-121).

По Втората светска војна, надвор од Македонија, на пр. во Полска и Америка, слависти како Gołąb (1956, 1959, 1959, 1961, 1962, 1964a, 1964b), Lunt (1965), Цивјан (1965), и Klagsdadt (1963) имаат издадено студии на разни балканистички теми во кои македонскиот јазик зазема важно или дури централно место. Во Германија, списанието *Zeitschrift für Balkanologie* започна во 1963г. Истовремено во Македонија, балканистиката и македонистиката се развиваа заедно, додека македонскиот литературен јазик дефинитивно се кодифицира (за деталите в. Friedman 1985a). Еден од најважните моменти во стандардизацијата на македонскиот литературен јазик е издавањето на последниот том на тритомниот Речник на македонскиот јазик во 1966г., точно кога во Софија се одржа Првиот меѓународен конгрес за балкански и југоисточни европски студии (од 26 август до 1 септември).

Софискиот конгрес означува една нова фаза во развитокот на балканистиката. Беше првиот повод по Втората светска војна кога балканисти од цел свет успеаја да се соберат на едно место за дискусии. Многумното издание на резултатите од Конгресот (Gălăbov, Georgiev, Zaimov 1968) претставува дотогаш најголема збирка на балканистички студии. Иако во шестиот том на збирката, којшто е посветен на лингвистиката, македонскиот јазик зазема централно место само во рефератите на Б. Конески, Б. Видоески, О. Јашар-Настева (*Distribution des balkanismes en macédonien*), Б. Марков (*Romanische spuren in der makedonischen Vor- und Familienamen*), и на Б. Настев (*Sur les éléments aroumain en macédonien*), сепак македонскиот јазик исто така се зема предвид во многу други рефератите од Конгресот, вклучувајќи и колеги од Германија (В. Фидлер), Југославија (И. Ајети, П. Ивиќ), Романија (А. Росети, Л. Џамо-Диаконица, Е. Врабие), Русија (Б. Бернштејн, Т. Цивјан) САД (К. Казазис, Е. Хамп) и Чешка (Ј. Седлачек, С. Хержман).

По Првиот балканистички конгрес настана еден расцвет на балканистиката и македонскиот јазик секако учествуваше во него. Надвор од Балканот главните центри каде што местото на македонскиот јазик во неговиот балкански контекст најмногу се изучува се Северна Америка (т.е. САД и Канада), Полска, Русија, Словачка, Холандија и Чешка. Покрај нив има извесна активност во Германија, а во помал степен во Англија, Италија, Франција и скандинавските земји. Секако македонскиот како словенски јазик силно се афирмира не само во сите овие земји но и во други земји, на пр., Јапонија, каде што Ј. Накаџима пишува трудови за македонскиот јазик. Афирмацијата на македонскиот јазик во славистичкиот контекст јасно се воочува на меѓународните славистички конгреси, каде што македонскиот јазик е претставен од славистите од сите гореспоменати други земји, но тоа веќе е надвор од рамките на овој реферат.

Вториот балканистички конгрес во Атина (1970 г.) и Третиот во Букурешт (1974 г.) не биле толку успешни од гледна точка на балканската лингвистика. На атинскиот конгрес лингвистичката темати-

ка беше премногу тесна - имаше само две теми, имено 1) грчко наследство и 2) формирањето на литературните јазици. Сепак, имаше репрезентација од П. Илиевски, Б. Марков, Б. Конески и О. Јашар-Настева од Македонија, и покрај нив, рефератот на Д. Брозовиќ претставуваше посебен придонес за формирањето на македонскиот литературен јазик во балкански контекст (Jochalas 1978). Рефератите од букурешкиот конгрес воопшто не беа издадени.

Во издадените резултати од последните четири меѓународни балкански конгреси - Четвртиот во Анкара 1979 г., Петтиот во Белград 1984г. (Vukelić 1984), Шестиот во Софија 1989г. (Mladenov 1989) и Седмиот во Солун 1994г. (Jochalas 1994a, 1994b) - се гледа едно напредување на изучувањето на македонскиот јазик во неговиот балкански контекст. Во Анкара, покрај П. Илиевски и О. Јашар-Настева од Македонија, како и Т. Цивјан (Русија) и Е. Хамп (САД), кои беа на Првиот конгрес, новите учесници коишто говореа или делумно или главно за македонскиот јазик во балкански контекст беа Б. Бокши и М. Савиќ (Југославија), В. Фридман, Х. Галтон, Б. Џозеф, Л. Матејка, К. Нејлор, И. Лехисте и Р. Александер (сите од САД), и Н. Маурокордопулос (Франција). Во Белград од Македонија, учествуваа Б. Конески и О. Јашар-Настева, Б. Марков, П. Атанасов а од другите земји следниве научници го третираа главно или делумно македонскиот јазик: П. Ивиќ, Н. Хафиз (Југославија), Ј. Миндак (Полска), Р. Ускова, Т. Цивјан (Русија), В. Фридман, М. Белјавски-Франк, Е. Хамп, К. Нејлор, З. Голомб, К. Крамер, К. Рудин, (САД). Во Софија П. Атанасов, В. Десподова, Б. Марков, Б. Конески, и О. Јашар-Настева ја претставуваа Македонија, а од другите земји учествуваа со главна и делумна македонска тематика С. Бернштејн, Г. Клепкиова, Т. Цивјан, А. Десницкаја, Р. Ускова (Русија), И. Кроси (Југославија), Т. Левашкиевиќ, К. Фелешко, З. Тополињска, Ј. Миндак, И. Савицка (Полска), Р. Александер, В. Фридман, Г. Филдер, К. Крамер, К. Нејлор, М. Белјавски-Франк, Е. Хамп, Б. Џозеф, Џ. Шалерт (САД), К. Штајнке, П. Хил (Германија), Џ. Феуије (Франција) и Е. Скарлатоју (Романија). Како што се гледа, од Првиот меѓународен балканистички конгрес во Софија до Шестиот, пак во Софија, имаше голем пораст на бројот на научниците кои се занимаваа со македонскиот јазик во неговиот балкански контекст. На софискиот конгрес во 1966г. тоа беа 3 Македонци и 12 други од 6 земји, а во 1988 г. 5 Македонци и 24 други од 7 земји. На Конгресот во Солун лингвистичката тематиката, како и на атинскиот конгрес, пак беше премногу ограничена. Покрај тоа, грчка државната политика се мешаше во конференцијата. Поради грчкото ембарго и непризнавање на Македонија, беа поканети само двајца Македонци, а тие само лично, а од нив само еден лингвист - О. Јашар-Настева, која не дојде поради непријатната ситуација. Сепак, македонската проблематика беше добро претставена од научници од САД и Полска: В. Фридман, Г. Филдер, М. Белјавски-Франк, Е. Хамп, Ј. Миндак. Сите имаа реферати во кои македонскиот јазик беше или централна или една голема тема.

Покрај големите меѓународни балканистички конгреси, има и други помали балканистички конференции надвор од Македонија каде што македонскиот јазик е претставуван. Иако целосен список би бил преголем за овој реферат, можеме овде да спомнеме некои репрезентативни, од коишто резултатите се објавувани и каде што македонскиот јазик во неговиот балкански контекст се истражува во повеќе статии. Такви се, на пр., конференциите во Брно во 1969г. (Dorovský & Prazák 1970), Лос Анџелес во 1969г. (Birnbau & Vryonis 1972), Москва во 1974 г. (Иванов, Ревзин, и Цивьян 1973), Колумбус во 1977г. (Naylor 1977-78), Чикаго во 1980г. и 1984г. (Aronson & Darden 1981, Aronson 1985), Берлин во 1981г. (Reiter 1983), Блумингтон во 1994г. (Fowler, Cooper & Ludwig 1994).

Освен овие конференции, можеме да ја спомнеме француската серија *Cahiers Balkaniques*, во која Foulon (1985, 1990) и Friedman (1987) имаат издадено статии за македонскиот јазик во балкански контекст. Во *Prace Sławistyczne* на Полската академија на науките ја има серијата *Językowe studia balkanistyczne* и новата серија *Studia linguistica, slavica et balcanica* (Mindak 1994), цел ред трудови од други научници, на пр. И. Савицка (1987), како и значајни работи од З. Грењ, В. Пјанка, З. Тополињска, К. Фелешко, М. Шимањски, и др. Од балканистичките центри во Санкт-Петербург и Москва се издадени цел ред збирки балканистички студии од кои можеме да ги спомејеме како репрезентативни оние со македонистички балкански теми - зборниците на Десницкая (1979) - со статии од А. Сытов и З. Шанова, и на Бернштейн и Клепикова (1973) - со статии од В. Гудков и Р. Ускова. Во Холандија, П. Хендрикс и Б. Хрон се главните балканисти-македонисти; во Varensten, Groen i Sprenger (1987) се претставени сите балкански лингвисти коишто работат во Холандија. Во серијата *Linguistische Studien* издавана од Академијата на науките на бившата Германска Демократска Република има потсерија *Beiträge zur Balkanlinguistik* каде што во првиот, петтиот и шестиот том (1976, 1987, 1989) има статии од W. Fiedler, O. Buchholz, R. Lötsch, S. Bonselert вклучувајќи го и македонскиот јазик.

Од поновите прирачници, продолжувајќи ја традицијата на Sandelfd (1930), Feuillet (1986) и Solta (1980), не ни даваат нови информации за македонскиот јазик, додека Schaller (1975) и Banffi (1991) претставуваат извесно напредување, иако Banffi (1991:136) зема македонски примери од Friedman (1977) без атрибуција на оригиналниот извор. Reiter (1994) има еден многу оригинален пристап кон балканистиката, во кој македонскиот јазик секако фигурира како една дистинктивна единица. Најновата книга на Демирај (1994) со потрадиционална насоченост е вреден придонес, а исто така и убав случај на

балканска соработка, што би можело да служи како пример и за други земји. Демирај е претседател на Албанската академија на науките и уметностите, но неговата книга беше издадена во Скопје истовремено на албански и на македонски јазик, а двете книги со англиско резиме. На жал, најголемиот дел од работите од бугарските и грчките научници сè уште е осакатуван од државната политика на земјите каде што живеат, т.е. во своето пишување грчките и бугарските балканолози не можат да се ослободат од лингвистичките сонови за „Мега-ли идеја“, односно „Санстефанска Бугарија“, каде што не би постоел македонскиот јазик. Тоа е како што мислат Данците на крајот на овој век дека Норвешка е дел на Данска и норвешкиот јазик е дански дијалект. Lunt (1984, 1986) многу убаво ги изложува фактите што некои балканисти од самите балкански земји просто не можат да ги сфатат. Поради овие недостатоци и ограничување на должината на статијата, нивните работи нема да се цитираат овде,¹ иако понекогаш содржат материјал што сакаат-нејќат се корисни и за македонистиката.

Иако посебните тематски истражувањата на Цивњан (1979, 1990, 1994), Џыхун (1968, 1981), Лопашов (1978) и други даваат многу корисни и нови податоци во истражувањето на балканскиот јазичен сојуз и заедно со тоа и за местото на македонскиот јазик во него, во традиционалната балканска лингвистика книгата на Joseph (1983) претставува едно особено напредување. Во својата книга Џозеф со една многу внимателна и успешна комбинација на историска лингвистика и современата синтаксичка теорија пишува за загубата на инфинитивот и докажува дека македонскиот јазик од оваа гледна точка е најдоследен во реализацијата на балканскиот тип. Од балканските библиографии, можеме овде да ја споменеме онаа на Schaller (1977), каде што посебен дел е посветен на македонскиот јазик.

Во овој реферат многу важни работи и автори воопшто не ги спомнавме не затоа што не се достојни, затоа што сега има толку трудови што посочуваат нешто значајно за местото на македонскиот јазик во балканската средина што е невозможно сите да се спомнат во една статија. Иако ги зедовме предвид само главните меѓународни конгреси и некои други збирки и серии издадени надвор од Балканот, и тоа само со строго балканистичка (за разлика од славистичка) тема, сепак библиографијата од 70-те спомнати збирки, книги и статии е само пример. Доказ за афирмацијата на македонскиот јазик во меѓународната балканистика е точно фактот дека дури со ова строго ограничување овој реферат не е достаточен како изложување на работи-

¹ Барем нашето решение е наше и свесно. Во ревијата на Ц. Феуије од Рајтер (Reiter 1983), која беше издадена во бугарското списание *Балканско езикознание* (1984, бр. 1, стр. 890-91), редакторите го испуштиле оној дел каде што францускиот научник пишувал за една статија во која се споредувал македонскиот и албанскиот глаголски систем без знаење и дозвола на авторот на ревијата.

те за македонскиот јазик во неговиот балкански контекст. И така, покрај тоа што не успеавме да спомнеме сè што би требало, се надеваме дека самиот недостаток на овој реферат ќе го докаже богатството на придонесите на македонската лингвистика кон балканистиката и ќе инспирира нови, подобри работи на оваа тема.

Блаже Конески и северноамериканската лингвистика

Во Северна Америка, како и во цел свет, кога се зборува за македонската лингвистика, првото име што се спомнува секако е името на Блаже Конески. Лингвистичките работи на Блаже Конески се основа за секој славист и се наоѓаат не само во сите големи универзитетски и државни библиотеки, но дури и во помалите. Кога се цитираат податоци од македонскиот јазик, не може да се замисли на една сериозна научна работа која не би ги цитирала работите на Блаже Конески.

Во Соединетите американски држави постојат повеќе од три илјади колеџи (факултети) и универзитети, а најдобрите се рангираат по разни критериуми. Кога се работи за чисто научни критериуми, имајќи го предвид особено бројот на катедри со највисоко реноме, има само пет универзитети во целата земја со шест или повеќе такви катедри. Тие се следниве: Харвард, Принстон, Јејл, Чикаго и Станфорд. Не е случајно што името на Блаже Конески е тесно сврзано со два од нив: Харвард и Чикаго.¹

Врската на Блаже Конески со Универзитетот Харвард, секако, е преку познатиот Professor \square meritus Хорас Лант, член на МАНУ и авторот на првата полна научна граматика на македонскиот литературен јазик (заедно со читанка и речник, кој всушност беше првиот македонско-англиски речник), која излезе во 1952 г., кога првиот дел (фонологија) на граматиката на Блаже Конески исто така излезе од печат. Во предговорот, Лант пишува: „(Оваа книга) никогаш не би постоела без непрекинатата помош на Блаже Конески. Не само што тој ги обезбеди печатените материјали и помогна во контролата на македонските текстови и примери - како што реков погоре - но тој секогаш се согласуваше да троши цели саати, објаснувајќи граматички проблеми, толкувајќи зборови и давајќи соодветни примери за разни точки. Благодареејќи \$ на неговата иницијатива, книгата беше печатена во зачудувачки кратко време по свршувањето на ракописот. Можам само да се надевам дека нејзиното излегување ќе послужи на некој начин како израз на мојата благодарност кон него“. (Lunt 1952:xi). Има и еден факт, меѓутоа, којшто Лант не го вклучи во предговорот поради политиката на тогашното време. Имено, Блаже Конески, со кого Лант се сретнал за првпат на летниот семинар за слависти во Блед во 1950 г., исто така бил одговорен за организирањето на неговиот престој во Македонија во 1951 г. (од мај до јули) за да

¹ Бидејќи Едвард Станкиевич се префрли во Јејл во 1971 год. и оттаму раководеше разни дисертации кои вклучуваат македонистички теми, може да се каже дека Блаже Конески е тесно сврзан со три од петте најќаки универзитети во САД.

може да работи врз граматиката. Во оние тешки времиња на страв и сомневање од секоја страна, било многу тешко да се добие решение еден научник од Западот да дојде во тогашна Југославија. Тоа е пример како Блаже Конески секогаш ја штител науката од политиката. Но, ако Блаже ја заштити науката од политиката, сепак понекогаш беше потребно тој да биде заштитен од политиката.

Таков беше случајот со почесниот докторат што Блаже Конески доби од Чикашкиот универзитет во 1968г.

Кога почнав да го подготвувам овој реферат, си решив да ги најдам убавите зборови за кои знаев дека требаше да се наоѓаат во архивот во врска со таква чест и да ги цитирам како јак пример на мислењето за Блаже Конески во Северна Америка. Во 1968 г., шеф на Катедрата за словенски јазици и литератури на Чикашкиот универзитет, а истовремено и предлагач на почесниот докторат за Блаже Конески беше Едвард Станкиевич. (Тој се префрли во Јејл во 1971 г., каде што сега е Professor *in meritus*). Бидејќи се наоѓам моментално токму на истото работно место каде што се наоѓаше Станкиевич во 1968г., почнав со архивот на Катедрата. Милосрдно би било да ја наречам организацијата и сеопфатноста на катедарскиот архив „несовесна“, но сепак успеав да најдам една папка од шеесеттите години за предлози за почесни докторати. Но, за мое големо разочарување, таму меѓу многуте писма за другите предлози најдов само три листа за Блажета. Првиот ја информираше Катедрата дека предлогот за почесниот докторат за Блаже Конески беше одобрен од Советот на управниците на Универзитетот, т.е. од највисокото универзитетско управничко тело. Вториот беше писменце во коешто се уточнуваше дека Станкиевич ќе го напише цитатот за претседателот на Универзитетот да го прочита за Блажета на свеченото доделување дипломи. Третиот беше копија на писмото од Блаже Конески до претседателот на Универзитетот Џорџ Бидл благодаревќи му за неговото гостопримство. Толку.

И така, отидов во одделот за посебни колекции во Библиотеката „Регенстајн“ при Универзитетот Чикаго. Таму, меѓу ретки книги и драгоцени ракописи, се запазени, доколку не се загубени од негрижата на поранешните времиња, архивите на претседателот на Универзитетот во Чикаго, записниците на универзитетскиот совет (ЗУС), и стари програми од секое свечено доделување дипломи во 106-годишната историја на овој славен Универзитет.

И таму навистина се наоѓаат зборовите што ќе ги цитирам подолу. Но, сакајќи подетално да го истражам целиот процес, со помошта на универзитетските библиотекари и архивисти дојдов до две кутии Претседателски документи (ПД), а таму открив едно неочекувано нешто: предлогот бил испратен од Катедрата на почетокот на 1964 г. (ПД пристапен бр. 8767, кутија 8), но одобриението датира од крајот на 1967 г. (ЗУС, том 14, стр. 22д). Обично не се чека толку долго време од предлог до одобриение на почесен докторат. Да не беше повеќе од 30 години откако сето тоа се случило, дури и мене не ќе ми дозволеа да ги гледам - камоли да ги цитирам - некои од тие доку-

менти, затоа што тие се класифицирани како „доверливи“. И така, си решил да ја раскажам приказната, затоа што во историјата на почесниот докторат на Блаже Конески од Чикашкиот универзитет има паралела со самата историја на македонскиот јазик, како што сега ќе видите.

Во јануари 1964 г., ректорот на Чикашкиот универзитет \$ испратил на секоја катедра молба за предлози за почесни докторати. Иако самата молба не е чувана во архивот, можеме да ја разбереме содржината од одговорот на тогашниот шеф на славистичката катедра, Хју Маклејн. Врз база на препораката од неговиот колега Едвард Станкиевич од 28 Јануари 1964 г., Маклејн го напиша на 30 јануари 1964 г. следново: „Анкетирањето на моите колеги во Катедрата докажува дека нашето едногласно колективно мислење е дека, за жал, никакво не можеме да Ви ги обезбедиме имињата на 8 или 10 најистакнати помлади научници во нашето научно поле кои ги сметаме како заслужни за почесни докторати. Не сметам дека ова се должи на вонредна строгост или завист од нашата страна, туку на релативно доцниот развој на славистиката во нашата земја и можеби исто така на карактерот на хуманистичките дисциплини, во коишто има тенденција истакнати достигнувања да бидат кумулативни и да се стигне до нивото на почесен степен само доцна во животот на научникот.

Меѓутоа, има еден кандидат кого ние сите многу топло би сакале да го препорачаме: професорот Блаже Конески од Универзитетот во Скопје, Југославија. Во писмово го вклучувам меморандумот напишан од Едвард Станкиевич со нацрт на достигнувањата на професорот Конески. Јас само би додал дека тој е широко признат не само во својата земја туку и меѓу славистите насекаде како извонреден човек и истакната фигура, и како професионален лингвист и како поет. Тој исто така служел како ректор на Универзитетот во Скопје, и така да го наградиме со почесен докторат исто така може да биде соодветен начин да го изразиме нашето сочувство за ужасната несреќа што ја претрпи овој Универзитет во неодамнешниот земјотрес. Ако сакате, со драго срце ќе Ви испратиме една детална библиографија на пишувањата на господин Конески“.

Катедрата добила одговор на 17 април 1964 г. од Универзитетскиот секретар во името на Комитетот за почесни степени дека членовите на Комитетот изразиле „голем интерес“ за кандидатурата на Блаже Конески, а Катедрата да даде формален предлог преку деканот, Роберт Стритер. И така, на 30 април 1964г. следнава формална препорака, напишана од Едвард Станкиевич, била испратена до деканот Стритер од професорот Маклејн: „Блаже Конески ужива едно уникатно реноме меѓу современите словенски писатели и научници. Тој е, најпрвин, познат како татко на македонскиот литературен јазик и на современата македонска литература. Неговата улога како лингвистички законодавец има аналогија во улогата на Вук Караџиќ за српско-хрватскиот јазик во деветнаесеттиот век: врз основата на една синтеза од централните говори, тој ги воспостави стандардите за еден балансиран и лингвистички софистициран литературен јазик за неговите сонародници, на кои дотогаш им било веле-

но дека се де Бугари, де Срби. Благодарейќи во голема мера на неговите напори, македонскиот литературен јазик е цврсто афирмиран како јазик на администрацијата, културата и законот, и тој е признат официјално заедно со српскохрватскиот и словенечкиот како еден од трите еднакво рамни национални јазици на Југославија.

Професорот Конески е роден во 1921 г. во Небрегово. Студирал во гимназијата во Крагујевац и универзитетите во Белград и Софија. По крајот на Втората светска војна тој е професор на Филозофскиот факултет на Скопскиот универзитет и две години служеше како негов ректор. Тој е исто така и претседател на Друштвото за македонски јазик и литература.

Достигнувањата на професорот Конески спаѓаат во две категории. Тој е професионален научник и јазичар широко почитуван од неговите колеги во цел свет за длабочината и пенетрацијата на неговата анализа на структурата и историјата на македонскиот јазик, на кој јазик тој ги примени сите ресурси на современата лингвистика. Македонците навистина беа среќни што кодификаторот на нивниот литературен јазик е професионален лингвист со толку совршена научна компетенција и чувствителност. Достигнувањата на професорот Конески како лингвист се гледаат во долгиот список на научни книги и статии во вклученава библиографија. Истовремено, господинот Конески исто така достигна истакнато реноме меѓу неговите сонародници како поет. Тој е, фактички, главен македонски поет којшто сега пишува. Неговата поезија е далеку од проста демонстрација, таа покажува естетско чувство и стилистичка софистикација од највисок ранг. Тој исто така ја има преведено на македонски поезијата на Хајне, Његош и современите српско-хрватски автори“.

Со тоа како прилог била вклучена една библиографија на главните работи на Блаже Конески излезени до земјотресот (11 научни книги, 24 научни статии, 7 збирки поезија, и се спомнати преводите од Хајне, Његош, и други.; в. Додаток).

Има празнина во документацијата до 4 ноември 1964 г., кога деканот Стритер на ректорот Едвард Леви најпосле му го испратил предлогот на Катедрата. Од писмото што Стритер му го напишал на Леви, заедно со формалниот предлог на Катедрата, станува јасно дека предлогот на Катедрата бил дискутиран прво во Комитетот за политика ("полиси") на Факултетот на хуманистички науки, што е норма за такви предлози. Но исто така во писмово разбираме дека на пролетниот состанок, некој професор-член на комитетот мислел: „возможно е активноста на Конески да има политички нијанси, за коишто треба да дознаеме повеќе. Некои современи научници во Грција велат, на пример, дека југословенското поставување на македонскиот јазик има политичка мотивација во смисла дека е насочен кон соседните земји, особено Бугарија, Албанија, и Грција, каде што има население кое зборува на еден дијалект многу сличен на македонскиот“. И така Комитетот решил да чека додека не се врати професорот Ерик Хемп (од Катедрата за лингвистика), кој тогаш бил отсутен во Европа. Кога се вратил професорот Хемп во Комитетот

есента, тие ја отвориле одново дискусијата. „Господинот Хемп убедително утврди дека и македонскиот јазик и придонесите на Конески во изучувањето и афирмацијата на тој јазик се вистински. И така, го одобруваме предлогот без никакви резерви, иако треба да забележиме дека без сомнение многу Грци, вклучувајќи ги и американските Грци, најверојатно би ја сметале таквата чест за еден југословенски научник за неговите придонеси кон македонскиот јазик како непријателски чин. Сè на сè, Комитетот за почесни степени можеби ќе го смета овој предлог за интересен за дискутиранње. Ако сакаат дополнителна светлина за матниот Балкан, господинот Станкиевич и господинот Хемп веројатно би биле најквалификувани да ги советуваат“. Писмото било маркирано како „доверливо“ и негови копии биле испратени до членовите на Комитетот. А на крајот на оригиналот, пишува со рака „отфрлен“ - 31 март 1965 г. Значи, нешто се случило кога се сретнал Комитетот за почесни степени, и си решил да ги побарам записниците на тој Комитет доколку постоеле. За извонредна среќа, таквите записници почнале да ги чуваат баш во она време. Од онаа средба нема официјален записник, а наместо тоа нацрт записник што ги вклучува тие делови кои не биле намерени за последната верзија. И така, знаеме повеќе за дискусијата отколку што имал намера Комитетот. Официјално пишува дека господинот Хемп бил поканет за да ги објасни можните ненаучни импликации на предлогот на Блаже Конески за почесен докторат. Господинот Хемп објаснил дека Блаже Конески е најистакната книжевна и лингвистичка личност во Народна Република Македонија (Југославија) и добро е познат надвор од таа земја. Потоа следат записници на дискусијата кои биле исцртани со пенкало но сепак сосема читливи: „Хемп додал дека Грците не ги сакаат Македонците и Конески дефинитивно ги претстави Македонците. Господинот Хемп го истакна, сепак, фактот дека научната работа на Блаже Конески не е политичка и дека тој е исто така многу активен во југословенски културни работи надвор од Македонија.“ Исто така професорот Хемп изјавил: „доколку Универзитетот ги наградува почесните доктори само поради научни причини, значењето на таков докторат би било дека Универзитетот го признава Конески како еминентен литературен научник.“ Хемп отишол. Потоа уште една реченица е исцртана: „Комитетот продолжи да дискутира за можните политички импликации на таквата награда.“ Потоа официјално пишува дека во гласањето имало двајца „за“, двајца „против“ и еден „воздржан“. Поради такво, разделено гласање, ректорот решил да не ја одобри наградата, но истовремено додал дека Комитетот би можел пак да расправа прашањето на некој подоцнежен датум (ПД пристапен бр. 8767, кутија 6). А последново што го рекол ректорот е многу значајно, затоа што нема друг случај на такво одложување. Или се прима или не се прима од чисто научни

причини, а од сево ова станува јасно дека некои членови на комитетот се плашеле од Грците.

Следниот документ датира од 13 јуни 1967г. пак од шефот на Славистичката катедра, професорот Маклејн, до деканот Стритер (ПД пристапен бр. 8767, кутија 8), каде што пишува: „Сепак, ние многу би сакале да ја реактивираме кандидатурата на Блаже Конески. Неговите податоци и библиографија веќе се во архивот на Комитетот за почесни степени. Ние сите сме цврсто убедени дека тој сосема ја заслужува оваа награда за неговите многустрани достигнувања како поет, лингвист и творец на еден нов литературен јазик (...). Сметаме дека поранешниот неуспех на неговата кандидатура не беше валидно решение, туку се базираше на некои нерелевантни и предрасудни идеи, поттикнати кај извесни луѓе од самиот збор „македонски.“

На 24 јули 1967 г. деканот ја одобрил пораката до ректорот, а на 28 јули 1967 г. ректорот го одобрил за решавање во Комитетот. Овој пат, во официјални записки на состанокот на Комитетот на 23 октомври 1967, пишува дека првиот пат бил „вратен“ затоа што „изгледа не биле сигурни како придонесите на господинот Конески би се мереле ако биле споредувани во еден контекст поширок од македонската лингвистика. Сега Хуманистичкиот факултет го предлага пак. Г. Шугарман смета дека длабочината на придонесите на еден научник во своето поле секако се поважни од размерот на полето. По уште дискусија комитетот едногласно се согласува да го предложи Блаже Конески за почесен докторат“.

Предлогот беше одобрен од Универзитетскиот совет на 1 декември 1967 г., а управниот одбор на 15 декември 1967 г. И така, на 322 свечено доделување дипломи Едвард Станкиевич му го претстави Блаже Конески на претседателот на Универзитетот Џорџ Бидл со следниве зборови:

„Господине претседателе, имам чест да Ви го предложам Блаже Конески за степенот „доктор на хуманистичка наука“; Македонија, лулката на словенската писменост и цивилизација, дури во нашиот век го има видено воздигнувањето на нејзиниот народен јазик до статусот на стандарден јазик. Драматичното излегување на македонскиот како полномошно и флексибилно литературно средство најмногу се должи на достигнувањата на Блаже Конески, проникнат лингвист, неуморен лексикограф и вдахновен поет. Неговите историски и дескриптивни граматички на македонскиот јазик го имаат осветлено неговото минато и ја имаат кодифицирано неговата модерна форма, додека неговиот речник го има изложено целото богатство на неговата лексичка содржина. Свежиот модерен стил на неговата лирика ја има збогатено тоналноста на словенската поезија и има инспирирано една нова генерација македонски поети. Научник и педагог; заради неговата активност, Универзитетот во Скопје станува центар за активно и сеопфатно истражување на словенската филоло-

гија и литература. Чест ми е да Ви го предложам, господине претседателе, Блаже Конески за степенот „доктор на хуманистичка наука“.

А претседателот му го врачил на Блаже Конески почесниот докторат со следниве зборови:

„Истакнат граматичар и лексикограф, вдохновен поет и педагог, кодификатор на македонскиот литературен јазик, чија работа вникнува длабоко во структурата и историјата на неговиот роден јазик и значително го има збогатено полето на словенската филологија“.

За жал, тие убави зборови не се крај на историјата. Во 1968 и 1969 г. стигнуваат до претседателот на Универзитетот учтиви но погрдни писма не од Грците, туку од Бугарите и бугарофилите со обични лаги како „Добро е познато во славистичките кругови дека не постои некој македонски јазик“, а камоли историја на истиот. Општопознато е дека од 1945 г. југословенскиот комунистички режим врши големи напори неприродно да создаде некој македонски јазик за чисти политички причини“. итн., итн.² Одговорот на деканот беше учтив но цврст: „Ние му ја дадовме оваа чест на Блаже Конески врз основа на препораките на квалификувани научници како признавање на неговата научна работа“.

Има и многу други врски меѓу Блаже Конески и Северноамериканската лингвистика. Може да се спомнат неговите пријателства со починатите лингвисти Збигњев Голомб од Чикашкиот универзитет и Кенет Нејлор од Универзитетот Охајо Стејт. Кога умре Кенет Нејлор во 1992 г., а тој умре многу млад, немал наполнето ни 55 години, Блаже Конески напиша посебна песна, „Црниот брат“ за неговиот спомен, а оваа песна беше прочитана на научниот собир во спомен на Кенет Нејлор. Кога се зборува за Северноамериканската лингвистика, би требало да спомнам многу други научници, како што се: бившата студентка на Лант, Ронел Александер (Универзитет од Калифорнија во Беркли), нејзиниот бивш студент Џозеф Шалерт (Универзитет од Торонто), бившата студентка на Голомб, Маша Белјавски-Франк (Универзитет ДеПау во Индијана), бившиот студент на Станкиевич, Роберт Гринберг (Универзитет од Северна Каролина во Чапел Хил) и мојата бивша студентка, Кристина Крамер (Универзитет од Торонто), кои лично го познаваа Блажета, како и многу други лингвисти кои се служат со и ги цитираат неговите работи. Најпосле, би требало да спомнам дека заедно со Божо Видоески тој ми беше македонски ментор (мојот американски ментор беше Збигњев Голомб), и неговите идеи за македонскиот глагол изразени во неговата Граматика на македонскиот литературен јазик ми беа

²Според Трајко Стаматоски, Станкиевич му испратил копии од тие писменца на Блажета. Имало 11 такви (Стаматоски 1995).

клучни во мојата докторска дисертација и потоа во многу мои работи, вклучувајќи ја првата книга издадена во Америка за соврмениот македонски литературен јазик.

И така, за нас во Северна Америка, името на Блаже Конески толку е тесно сврзано со стандардизацијата на македонскиот јазик и создавањето на современата македонска лингвистика, што честа и признавањето на Блажета е рамно со честа и афирмацијата на самиот македонски јазик.

ДОДАТОК: Го додавам овде списокот на работите на Блаже Конески којшто беше вклучен со оригиналниот предлог за неговиот почесен докторат во 1964 г. Од овој список, што го цитирам овде без никакви интервенции, се гледа кои биле најистакнатите работи на Блажета во Северна Америка во она време.

Blaže Koneski A. Scholarly works □ Books

Makedonskata literatura i makedonskiot literaturnen āzik, (Skopē, 1□45□
Makedonskite uēbnici od 1□ vek. □den prilog kon istoriāta na makedonskata prerodba, (Skopē, 1□48□ ed. Makedonski pravopis, so pravopisen reēnik, (Skopē, 1□5□□ Makedonskata literatura vo 1□ vek□ kratok pregled i tekstovi, (Skopē, 1□52□ Od istoriāta na makedonskiot āzik, (Skopē, 1□52□ Za makedonskiot literaturnen āzik, (Skopē, 1□52□ Gramatika na makedonskiot literaturnen āzik, (Skopē, 1□52-54□ 2 vols., 2nd edition 1□57 ed. Vranešniēki apostol, (Skopē, 1□56□ Kon makedonskata prerodba. Makedonskite uēbnici od 1□ vek, (Skopē, 1□5□□ □owards the Macedonian Renaissance (Skopē, 1□61□ ed. Reēnik na makedonskiot āzik so srpskohrvatski tolkuvanā, (Skopē 1□61□ □□ Articles Od Źivenite reēniēki elementi vo naēiot āzik, Nov den [sic] 3, (1□45□ Dalā etapa u razvitku makedonskog provopisa [sic] KnēŹevne novine, no. 1, (Beograd, 1□48□ Zagubta na intervokalnoto v vo zapadno-makedonskite govori, no. 1 Godiēen Zbornik (1□48□ [Hereafter GZFF] Dva priloga kon istoriāta na makedonskiot āzik GZFF, no. 2 (1□4□□ Prilepskiot govor, GZFF, no. 2, (1□4□□ □dna odlomka od □□□ vek - spomenik od oēridskata Źkola, GZFF, no. 3 (1□5□□ Makedonskiot literaturnen āzik deneska, Sociālistiēka zora, no. 2, (1□5□□ Predlogot v, vo, Makedonski āzik, no. 1 (1□5□□ [Hereafter MJ] □ potreba na relativnite zamenki Źto, koŹ Źto itn. [sic] MJ no. 1 (1□5□□ Za padeŹite, MJ no. 1 (1□5□□ Akcentot na tuŹite zborovi, MJ no. 2 (1□51□ □den ohridski tekst od 1□ vek, MJ no. 2 (1□51□ Preminuvanē na akcentot od imenkata vrz predlogot, MJ, no. 2, (1□51□ Glagolska pridavka, MJ, no. 4 (1□53□ Za prednosta [sic] i neprednosta na glagolite vo naēiot āzik, MJ, no. 4 (1□53□ Akcentite vo eden tekst od poēetokot na 16 vek, MJ, no. 5 (1□54□ Za neorganskoto h vo makedonskiot āzik, MJ, no. 5 (1□54□ Materiāli za prespanskiot govor od zbirката na S. N.

Domik, MJ, no. 8 (1957) - ročniot člen, MJ, no. 8 (1957) - Zatvrduvaneto na mekoto 1, MJ, no. 8, (1957) - O razvitku makedonskog kniževnog jezika, Južno-slovenski filolog, no. 23 (1958) - Za neкои stilski sintezi vo razvitokot na makedonskiot literaturni jezik, Literaturni zbor, no.5 (1958) - Makedonski Jezik, Enciklopedija Jugoslaviie, no.4 (1960) - Za neкои morfološki prečki na fonetskite promeni vo makedonskiot jezik, MJ, no.13 (1962) - B. Poetry Zemlata i ljubovta (1948) - Pesni (1953) - Lozle (1955) - Mostot (1955) - Vezilka - pesni (1955) - Vezilka (Skopje, 1961) - Translations into Macedonian of Heine, Nègos, and many contemporary Yugoslav authors.

Модерниот македонски стандарден јазик и неговата врска со модерниот македонски идентитет

Во текот на деветнаесеттиот век дојде до подем на различни јужнословенски (и други) национални идентитети и литературни јазици, како и на нации-држави во кои тие јазици се очекуваше да служат како средства на власта, иако националните граници не кореспондираа со територијалните барања што ги поставуваа сите заинтересирани страни (види: Friedman 1996:85-95). Важно е да се потсети дека сите денешни јужнословенски (и многу други европски) литературни јазици и идентитети почнаа да ја добиваат својата сегашна форма и дефиниција во тој период. Примери за таквите почетоци се: Илирското движење, кое настојуваше да ги обедини сите Јужни Словени со еден панјужнословенски литературен јазик и идентитет; интелектуалците кои бараа единствен литературен јазик што ќе ги обедини Словенците и Хрватите; фактот дека дури во 1822 година Вук Караџиќ успеа да го убеди угледниот славист Јозеф Добровски дека бугарскиот не е дијалект на српскиот јазик; и фактот дека дури во 1868 година српската држава официјално ја напушти мешавината од словенско-српски јазик (која се базираше на рускиот црковнословенски) и го усвои литературниот јазик кој беше базиран на колоквијалниот (De Bray 1980: 78, 312; Lunt 1984:115, Naylor 1980:80). И процесите што водеа до стандардизацијата на модерниот македонски јазик своите зачетоци ги имаа во тој период, но за разлика од стандардизацијата на бугарскиот, словенечкиот и на поранешниот српскохрватски јазик,¹ стандардизацијата на македонскиот јазик беше спречувана од моќни политички сили сè до средината на дваесеттиот век. Во овој есеј јас ќе ги следам настаните што доведоа до стандардизацијата на модерниот македонски литературен јазик и накратко ќе го прокоментирам самиот процес на стандардизација.

1. ДЕФИНИЦИЈАТА НА МАКЕДОНИЈА И МАКЕДОНСКОТО

Откако изјави дека „Македонија не може да се дефинира“ и, згора на тоа, откако констатира дека „од сите обиди да се дефинира Македонија, дефиницијата која се потпира на физичката географија е најмалку профитабилна и најлесно може да се побие“, Вилкинсон

¹ Сега се развиваат посебно хрватскиот, босанскиот, српскиот и црногорскиот стандарден јазик.

(1951:1-3) пишува дека тој го употребува името „како згодно средство за именување на регионот што лежи меѓу Шар Планина на север, Егејското Море на југ, долниот тек на реката Места и Родопите на исток и албанските висорамнини на запад“. Ова е во основа истата физичка дефиниција употребувана уште во времето на класичните географи, и покрај разликите во деталите за граничните линии, и на повремените грчки или српски обиди да ја постават северната граница некаде на средината на така дефинираниот регион (Wilkinson 1951:2, 4). Тоа е дефиницијата што преовладува во дебатата уште од деветнаесеттиот век, и врз која и јас се потпирам. Ке го употребувам терминот *Македонија* или *географска Македонија* за да го означам овој регион така како што е дефиниран од физичката географија. Ке го модифицирам терминот *Македонија* со придавките *Вардарска*, *Егејска* и *Пиринска*, за да ги означам регионите кои политички кореспондираат со денешна Република Македонија, грчката провинција Македонија и бугарскиот округ Благоевград.

Во однос на имињата на јазиците, ќе се придржувам кон стандардната академска практика во Северна Америка и во поголемиот дел од Европа, употребувајќи *македонски*, за да го означам модерниот македонски јазик, кој е јужнословенски јазик најсроден со бугарскиот и со поранешниот српскохрватски. На територијата на географска Македонија се зборуваат и многу други јазици, вклучувајќи ги албанскиот, влашкиот, бугарскиот, грчкиот, еврејско-шпанскиот, ромскиот, српскиот и турскиот, но тие нема да бидат предмет на нашето интересирање овде, освен ако се поврзани со развојот и стандардизацијата на модерниот македонски јазик.

Кога станува збор за географијата на словенските дијалекти, прашањето на дефиницијата е посложено. Постои еден континуум од јужнословенски говори од Јулиските Алпи на северозапад до Црното Море на југоисток и на југ во северна Грција. Во овој континуум постојат региони со релативно поголема еднообразност и зони на премини, каде што прелевањето од една дијалектна група во друга се случува со поголема брзина, но каде што не постои некоја определена точка во која, врз основа на метрики, како што е степенот на меѓусебното разбирање или акумулацијата на диференцијални јазички карактеристики (изоглоси), можат да се повлечат јасни граници базирани на дијалектот меѓу кои било два модерни јужнословенски јазици. Наместо тоа, дијалектите во некои региони со релативно поголема еднообразност станаа основа на стандардните јазици со кои почнале да се идентификуваат луѓе кои зборуваат други дијалекти, понекогаш врз основа на етничкото чувство. Така, на пример, дијалектот од Босилеград (на бугарски Босилеград) во југоисточна Србија, официјално е дефиниран како бугарски, зашто жителите се идентификуваат себеси како етнички Бугари. Меѓутоа, дијалектот на соседната Крива Феја и луѓето кои го зборуваат се сметаат за српски и, иако постојат карактеристики коишто ги разликуваат двата дијалекта, тие се поблиски еден до друг, отколку било кој од нив до стандардните јазици со кои се идентификуваат и на кои учат децата во училиштата (види: Ивиќ 1956:118). Слични зони на премини има и ме-

ѓу македонскиот и српскиот, на север, и меѓу македонскиот и бугарскиот, на исток (исто како што има и меѓу хрватскиот и словенечкиот).

Дефиницијата на модерниот македонски литературен јазик не претставува проблем, зашто тој е цврсто базиран на централнозападните македонски дијалекти и има утврдена граматика, речник и ортографија. Доволно е нив да ги споредиме со бугарските или со поранешните српскохрватски (или српски) пандани, па да се видат разликите во секој поглед, од фонологијата, преку лексиката, до синтаксата. Меѓутоа, бидејќи не постоеја официјално признати утврдени норми на македонскиот јазик пред 1944-1945 година и затоа што и изоглосите и декларираниот идентитет претставуваат комплексности на кои беше алудирано погоре, а ќе бидат дискутирани во продолжение на текстов, најобјективната дефиниција за придавката *македонски* во деветнаесеттиот век е територијалната. Така, за наша употреба, терминот *македонски* - како име на јазикот - ќе биде применуван за словенските дијалекти што се зборувале во географска Македонија, односно за оние дијалекти кои придонеле за формирањето на современиот стандарден македонски јазик. Бидејќи нашето внимание тука е свртено кон процесот на формирањето на современиот македонски литературен јазик, оние фактори кои не придонеле директно за овие настани, односно бугарофилските и србофилските (па и гркофилските) активности, нема да бидат земени предвид.² Меѓутоа, луѓето чии активности се релевантни за студијата на развојот на македонскиот јазик и идентитет ќе бидат опфатени, без оглед на името со кое тие можеби се нарекувале себеси или својот јазик.

II. НАСТАНИТЕ ДО 1878

Нема што многу да се каже за македонскиот идентитет и јазик пред деветнаесеттиот век. Во Македонија, како и во други делови на Османската Империја во тоа време, етницитетот беше определен од *милеџиџи*, кој во османскиот контекст означувал „националност определена од религиозно дефинирана заедница“. Под *милеџискиџи* систем, зборот *Турчин* обично означувал „муслиман“ без оглед на јазикот.³ Термините што можат да се преведат како „Грк“ (односно

² Иако има, и имало, луѓе кои зборуваат дијалекти што можат да се класифицираат како македонски, а кои си припишуваат бугарски или српски (или, кога сме веќе кај тоа, грчки, албански, влашки, турски или ромски) идентитет, таквите случаи на самоприпишување, иако совршено легитимни за оние кои ги одбираат, не го негираат легитимитетот на оние кои одбираат посебен македонски идентитет.

³ Но има и хумористични анегдоти од деветнаесеттиот век чија поента е дека муслиманите кои зборуваат словенски се нарекуваат себеси Турци, а не знаат турски (Цепенков 1972:132-34).

на турски *Рум*, од „Римјанин“) означувале грчки православен христијанин, а не елинофон (гркофон), иако зборовите кои значеле „христијанин“, односно на македонски *каурин* (од турскиот збор за "неверник"), исто така, биле вообичаени форми за самоозначување. Терминот „Бугарин“ беше употребуван за означување на луѓето кои зборуваа јужнословенски дијалекти од Црното до Јадранското Море, понекогаш дури до Белград и Сараево (Конески 1968: 24; види ја, исто така, употребата на збор „Бугарин“ со значењето „селанец“). Според тоа, најзначајната противставеност во Македонија (и насекаде низ европска Турција) беше муслимани-христијани, а не, на пример, Словени-Грци. Словенскиот литературен јазик во тој период во основа беше црковнословенскиот со сè повеќе мешавини од локалните дијалекти. Текстовите од македонските говорни подрачја покажуваат македонски лингвистички карактеристики. Постојат бројни ракописи на македонски дијалекти кои користат кирилска или грчка ортографија, но ние тука ќе се задржиме само на објавените материјали на кирилица, освен таму каде што архивската евиденција е ненадоместлива.⁴

Конески (1967б:27-28) забележал дека целта на првиот објавен текст на македонски дијалект била да се елиминира јазикот. Тој бил дел од таканаречениот *Tetraglosson* („Четиријазичник“), еден прирачник на четири јазици со список на зборови и дидактичка конверзација, составен од Влаот по име Хаџи Даниил од Москополе (на албански *Voskopojë*), чија намена била да се елинизираат Албанците, Власите и Словените. Првпат бил објавен во Венеција, веројатно во 1794 година. Словенскиот дел, насловен „Вулгарика“, бил напишан на охридски дијалект онака како што го превел свештеникот Стефан од Охрид (Kristophson 1974:8). „Четиријазичникот“ ги покренува двете главни прашања за македонскиот јазик и националниот идентитет во текот на првата половина од деветнаесеттиот век: елинизацијата и бугарско-македонската посебност. Како што ќе видиме, главниот проблем во почетокот на овој период за христијанските Јужни Словени кои живееле во Османската Империја била борбата против елинизацијата, така што грижата како што е диференцијацијата меѓу нив самите била од второстепена важност.

Како што е наведено погоре, терминот *буѓарски* има долга историја на примена за разни Јужни Словени кои живееле во европска Турција. Во почетокот на деветнаесеттиот век, бугарскиот литературен јазик сè уште го немаше добиено својот дефинитивно источнобугарски карактер; всушност, прашањето на литературниот јазик базиран врз говорниот јазик сè уште не се сметаше за решено. Црковнословенскиот (или, на југот, грчкиот) сè уште се сметал за јазик на

⁴ Види: Конески, (1993:12) за издавачката дејност во Егејска Македонија во која се користи грчката азбука.

писменоста (Конески 1967a:88), а постоеја приврзаници на архаизмот, кои настојуваа црковнословенскиот да го направат официјален јазик на бугарската држава во зародиш. Според тоа, прашањето дали јазикот од книгите на најраните писатели кои употребувале македонски дијалекти да се нарече *македонски* или *бугарски* е, во основа, безначајно: важно е дека тие се обиделе да користат некоја форма на источниот јужнословенски говорен јазик.⁵ На наследството на тие рани писатели легитимно полагаат право и Бугарите и Македонците. Од современа бугарска гледна точка, овие личности помогнале да се постават основите на еден источен јужнословенски литературен јазик базиран на говорниот, наместо на црковнословенскиот, во еден период кога дијалектната основа на литературниот бугарски јазик сè уште не била утврдена, а елинизацијата претставувала закана. Според тоа, тие дале придонес во процесот што резултирал со формирање на модерниот бугарски јазик. Од современа македонска гледна точка, фактот дека овие писатели користеле источно-јужнословенски македонски јазик, ги прави нивните дела најрани публикации на дијалектите кои подоцна ќе придонесат за создавањето на литературниот македонски јазик. Нивните придонеси, според тоа, се дел од процесот што резултирал со формирање на литературниот македонски јазик.⁶

Првите двајца писатели кои ќе објават книги на јазик базиран врз македонските дијалекти беа Хаџи Јоаким Крчовски (умрел 1820), кој во своите трудови ги користел кратовско-кривоаланечките дијалекти од североисточна Македонија, и неговиот малку помлад современик Хаџи Кирил Пејчиновиќ (околу 1770-1845), кој пишувал на тетовски дијалект, со помалку црковнословенизми отколку Јоаким (Lunt 1953:336).⁷ И двајцата својот јазик го нарекувале *бугарски*, но бидејќи нивните дијалекти биле македонски, нив може да ги сметаме за првите автори кои објавиле книги на некоја форма на македонскиот јазик (Конески 1967a:88). Како што е наведено погоре, нивното

⁵ Јужнословенските јазици се традиционално поделени врз основа на раната лингвистичка диференцијација на западни јужнословенски (словенечки, српскохрватски) и на источни јужнословенски (македонски, бугарски).

⁶ Во 1997 година Руската академија на науките издаде една историја на западнословенските и на јужнословенските литератури, во која сите автори од деветнаесеттиот век кои употребувале македонски дијалекти беа припишани на бугарската литература, со образложение дека тогаш сè уште не била развиена посебна македонска национална свест („Нова Македонија“, 22 октомври 1997:1, 11-12). Но овие автори, всушност, беа зачетници на создавањето на таа свест, бидејќи нивните дијалекти беа отфрлени од унификаторите на бугарскиот литературен јазик (Lunt 1953:367).

⁷ Еден пример за разговорниот карактер на јазикот на Кирил Пејчиновиќ е неговата постојана употреба на паратаксата како замена за црковнословенската хипотакса (Конески 1967a:126).

значење за развојот на македонскиот јазик лежи во фактот што со нивната работа авторитетот на печатениот збор се пренесе и врз говорниот (Конески 1967б:31). Долгата борба против архаизацијата е илустрирана во предговорот на Хаџи Теодосиј Синаитски од Дојран на делото на Кирил Пејчиновиќ „Утешение грешним“ (Солун, 1840), во кое го споредува црковнословенскиот со златен клуч, но го брани говорниот јазик споредувајќи го со клуч од железо и челик, кој е токму она што е потребно за да се отвори срцето на обичниот човек (Поленаквиќ 1973:244-245). Со самото тоа што една таква одбрана била напишана во 1840 година покажува дека концептот за употреба на говорниот јазик во литературата сè уште не бил целосно прифатен меѓу христијанските Јужни Словени од Османската Империја. Може да се каже дека македонската желба за единствен македонско-бугарски литературен јазик, што ќе биде базиран на компромис меѓу различните дијалекти, го наоѓа својот прв израз во делата на Јоаким и на Кирил, но овие дела беа значајни и поради тоа што обезбедуваа алтернатива на грчкиот.

Во поголемиот дел од периодот пред воспоставувањето на Бугарската егзархија во 1870-1872, повеќето Македонци и Бугари беа помалку или повеќе единствени во таканаречената „црковна борба“ против фанариотската грчка Цариградска патријаршија (Апостолски 1969а:63). Српското влијание беше најсилно во северна и западна Македонија, но поширок замав зеде дури во подоцнежниот период од векот. Според тоа, Грците и Грчката патријаршија претставуваа главна закана за македонскиот јазик и идентитет во средината на деветнаесеттиот век, односно откако словенската национална свест веќе беше доволно развиена.

Според Ставријанос (1963:97-98), македонските Словени ја одбегнале елинизацијата така што останале неписмени за време на долгиот период под Цариградската патријаршија, зачувувајќи ги на тој начин својот јазик и обичаи, кои им ги обезбедија предусловите за националното будење во деветнаесеттиот век. Конески (1967а:168), меѓутоа, укажува дека во средината на деветнаесеттиот век, со исклучок на Јордан Хаџи Константинов-Џинот (роден во Велес 1820 - починал 1882), културните дејци чија работа стана најзначајна за развојот на македонската свест беа родени и/или школовани од луѓе од регионот на Охрид-Струга, каде што грчкото влијание беше посилено, а училиштата подобри. Од ова произлегува дека токму комбинацијата на образованието и намерата за елинизација го предизвикала отпорот (види: Lunt 1984:101). Првиот чекор во правец на македонскиот литературен јазик, во форма на обединет македонско-бугарски јазик, своите корени ги има во борбата против политиката на елинизација на фанариотската Патријаршија од 1840-тите, па сè до 1860-тите години (Lunt 1953:467).

Примери за противењето на Грчката црква на каква било форма на образование на словенски во Македонија може да се најдат во третманот на учителите и на културните активисти, какви што се Константинов-Џинот и браќата Димитар и Константин Миладинови

(родени во Струга 1810 и 1832, умреле 1862). Во едно писмо испратено од Скопје на 23 април 1856 година, Јордан се жали дека во Велес, каде што учителствувал, грчкиот владика Игнатиј ги собирал најугледните локални граѓани (чорбаџиите) и барал од нив да го избркаат, со следниве зборови: „Да го испудите тој чапкан учител, тој Јордан копил сефи пушт!“ [„Да го набркате тој учител женкар, тоа копиле подведувачко педерско!“] (Конески и Јашар-Настева 1966:88-89). Во исто време, тензиите растеа и во рамките на словенската заедница. Уредникот на „Цариградски вестник“ (бр. 55, 6 октомври 1851, цитиран кај Димитровски и др., 1978:23) го нападна јазикот на Константинов-Џинот со следниве зборови: „Што се однесува до јазикот на г. Јордан, секој може да види дека тој е толку различен од нашиот пишан и говорен јазик, што на човек кој за првпат го чита ќе му изгледа не само неразбирлив, туку сосема поинаков.[...] Нека ни простат жителите на Скопје, заедно со сите оние кои зборуваат сличен јазик; бидејќи тие не го разбираат нашиот јазик, не можат ниту да го зборуваат“.

Димитар Миладинов беше еден од првите кој јасно ќе инсистира на правото на Македонците да учествуваат во создавањето на заедничкиот македонско-бугарски литературен јазик (Lunt 1952:367-68). Тој и неговиот брат беа активни како учители, автори и собирачи на народни творби: активности со кои се бореа против влијанието на елинизмот. Во 1861 година Димитар беше затворен во Цариград на барање на грчкиот владика од Охрид. Кога неговиот помлад брат Константин побрза во Цариград за да му помогне, и тој беше затворен, и двајцата починаа во затворот во јануари 1862 година (Митрев 1962:25).

Во последните десет години од антифанариотската борба дојде до кристализирање на македонскиот национален и јазичен идентитет во две форми: унитарна и сепаратистичка (македонистичка). Унитаристите ја продолжија традицијата на Димитар Миладинов, односно заговараа единствен македонско-бугарски литературен јазик што ќе се вика бугарски, но ќе биде базиран, во помала или поголема мера, врз македонските дијалекти. Македонистите сметаа дека формата што почна да ја добива бугарскиот литературен јазик, веќе премногу се разликува од македонскиот говорен јазик за да можат тие да ја употребуваат, и затоа заговараа посебен македонски јазик.

Партениј Зографски (роден во Галичник 1818 - умрел 1875) беше најраната водечка фигура на македонските унитаристи. Тој ги напиша првите македонски (или македонско-бугарски) учебници (Апостолски 1969а:67) и беше првиот кој напишено ја поддржа каузата за компромисен македонско-бугарски литературен јазик, во еден напис во „Цариградски вестник“ (бр. 315, 9 февруари 1857). И пред тоа беа печатени книги на македонски, но оние на Партениј беа првите што ќе се обидат да воведат литературна норма. Неговите два учебника беа отпечатени во Цариград во 1857 и во 1858 година. Вториот учебник требаше да биде препечатен во Солун, но Грците не го дозволија

тоа (Конески 1967a:177-78, 181-82). Значењето на учебниците на Партениј за развојот на македонскиот јазик и идентитет може да се види во реакцијата на Бугарите на неговиот јазик и идеи. Во различни написи што ќе се појават во 1857 и 1858 година, за Партениј беше речено дека се залага за србизација, неговиот јазик беше наречен „каша од бугарски и српски“ (*една размеса од Бълѓарски и Срџбски*), а самиот тој беше нарекуван Арнаут (Албанец) кој се обидува да состави бугарска граматика (Конески 1967a:188-90). Партениј замислуваше македонско-бугарскиот компромис да биде базиран на западниот македонски, што тој го употребуваше во своите учебници и го опишуваше во извесни детали во написите што се појавија во „Цариградски вестник“ во 1857 и во „Бугарски книжици“ во 1858 година.⁸ Бугарите, меѓутоа, замислуваа македонско-бугарски компромис кој ќе се состои од прифаќање на тракиско-мезискиот (источен) бугарски од страна на Македонците (Конески 1967a:190). Самото појавување на македонски учебници во тоа време укажува на развојот на некоја форма на македонска свест различна од бугарската, а противењето и нападите објавени во бугарскиот печат покажуваат дека Бугарите беа сосема свесни за сепаратистичките импликации на таквите манифестации (Lunt 1972:133; 1984:102).

Меѓу 1867 и 1868 година Димитар В. Македонски (роден во Емборе, Кајларско [на грчки *Ptolemais*] 18??, починал 1898) објави три учебника. Неговиот јазик беше близок до западномакедонскиот на Партениј, но тој вклучуваше и карактеристики од неговиот сопствен (источен) егејско-македонски дијалект, односно редуцирање на ненагласените самогласки (/e/ > /i/, /o/ > /y/) (Конески 1967a:202-203).

⁸ Во „Бугарски книжици“ (*Бълѓарски книжки*, 1 јануари 1858) Партениј набројува дванаесет македонски карактеристики како основа за литературниот јазик што тој го заговараше: 1) акцентот паѓа на почетокот на зборот; 2) */tj/ */dj/ > /k/ /t/; 3) ненагласените а, е, о не се губат; 4) различни рефлексии на вокалните */p/, */l /; 5) типичното словенско /ǰ/ (*jaǰi*) > /e/ секогаш; 6) /x/ станува Ø, /f/ или /v/; 7) членовите за определба од типот на -ов, -он, покрај оној на -ои; 8) повеќе остатоци од именската деklinација; 9) именките од среден род на -е имаат множина на -иња; 10) трето лице еднина во сегашно време завршува на -и; 11) присуство на глаголски прилог; 12) типичното словенско задно назално *ǰ > /a/ или /o/ (Конески 1967a:182-184). Партениј, исто така, преферирал една пофонемична кирилска ортографија. Во својата прва книга, тој употребува такви галичнизми како /o/ за рефлексот на *ǰ, трето лице множина во минато свршено време на -е, замена за прво лице множина *мие*, а за трето лице еднина среден род - *иша*. Во својата втора книга, тој се обидува да употреби повеќе форми од другите македонски дијалекти и да ги избегне галичнизмите (Конески 1967a:179-180, 185). Дванаесетте точки на Партениј го поткрепуваат тврдењето на Лант (1953:364, 371) (како и моето сопствено искуство од теренот) дека, иако словенските лингвистички граници на Балканот се релативни, домашното население се определува за извесни јазични одлики кои го разликуваат нивниот говор од говорот на нивните соседи.

Според тоа, неговото име мора да биде вклучено во списокот на оние кои придонесоа за македонскиот идентитет, објавувајќи учебници кои настојуваа да ги синтетизираат македонските дијалекти во литературен јазик.⁹ Најактивниот ученик на Партениј, Кузман Шапкарев (роден во Охрид 1834, умрел 1908), објави осум учебници меѓу 1868 и 1874 година; напиша и уште три други учебници, кои не беа објавени. Иако почна како унитарист, а јазикот на неговите први учебници содржеше повеќе источнобугарски елементи отколку оној на Партениј, со секоја книга неговиот јазик стануваше сè повеќе западномакедонски (Конески 1967а:199-200, 209-210).¹⁰

Шапкарев се обиде да го избегне судирот, како со унитаристите, така и со сепаратистите, и експлицитно се дистанцира од сепаратистите во печатените изјави. Меѓутоа во практиката, неговата јазична употреба и издавачките активности станаа сепаратистички и тој беше обвинет како таков во бугарскиот печат по прогласувањето на Егзархијата, што го сигнализира дефинитивното бугарско отфрлање на македонско-бугарскиот јазичен компромис. Така, на пример, во одговорот на еден напис напишан од Шапкарев („Македонија“, 15 јуни и 3 јули 1870), Марин Дринов („Македонија“, 31 јули 1870), во името на Литературното друштво „Браила“, наведе дека новиот бугарски литературен јазик не може да прифати никаков македонски компромис, односно дека ќе остане тракиско-мезиски. Подоцна истата година, Шапкарев ги убеди граѓаните на Ресен да ги вратат бугарските учебници наречани за нивното училиште и наместо нив да ги користат неговите, македонските. Еден од резултатите на овој потег беше едно анонимно писмо во цариградското списание „Право“ (30 ноември 1870), во кое јазикот на учебниците на Шапкарев беше нападнал како „небугарски, или барем како недоволно бугарски, како чист охридски дијалект кој смрди на албанизам и елинизам“. Авторот

⁹ Во својата „Кратка свјаштена историја за училиштата по Македонија (на македонско наречие)“ (Цариград, 1867), Македонски ги поистоветува модерните Македонци со античките Македонци и ги одделува од Бугарите, што е народно верување кое се појавува и кај Пулевски (Конески 1986:206-207). Иако суштината на верувањето не е во согласност со историската стварност, неговото постоење сведочи за чувството кај Македонците кон средината на деветнаесеттиот век дека се нешто друго од Бугарите (Lunt 1984:109).

¹⁰ Некои од одликите на јазикот на Шапкарев се следниве: 1) охридски рефлекс за */ъ/ (*шва*), затоа што е како во бугарскиот; 2) прво лице еднина сегашно време завршува на -м само за а-групата (*беџам*, наспроти *кажа*); 3) глаголски групи како во охридскиот говор, со отсуство на и-групата; 4) охридски глаголски прилози на -иџем; 5) бугарска ортографија и релативни заменки; 6) погрешна употреба на е, но точна употреба на х; 7) многу русизми и црковнословенизми, како и кај Партениј, но често и со турцизми како појаснување, како на пример: *ваздух* „хава“ (Конески 1967а:210-12).

оди дотаму што го обвинува Шапкарев, големи дека овој рекол: „Едвам се ослободихме од Грците, сега пак Шоџе ли да станеме? “ (Саздов 1975а:22).¹¹ Очигледно е дека автор на анонимното писмо бил сопственикот на книжарницата во Велес, која мораше да ги прими назад бугарските учебници вратени од граѓаните на Ресен. Ова, може да се каже, го дефинира Шапкарев како македонист, иако тој и понатаму заговараше компромис во своите новински дописи (Конески 1967а:223-25, 228-31; Саздов 1975а:22-23). Учебниците на Шапкарев беа примени со ентузијазам и ги заменија грчките учебници во централна и јужна Македонија. Родителите повеќе ги сакаа учебниците на Шапкарев, отколку бугарските книги, зашто можеа да ги разберат кога нивните деца читаа на глас (Конески 1967а:204).

Во 1871 година првиот црковен собор на Бугарската егзархија се обиде да ги исклучи македонските претставници, велејќи дека тие ќе се обидат да ја преселат Егзархијата во Охрид, или дека ќе се обидат да создадат посебна хиерархија, или дека тие не се Бугари, туку Аромани (Цинцари).¹² Во 1872 година, по основањето на Егзархијата, Бугарите јавно усвоија став дека македонскиот јазик е дегенериран дијалект и дека Македонците треба да научат бугарски (Lunt 1953:369-70; Конески 1967а: 51). Наредната година, Венијамин Мачуковски собираше претплатници за печатење на својата „Македонска граматика“, но реакцијата на бугарскиот печат во Цариград го спречи нејзиното излегување (Конески 1967б:34; Lunt 1953: 369).

Најран познат документ со изразито сепаратистички карактер е едно писмо напишано од учителот Никола Филипов од Банско во Пиринска Македонија, до бугарскиот филолог Најден Геров во 1848 година. Во писмото, Филипов го изразува своето незадоволство поради употребата на источниот дијалект на бугарскиот јазик во литературата и во учебниците (Апостолски 1969а:67). Стефан. К. Салганџиев, во своите мемоари цитирани кај Конески (1967а:205-206), ја

¹¹ Етнографски, терминот *Шој* се однесува или на Бугарите од селата во непосредна близина на Софија или, алтернативно, на Словените во регионот грубо дефиниран меѓу Софија, Ниш, Радовиш и Благоевград (Горна Цумаја). Зборот има и секундарно потценувачко значење на „прост селанец“. Тука е употребен за да го потцени источнобугарскиот стандард од западномакедонска гледна точка.

¹² *Цинцар* варира во својата конотација од неутрална до пејоративна. Таа често се однесувала на урбаните Власи, од кои многумина беа со грчки идентитет. Одредувањето на македонскиот идентитет, со тврдењето дека тие се „всушност“ Власи продолжува и до денес. Во 1997 година бев информиран од еден дипломатски извор дека албански официјални претставници му кажале дека во Албанија нема Македонци, дека тие се „всушност“ Власи.

опишува ситуацијата во доцните 1860-ти во Солун, кога бил испратен таму да го уредува весникот „Селаник“:

„В тоа време бе завел она вятар, на отдавна замислениот план от њакои учители из западна Македонија, според които Македонската младеж да се ограничи да се учи и развива исклучително на Македонското наречие и за тая цел бяха започнали да издават и издадоха няколко учебници на това наречие...“ (Конески 1967а:205).

[„Во тоа време дуваше оној ветер на одамна замислениот план на некои учители од западна Македонија, според кој македонската младина треба да се ограничи на учење и да биде образувана исклучиво на македонскиот дијалект и за таа цел беа започнале да издаваат и издадоа неколку учебници на тој дијалект...“]

Тој продолжува, цитирајќи еден од учителите кој рекол: „Јс не сум ни бугарин, ни грк, ни цинцарин; јас сум чисто македонец...“ (Конески 1967а: 206)

Меѓутоа, најраниот печатен израз на посебен македонски идентитет за кој знаеме датира од 1875 година. Негов автор е самоукиот ситар Горѓи Пулевски (роден во Галичник 1838 - починал во 1894). Меѓу 1873 и 1880 тој објави три учебника и се обиде да внесе македонско-бугарски компромис во нив (Lunt 1953:368; Конески 1967а:257).¹³ Експлицитните сепаратистички наводи на Пулевски заслужуваат да бидат цитирани тука:

„Несме само мије току славјани се, и Руси, и Пољаци и Чеси и Срби и Словаци и Бугари и Хрвати и од сите овде речени, народи јазикод им је славјански [...] Народ се вељид, људи који се од еден род и који зборувајед еднаков збор, и који, живувајед и другарад еден, со, други, и који, имајед, једнакви, обичаји и песни и весеља, тије људите ји викајед народ а место, во које живувад, народ, се вељид отечество, од тои, народ. Така и Македонциве се народ и местово њивно је Македонија“ (Пулевски 1875: 48-49).¹⁴

¹³ Пулевски настојувал да употребува наддијалектен јазик, но бидејќи бил самоук, неговиот јазик страдал од недоследности, како што се глаголските прилози на *-еќи*, *-јеиџи* и *-јеиџи*. Тој употребувал такви галички црти како /o/ за рефлексот *o, трето лице множина минато свршено време на *-(j)e* и зборчето *ќа* за идно време. Во својата граматика од 1880, тој го противставил македонскиот, кого го нарекувал *нашински* или *славјано-македонски*, на бугарскиот и на српскиот врз фонолошките и лексичките основи. Дотогаш тој веќе бил во состојба да прави разлика меѓу галичкиот рефлекс за */ъ/ и многу повообичаениот македонски рефлекс /a/ (Конески, 1967а:258-60).

¹⁴ По овој дел следува расправа за националаното самоопределување. Пулевски во својот предговор му изразува лојалност на Султанот, но паралелната позиција тука може да се земе како повик за македонска независност.

Самиот Пулевски се обиде да напише македонска граматика, прва од тој вид, „Славјано-населјенски македонска слогалница речовска“ („ГраMATика на јазикот на македонското словенско население“, Софија, 1880). Бидејќи Пулевски не беше доволно образован за таа задача, неговата граматика останува само како израз на тежнението за македонски литературен јазик (Конески 1967a:257, 260).

Еден друг учебник што треба да се спомне тука беше објавен во 1889 година во Цариград од Стојан Новаковиќ, кој отпечати 7.000 примероци. Две третини од него беа напишани на македонски, а една третина на српскохрватски. Намерата му беше да се бори против бугарската пропаганда и да ги промовира српските интереси, но набргу ја напушти целата замисла од страв дека ќе предизвика македонски национален сепаратизам (Конески 1959:15).

Ако се исклучи учебникот на Новаковиќ, може да се набројат уште шеснаесет учебници отпечатени меѓу 1857 и 1880 година од Партениј, Македонски, Шапкарев и Пулевски. Можат да се цитираат и други трудови и да се именуваат други активисти, како Рајко Жинзифов и Григор Прличев (види: Конески 1967a:168), но за развојот на македонскиот идентитет особено значајни беа учебниците за кои расправаме тука. Тие беа директно поврзани со македонскиот сепаратизам, бидејќи ги учеа децата на еден јазик поблизок до оној на нивните родители и различен од оној што произлегуваше од новата бугарска норма. Тие покажуваат дека не мислеле сите Македонци за себе дека се Бугари и дека „македонското прашање“ почнало да се развива многу децении пред Берлинскиот конгрес (Апостолски 1969a:67-69).¹⁵ Наредниот период од развојот на македонскиот јазик и национализам беше период на списанија, организации, потпалувачка литература и востанија, а не на учебници и на компромиси.

III. ОД 1878 ДО 1944

Со основањето на Бугарија како автономно кнежевство на крајот на Руско-турската војна во 1878 година, беше создадена ситуација во која Грција, Србија и Бугарија имаа свои одделни автокефални цркви, литературни јазици, политичка независност и претензии кон дополнителни територии од она што сè уште беше европска Тур-

¹⁵ Баркер (Barker 1950:7) пишува: „Македонското прашање беше создадено кога во 1870 година Русија изврши успешен притисок врз Турција да дозволи формирање посебна Бугарска православна црква, или Егзархија, со овластувања што ќе се протегаат и над делови од турската провинција Македонија.“ Таквиот приод ги игнорира претходните настани меѓу самите Македонци.

ција.¹⁶ Овие територијални претензии се преклопуваа токму во Македонија, територија којашто, во различни периоди во средниот век, влегувала во границите на грчката (византиската), српската и бугарската империја. Според тоа, секоја од трите земји беше активно ангажирана со пропаганда на македонската територија, почнувајќи од училишта и публикации, до убиства и палежи, во настојување да го убедат славофонското христијанско население, кое претставуваше мнозинство во поголемиот дел од овој комплексен, мултиетнички и мултикултурен регион, да ја прифати нивната црква, јазик и - на крајот - суверенитет.¹⁷

Во тоа време, голем број Македонци емигрираа од Османската Империја во штотуку осамостоена Бугарија, каде што се обидуваа да формираат литературни друштва. На пример, во Софија во 1888 година Горѓи Пулевски го основа Славомакедонското литературно друштво, но тоа беше растурено од властите, а некои од неговите членови беа затворени. Во втората половина од 1891 година во Софија беше основано Литературното друштво на млади Македонци од една група интелектуалци, меѓу кои и идните водачи на македонското револуционерно движење, како што се Константин (Коста) Шахов (претседател), Петар Поп-Арсов, Наум Туфекчиев, Андреј Љапчев, Тома Карајовов и барем уште десетина други (Ристовски 1973:143). Друштвото издаде свое списание, „Лоза“, во 1892 година, кога беше растурено лично од бугарскиот премиер Стамболов и повторно формирано во 1894 година по падот на Стамболов, но не траеше долго (спореди: Пету 1988:35-36). Иако Мисирков (1903:71) пишува дека целта на организацијата била „да се одделат интересите на Македонците од бугарските [интереси], со издигање на еден од македонските дијалекти на ниво на литературен јазик за сите Македонци“, само првиот од вкупно шестте броја на „Лоза“ беше јазично различен од бугарскиот,¹⁸ а ставот изложен во него беше во

¹⁶ Поголемиот дел од Македонија и Тракија, Турција \$ ги отстапи на Бугарија во 1878 година, според условите од Санстефанскиот договор (на турски *Yeşil Köy*) во март, а во јуни \$ беа повторно вратени на Турција со Берлинскиот договор. Понекогаш се тврди дека ако Македонија останела под Бугарија, македонскиот сепаратизам никогаш немало да се развие, но македонскиот сепаратизам почна многу пред 1870 година.

¹⁷ Романија, исто така, ги промовираше своите интереси во Македонија меѓу влашкото население, а и Албанците имаа територијални претензии врз дел од Македонија (Dako 1919: насловна илустрација). Меѓутоа, ниту едно од овие две барања не се ни обиде да ја дефинира националноста на славофонското население.

¹⁸ Меѓу својствените одлики беше употребата на македонскиот одреден член *-ои*, македонските лексички карактеристики и фонемичната кирилска ортографија (бугарскиот, како и рускиот, има морфофонемична ортографија).

полза на македонско-бугарскиот дијалектен компромис (Конески 1967б:38-39; Ристовски 1966б:12). Меѓутоа, фактот дека друштвото имаше еден јавен устав, публикуван во Софија, и еден таен, печатен во Романија, навестува дека нивната јазична употреба требало да остави впечаток дека тие се унитаристи, иако всушност беа сепаратисти. Списанието беше жестоко нападнато во бугарскиот печат како „сепаратистичко“ и изгледа дека примарниот фокус на групата бил повеќе политички отколку јазичен (спореди: Ристовски 1973; Perry 1988:35-36). Друштвото не остана без резултат. Во 1893 година во Белград беше основано студентското друштво „Вардар“, а во Солун, Македонскиот централен револуционерен комитет (подоцна наречен Внатрешна македонска револуционерна организација - ВМРО).¹⁹ „Вардар“ беше директен одговор на „Лоза“ и во него членуваа: Крсте П. Мисирков (роден во Постол, на грчки Пела, во 1874, умрел 1926) и Димитрија Чуповски (роден во Папрадиште 1878 - умрел 1940), кои први почнаа да ги развиваат своите македонистички идеи во тоа време (Ристовски 1973:143-48).

Македонистите спроведуваа значајни лингвистички активности и на други места. Во 1886 година, четворица членови на Тајниот македонски комитет (основан таа година во Софија) - Темко Попов, Наум Евро, Коста Групче и Васил Карајовов - водеа разговори со српската влада во Белград каде што предложија владата да го финансира печатењето материјали на македонски јазик и испраќањето учители во Македонија.²⁰ Во 1887 година, Групче и Евро се обидоа да издадат еден македонски весник во Цариград, а во 1888 го подготвија текстот за еден буквар и го испратија во Белград, но овие проекти беа спречени пред да бидат објавени. Слична судбина го снајде и обидот на Деспот Божовиќ за објавување македонски буквар во 1879 година, иако списанијата „Вардар Календар“ (Виена 1879) и „Голуб Календар“ (Цариград 1889) беа објавувани на еден посебен македонски јазик со цел да се шири српска пропаганда (Ристовски 1966а:12, 1973; Стаматовски 1986: 94-96).

На 22 август 1892 година, одборот на парохиското училиште во Костур (на грчки Касторја) го прифати предлогот на една група од шестмина учители, кои претходно тајно се состанале, и се согласи да ги укине и бугарскиот и грчкиот јазик и да го воведо македонскиот како наставен јазик во градското училиште во учебната 1892/93. Од тројца учители беше побарано да состават граматика и речник,

¹⁹ *Внатрешна* се однесуваше на внатре во Османската Империја. Види: Пери (Perry 1988:40-41, 221) за детали за името.

²⁰ Српска стратегија против бугарската пропаганда беше поддршката на македонскиот сепаратизам. Но, бидејќи не можеше да го контролира ова движење, Србија се врати на тврдењето дека Македонците се јужни Срби, исто како што Бугарите тврдеа дека тие се западни Бугари, а Грците (врз основа на религијата и територијата), дека се Грци.

задачи кои очигледно веќе беа во тек. Меѓутоа, до 18 септември, грчкиот владика успеа да го убеди турскиот кајмакам на Костур да ги затвори и училиштето и единствената црква во градот која употребуваше словенска литургија. Бугарскиот претставник од Пловдив (Атанас Шопов) го убеди парохискиот одбор да го усвои бугарскиот литературен јазик, стравувајќи дека ќе ги изгубат и црквата и училиштето од Грците. Единствената документација што ја имаме за овој инцидент е содржана во телеграмите до српското Министерство за надворешни работи во Белград од српскиот конзул во Битола (Монастир), кој се обидува да го пренасочи текот на настанот во српска полза, но не успеал во тоа (Андоновски 1985а).

На 28 октомври 1902 година, Димитрија Чуповски, Крсте Мисирков и 17 други студенти и интелектуалци потпишале еден документ со кој се основа Славомакедонско научно-литературно друштво во Ст. Петербург. Членот 12 од статутот на Друштвото, што бил напишан на руски, гласи: „Разговорите во Друштвото ќе се водат на македонски јазик (славомакедонски); и извештаите и протоколите ќе бидат пишувани на истиот јазик“ (Лапе 1965:200). По неуспехот на Илинденското востание во август 1903, Мисирков, кој се беше вратил во Македонија од Ст. Петербург за да учествува во востанието, веднаш се врати назад во Русија и одржа серија од три предавања пред Друштвото за настаните во Македонија, за потребата од македонска независност и за различноста на Македонците од Србите, Бугарите и Грците. Во ноември истата година тој замина во Софија за да ја подготви за печат книгата што ги содржеше овие предавања и уште две други: „За македонските работи“. Книгата се појави во Софија во декември 1903 година, но беше уништена во печатницата уште пред да биде дистрибуирана, и беа спасени само неколку примероци.²¹ Мисирков беше протеран од Бугарија и тој се врати во Русија (Lunt 1953:370). „За македонските работи“ беше одговор на Мисирков на неуспехот на Илинденското востание (Конески 1967б:41) и претставува идеолошка кулминација на развојот на македонскиот национален и јазичен идентитет во деветнаесеттиот век. Како илустрација на ова, еве го последниот пасус од книгата:

1, Прилепско-битолското наречје за литературен јазик, као једнакво далеко и от србскијот и бугарскијот јазици, и централно во Македонија.

2, Фонетичнијот правопис ... со мали отстапки на етимологијата и

3, речничнијот материјал да јет собрајн'е от сите македонски наречија (Мисирков 1903:145).

²¹ Според Цамбаз (1946:v), книгата ја уништил пробугарскиот Врховен македонски комитет (врховистите) предводен од Борис Сарафов, а според Лант (Lunt 1953:370), тоа го сторила бугарската полиција.

Мисирков ја завршува книгата со повик да се востанови македонски литературен јазик употребувајќи ги буквално истите принципи до кои се дојде конечно во 1944 година, меѓутоа без експлицитно повикување на неговата работа.²² „За македонските работи“ не можеше да изврши поголемо влијание во Македонија меѓу двете светски војни, бидејќи сите освен неколку примероци беа уништени; второто издание не се појави сè до 1946 година. Не е познато дали во Македонија има некој примерок од првото издание, но писателот Коле Неделковски најде еден примерок во државната библиотека во Софија (Конески 1967б:44).

Во периодот меѓу Илинден и крајот на Првата светска војна, условите за живот во Македонија се движеа од тешки до кошмарни. Повеќето од интелектуалните активности се одвиваа надвор од земјата, главно во Санкт Петербург, односно во политичкото списание „Вардар“, кое, како и „За македонските работи“, беше печатено на еден македонски јазик мошне близок на современата литерарна норма (Ристовски 1966а, 1996:71; Nihtinen 1992), и „Македонски Голос“ („Македонски глас“) (Саздов 1975б) што се издаваше на руски јазик. Знаењето за македонските национални и јазични активности од деветнаесеттиот век беше потиснато, барем делумно, како резултат на политиката за елиминирање на свеста за нивното постоење. Ристовски (1973:142) се жали дека многу од деталите за македонскиот интелектуален развој од деветнаесеттиот век и понатаму грижливо се чуваат во државните архиви во Софија, и тоа трае и денес.²³ Па, сепак, оние списанија и мемоари што се зачувани укажуваат дека македонската интелигенција била активна во потрагата по својот идентитет и, како што ќе видиме подолу, дека овој идентитет по сè

²² Јазикот на Мисирков имаше помалку заеднички црти со српскиот литературен јазик и со бугарскиот литературен јазик отколку што ги има современиот македонски литературен јазик, што го обезвреднува тврдењето дека кодификаторите на модерниот македонски јазик се раководеле само од принципите за максимално диференцирање (на пр., Skendi 1980:53). Следниве црти на јазикот на Мисирков се илустрација за тоа: 1) /шч/ како *рефлекс* на */tj/ наспроти литературното /к/; 2) интервокалното /в/ се губи насекаде, на пр., *осноач* наспроти литературното *основач*; 3) /јњ/ наспроти литературното /њ/, како во глаголските именки на *-ње*; 4) третото лице еднина во сегашно време на *-ӣ*, наспроти литературното *-ѐ*; 5) бројни неологизми (Конески 1967б:43). Ортографијата на Мисирков е во основа иста како и современата, со исклучок на буквата <а> за етимолошкото *ъ (Ристовски 1966а:56). (Ова беше отстапка на етимологијата од точка два од цитираниот параграф).

²³ Ендрју Росос, Универзитет Торонто: лична комуникација базирана на искуство.

изгледа се проширил многу подалеку отколку што генерално се признава.²⁴

Ако го свртиме нашето внимание од Македонците кон Западноевропејците, кои одиграа исклучителна улога во решавањето на нивната судбина и претставување, ќе видиме дека овие, вториве, почнаа да стануваат свесни за етнолингвистичката разноликост на Југоисточна Европа приближно истовремено кога луѓето кои живеела таму почнаа да го менуваат својот идентитет од религиозни во лингвистички, односно во почетокот на деветнаесеттиот век (види: Wilkinson 1951:10-11). До средината на деветнаесеттиот век, Европејците веќе правеа етнографски карти на Балканот втемелени врз сфаќањата за лингвистичките класификации од тоа време. Вилкинсон тврди дека формирањето на Егзархијата го предизвикало почетокот на српските аспирации спрема северна Македонија, и пишува дека „српско-бугарската етнографска караница“ уште не била почната пред Конференцијата во Цариград во 1876 (Wilkinson 1951:61-63). Врз основа на мапата на Гопчевиќ од 1885 година, тој пишува: „Никој пред 1885 година, со исклучок на неколкумина дискредитирани српски шовинисти, каков што е М.С. Миливојевиќ, не веруваше дека Србите се навистина значајно малцинство јужно од Сав [sic] Планина“ (Wilkinson 1951:102). Меѓутоа, истражувањето на други извори, покрај етнографските карти, покажува дека српскиот интерес во Македонија е постар од формирањето на Егзархијата.²⁵

Според Вилкинсон (Wilkinson 1951:105), второто издание на мапата на Н.С. Зарјанко објавена од В.В. Комаров во Санкт Петербург (1890) - која Ристовски (1973:140) ја опишува како прва што ја признава посебноста на Македонците со тоа што им дава поинаква боја од онаа на Србите и на Бугарите - ги остави Македонците без посебна боја, односно ни српска, ни бугарска, како резултат на претензиите на српските етнографи. Ламуш (Lamouche 1899:23-24) напиша дека Македонците не се ни Срби, ни Бугари, но заклучува, врз основа на претпоставката дека јазикот е единствениот непобитен индикатор на националноста, дека Македонците се Срби ако збору-

²⁴ Фактот дека подоцна во животот, разочаран од поделбата на Македонија и од ситуацијата во Вардарска Македонија под Србија, Мисирков објавуваше пробугарски книги, е ирелевантен во однос на фактот дека во почетокот на векот тој беше силен и јасен заговорник на македонскиот јазичен и етнички идентитет. Види: Nihtinen (1995) и Lunt (1984:107-108) за избалансирана проценка.

²⁵ Стефан Верковиќ бил испратен од српската влада во Македонија во 1862 година. Неговата примарна задача била кревањето на словенската свест кај славофонското селанство во Македонија за да се бори против елинизацијата. Прашањето дали тие ќе се изјаснат како Срби или Бугари требаше да биде оставено за после, по нивното ослободување (Верковиќ: 1985:334-36), што значи дека тоа било сметано за важно прашање.

ваат српски и Бугари ако зборуваат бугарски. Меѓутоа, Гавриловиќ (1904:516), правејќи преглед на драмските дела напишани и поставени на сцена во Србија од Војдан Чернодрински, ги опишува пиесите како „македонски драми на македонски јазик“ и продолжува, „пред нас ги имаме почетоците на една нова, четврта јужнословенска литература“ (цитирано кај Димитровски 1978:29).

Вилкинсон (Wilkinson 1951:151) му оддава признание на српскиот географ Јован Цвијик дека „ја сфатил идејата за 'Македонците' и дека на она што првобитно било политичка етикета, му дал етничко значење“. Очигледно, Вилкинсон знаел нешто за делото на Мисирков (1903), што го цитира на истата страница како „статија“ од некој „Missinko“ под наслов *Des Affaires Macèdoniennes (sic)*. Вилкинсон на некој начин го превиде јасниот етнички карактер на тезите на Мисирков, што остава сомневање дали тој воопшто ја прочитал книгата. Она што е неверојатно за овој и за многу други извештаи за почетните години на формирањето на македонскиот идентитет, е отсуството на гласовите на самите Македонци, кои, ако воопшто и се слушнале, биле извртени или отфрлени. Браун (Brown 1996) открил записници на американската Служба за имиграција, кои сведочат за фактот дека меѓу 1900 и 1906 година имигрантите кои пристигнувале од Македонија, тогаш сè уште османска Турција, се нарекувале себеси Македонци, а својот јазик македонски. Дури по интервенцијата на американските „експерти“, класификацијата *Македонец* била елиминирана од документите за имиграција, а самопрогласените Македонци биле запишувани како Бугари, Срби или Грци.

Постојат укажувања од други патописци од истиот период дека меѓу руралното население веќе бил раширен еден посебен македонски идентитет и дека тој не бил ограничен на занемарлив број интелектуалци (Troebst 1994:104, 124). Да го земеме за пример следниов пасус од Апворд:

„На вториот ден од мојот престој во Водена отидов на екскурзија со г. Калопатакес во две села.[...] Во Владово, првото село, стигнавме по два часа јавање. [...] Побарав да го повикаат човекот кој изгледа беше водечки човек на тоа место и тој дојде во стражарската куќичка и слободно одговори на моите прашања во присуство на еден турски капетан. [...] Прашав на кој јазик зборуваат тие, а мојот грчки преведувач невнимателно преведе: „на бугарски“. А човекот всушност рече „македонски“! Јас го свртев вниманието кон тој збор и сведокот објасни дека тој не го смета селскиот дијалект што се употребува во Македонија за ист со бугарскиот јазик и одби да го нарече со тоа име. Тоа беше македонски, збор што тој го изговараше во неговата словенска форма - „македонски“... (Upward 1908:202-204).

Поделбата на Македонија со Букурешкиот договор на крајот на Втората балканска војна во 1913 година, што беше потврдена со мали измени во полза на Србија во 1919 година, по завршувањето на

Првата светска војна (Договорот од Неји), претставуваше огромно уназадување за развојот на македонскиот јазик и идентитет (Конески 1967б:44-45). Условите беа несомнено најлоши во Грција, каде што учителите понекогаш ги мачеа децата што зборуваа македонски во училиштата (односно, јазиците им беа триени со лута пиперка, или бодени со игли; Ристески 1988:102). Таму немаше публикации на македонски јазик;²⁶ а во 1938 година дури и зборувањето македонски приватно беше прогласено за криминален чин (Апостолски 1969б: 271-72; Ристески 1988: 97-102). Во Србија и во Бугарија беше дозволено ограничено издаваштво на македонски јазик (како српска, односно бугарска литература на дијалект) и додека децата беа подложувани на „вообичаени“ телесни казни затоа што зборуваат „дијалект“ на училиште (според моите пријатели, учителите ги тепале), таквиот третман само помогна да се потврди чувството кај народот дека македонскиот е посебен јазик.

Во целиот меѓувоен период, на Балканот и на други места се водеше полемика за националноста и за јазикот на Македонците. Лингвистите беа почнале да ги проучуваат македонските дијалекти уште во деветнаесеттиот век, но дебатата околу нивното класифицирање се засили по Првата светска војна.

Вајганд (1924:67-76), со одобрување цитиран кај Вилкинсон (1951: 331), го претставува бугарското гледиште, кое ја имаше воената поддршка на Германија за време на Првата светска војна (Wilkinson 1951:327). Вајганд тврди, врз основа на морфолошките иновации и некои фонолошки карактеристики, дека „*das makedonische nur als ein bulgarischer dialekt aufgefasst werden kann*“. (Weigand 1924: 75-76). Белиќ (Белић 1919:250) го претставува српското гледиште, тврдејќи дека северните и централните македонски дијалекти се во основа српски, додека јужниот е во основа бугарски. Тој го базира ова тврдење речиси целосно на рефлексите на општословенските */tj/, */dj/ во Македонија, односно во северните и централните /ќ/, /ѓ/, јужните /шч/, /жд/. Меје (Meillet 1918:168) пишува дека македонските дијалекти „*ne sont ni vraiment serbes ni vraiment bulgares*“. Во продолжение пишува: „Всушност, тие не \$ припаѓаат на ниедна од двете групите кои ги опоруваат. Политиката ќе ја определи лингвистичката иднина на Македонија“ (мој превод).

Во 1938 година, се појавија три текста од тројца истакнати лингвисти слависти во три различни земји, кои се залагаа за независен

²⁶ Во согласност со член 9 од Договорот во Севр (10 август 1920) што се однесува на јазичните права на малцинското население во Грција, тричлена комисија состави еден македонски буквар, наречен „Абецедар“, отпечатен во Атина во 1925 година, кој користеше латинична ортографија и беше базиран на дијалектите што се зборуваа меѓу Битола и Лерин (Флорина), но книгата никогаш не беше употребена, а повеќето примероци беа уништени (Андоновски 1985б:ХІІІ; Апостолски 1969б:250-53).

статус за македонскиот *vis-à-vis* српскиот и бугарскиот јазик (Skendi 1980:37). Имајќи ја предвид природата на издаваштвото во поранешниот Советски Сојуз, Бернштејн (Бернштейн 1938) го изразува официјалното руско и советско признавање на македонскиот како јазик различен и од бугарскиот и од српскиот. Малецки (Mačeki 1938:142-43, цитиран кај Lunt 1984:93 и кај Димитровски 1978:33), кој вршел обемни теренски истражувања во Македонија, напиша дека македонските дијалекти „не се ни ексклузивно српски ни бугарски; туку повеќето од нив претставуваат посебен дијалектен тип (кој може да се нарече македонски јазик), врзан со моќни сроднички врски и со двата споменати јазика. Македонскиот јазик е врската меѓу српскиот и бугарскиот, и неговото приклучување само кон едниот од нив, од лингвистичка гледна точка, е неосновано“. Вајан (Vaillant 1938:119) пишува дека мнозинството слависти се согласуваат дека македонскиот јазик е дел од македонско-бугарската група, подложен на долготрајно влијание на српскиот. Тој наведува бројни фонолошки белези кои го поврзуваат македонскиот повеќе со бугарскиот отколку со српскиот јазик, како што е судбината на *јеровиџиџе* и *јусовиџиџе*, секвенцата /v/+темно *јер*, и вокалното /л/, и продолжува со забелешката дека остатоците од /шт/ во полето на /ќ/ покажуваат дека овој рефлекс е резултат на замена, како, на пример, во Галичник *џаки* (долги пантолони), но *џашиник* (спореди со бугарскиот *џашиџник*) за „учкурот што ги држи гаќите“. Меѓутоа, Вајан (Vaillant 1938:204-08), автор на некои од најавторитативните трудови за словенската лингвистика, ги заклучува забелешките велејќи дека македонскиот не е дијалект на бугарскиот јазик и заслужува посебно место во македонско-бугарската група:

„Поимот 'македонски словенски' е збунувачки само за оние кои навистина сакаат да биде таков. Македонскиот словенски јазик е реалност до таа мера што во деветнаесеттиот век постоел македонски литературен јазик, јазикот на една мошне мала научна литература, но на обемна народна литература. [...] Центри биле Скопје, Тетово, Охрид, Битола (Монастир), Воден и други. [...] Проблемот на македонскиот словенски јазик е во неговото место во рамките на јужнословенските јазици и во неговата релација со двете соседни јазични групи, српската и бугарската, и неговата припадност на едната од овие групи. [...] За прашањето жестоко се дебатира, што покажува дека тоа не им е јасно на сите. Некои ги истакнуваат бугарските одлики на македонскиот, други српските: тие се борат жестоко, мавтајќи со постпозиционото членување или со третманот на *ќ*, задавајќи удари со *јеровиџиџе* или со назалните самогласки; битката е конфузна и неметодична [...], и покажува дека македонскиот јазик им дава оружје и на двете страни. [...] Во времето на првите историски податоци од деветтиот и десеттиот век [...] македонскиот јазик бил тесно поврзан со бугарскиот, и неговата подоцнежна еволуција била паралелна со онаа на бугарскиот; сепак била доволно независна, така што е тешко од македонскиот јазик да се направи едноставно дија-

лект на бугарскиот, и многу поточно е да му се определи посебно место во македонско-бугарската група...“ (Vaillant 1938: 195-96, 208)²⁷.

Вајан тврди дека покрај влијанието на српскиот, интензивните и комплексни контакти со несловенските балкански јазици, особено со влашкиот, биле решавачки за посебниот карактер на западниот македонски јазик, правејќи од него центар на балканската лингвистичка иновација. Иако, како што наведува Вајан, македонскиот јазик има заеднички одлики и со српскиот и со бугарскиот, западно-централните дијалекти, кои историски го претставуваа јадрото и на сегашниот македонски литературен јазик и на претходните обиди да се создаде еден таков, имаат многу заеднички и уникатни карактеристики на сите граматички нивоа: на пример, фиксиран акцент на третиот слог од крајот на зборот, упростување на морфофонемичните алтернации во глаголниот систем, тројна опозиција на определување на членот, нов перфект со употреба на помошниот глагол „има“, со непроменлива глаголска придавка од среден род, почетни клитики во реченицата и граматизирано удвојување на предметот.

Во времето кога пишувал Вајан, во периодичниците во Југославија и во Бугарија се објавуваше, а во скопскиот театар се изведуваше една витална литература напишана на македонски јазик (Конески 1967б:47; Ристески 1988:80-81, 104-107; Rossos 1995:245). Во време кога Грција забрануваше да се зборува македонски дури и приватно, Србија дозволуваше да се објавува битова литература на македонски јазик, како на пример, драмата на Васил Иљоски „Ленче Кумановче“,²⁸ првпат изведена во Скопје во 1928 година, и збирката песни „Огинот“ (1938) од Венко Марковски (Конески 1967б:47). Јас имам можност да го разгледам оригиналниот ракопис на драмата од Ристо Крле „Милион мученика“ (сега „Милион маченици“) (1940), делата на Димитар Кочов, како и првото издание на драмата „Печалбари“ (1937-38) од Антон Панов во списанието „Луч“, и додека деталите мораа да бидат оставени за некоја друга студија (види: Kramer 2002), сосема е јасно дека јазикот на овие дела е близок на оној што се поја-

²⁷ Наспроти оваа јасна формулација, западните новинари продолжуваат да ја прифаќаат бугарската линија на која алудира Вајан, наведувајќи одлики кои се заеднички не само на македонскиот и на бугарскиот, туку и на соседните српски дијалекти, како „доказ“ дека македонскиот јазик е бугарски дијалект (Glenny 1995:24). Пултон (Poulton 1995:116) слично ја привилегира бугарската позиција. Види: Лант (Lunt 1984:87-88), за разбирлив третман на бугарските извори од страна на Пултон.

²⁸ Објавена под името „Бегалка“ во: Иљоски, „Избор“ (Скопје, 1966).

ви како стандарден македонски јазик по 1944 година.²⁹ Ова не се само дела на дијалект, иако нивното објавување и изведување беше дозволено само под таа маска. Тука тие се свесни обиди за внесување на една посебна наддијалектна норма (види: Rossos 1995:244-45).³⁰

Во 1934 година, Коминтерната прогласи дека Македонците имаат право да постојат како посебен народ со посебен јазик и почнаа да се издаваат и растураат весници и летоци на илегалната Комунистичка партија (Апостолски 1969б:85, 101, 116; Христов 1970:395-400; Конески 1967б:46-48).³¹ Во Втората светска војна, југословенските партизани се изборија за надлежност врз Македонија и ја следеа Титовата политика на културна автономија преку печатење летоци и билтени на македонски јазик (Lunt 1959:23). Развојот на литературата и на пропагандата во Македонија пред војната беа решавачки фактори за брзата кристализација на литературниот јазик по 1944 година (Lunt 1953: 373; Конески 1967б: 48). Така, како што укажува Лант (Lunt 1959:23), формалното прогласување на македонскиот за литературен јазик на 2 август 1944 година беше само официјално признавање на статус квото.

IV. ПЕРИОДИЗАЦИЈЕТЕ, ПЕРСПЕКТИВИТЕ И ПОВОЕНИОТ РАЗВОЈ НА НАСТАНИТЕ

Развојот на македонскиот јазик и националниот идентитет во деветнаесеттиот и почетокот на дваесеттиот век може грубо да се подели на четири периоди, кои не се неприкосновени временски сек-

²⁹ Единствената голема разлика во книгата на Крле е тенденцијата да го употребува завршетокот *-ii* во трето лице еднина, западна одлика што не беше усвоена во литературниот јазик.

³⁰ Карактеризацијата на Требст (Troebst 1994:124) на македонскиот јазик на крајот од Втората светска војна како „говорен идиом употребуван во пишана форма само од партизаните“ е очигледно обезвреднета од овие предвоени публикации.

³¹ Поврзувањето на македонизмот со комунизмот е сложено. Во Грција, Бугарија и во Југославија, грчките, бугарските и југословенските комунисти работеа заедно со македонистите за нивно „ослободување“, но конфликтите беа неизбежни. Иако повремено ја поддржуваа македонската афирмација, грчките комунисти и понатаму беа во основа елинизатори (Rossos 1997, Ристески 1988:161). По еден краток период на признавање (1946-1948), бугарските комунисти го одрекоа прво македонскиот јазик, а потоа и македонската националност (Конески 1948, Чашуле 1972, Lunt 1984:101-102; овие позиции останаа во основа непроменети), додека во Југославија македонските националисти, кои беа премногу независни од Тито, беа обвинети за бугарофилство и беа елиминирани од јавниот живот (Ендрју Росос, Универзитет Торонто: усна комуникација базирана на архивско истражување).

венци, туку повеќе индикации за тоа кога приближно определени тенденции биле посилни:

1. 1794 - околу 1840: периодот на првите објавени текстови со употреба на македонски дијалекти. Главни фигури: Хаџи Даниил од Москополе, Хаџи Јоаким Крчовски и Хаџи Кирил Пејчиновиќ. Главен тренд: будење на словенската национална свест. Основата за идентитетот се префрла од спротивноста муслиман-христијанин на Грк-Словен, а Словените се борат за сопствен литературен јазик.

2. Околу 1840 - 1870: периодот на првите учебници. Главни фигури: Димитар и Константин Миладинови, Јордан Хаџи Константинов-Цинот, Кузман Шапкарев. Главен тренд: антифанариотската борба. Многу интелектуалци претпочитаат заеднички македонско-бугарски литературен јазик базиран во голема мера на македонскиот.

3. 1870 - 1913: периодот на првите граматички и националистички публикации. Главни фигури: Горѓи Пулевски, Крсте П. Мисирков, Димитрија Чуповски, Петар Поп-Арсов и други членови на ВМРО. Главни настани: востановувањето на Бугарската егзархија, Илинденското востание и поделбата на Македонија. Македонскиот национален идентитет им се противставува на бугарските и српските (и други) интереси.

4. 1913 - 1944: развојот на македонскиот литературен јазик во Југославија и во Бугарија, што води кон кристализација и конечно востановување на македонскиот литературен јазик.³²

Од досегашното излагање би требало да биде јасно дека почетокот на развојот на современиот македонски идентитет и на литературниот јазик е во деветнаесеттиот век. Процесот беше попречуван од формирањето на соседните нации-држави и прекинат од Балканските војни и настаните што следуваа потоа, но сепак продолжи во истата насока на развој во Југославија (и во помала мера во Бугарија) во периодот меѓу двете војни, така што нормата што се разви по официјалното признавање во 1944 година во основа беше продолжение на настаните од претходниот век. Според тоа, тука не станува збор дека „прво беше формирана државата, а потоа уследија манифестациите на националниот идентитет“ (Skendi 1980:37), ниту дека „пропагирањето на македонизмот“ едноставно беше „Титово решение на македонскиот проблем“ (Troebst 1993: 139). Вистина е

³² Кај Конески (1975:81) има три периоди: пред 1913, 1913-1944 и од 1944 до денес, односно подемът на националната и лингвистичка свест, борбата за нејзино востановување и востановувањето. Ристовски (1983:145-146) го сместува почетокот во 1814 година, датумот на издавањето на првата книга на Крчовски „Слово исказаное заради Умирание“, укажувајќи дека намерата на текстот на Даниил го дисквалификува самиот текст. Тој потоа ги разликува периодите 1814-1870, 1870-1903 и 1903-1944, односно периодот до Егзархијата, од Егзархијата до „За македонските работи“ и оттогаш до Републиката.

дека современиот стандарден македонски јазик ја немаше можноста да се развива по нормални јазични плански линии сè до основањето на македонската република, како што е, исто така, вистина дека Тито и други комунистички партии ги поддржуваа (до извесна мера) македонските напори за самоопределување, меѓутоа, извртување на фактите е да се тврди дека концептите за посебен македонски јазик и идентитет биле создадени *ex nihilo* со југословенска одлука (види: Friedman 1985a:34).³³

Овој преглед е ревидирано дополнение на Фридман (1975), кое завршува тука. Оттогаш, јас објавив повеќе студии за стандардизацијата на современиот македонски јазик (Friedman 1985a, 1993, 1998). Како резултат на распадот на поранешна Југославија и осамостојувањето на Република Македонија, овој регион се најде во фокусот на зголеменото научно и популарно внимание на големите сили, за разлика од деновите кога јас бев дипломиран студент кој ги истражува граматичките категории на еден мал и релативно малку проучуван словенски јазик (Friedman 1977, Фридман 2009). Оставајќи ги на една страна публикациите со очигледни национални агенди, некои автори погрешно го претставија или погрешно го разбраа не само процесот на формирањето на македонскиот идентитет туку и на раните денови на кодификацијата. Затоа ќе го завршам овој преглед со еден краток епilog што ги оцртува најстакнатите одлики во стандардизацијата на македонскиот јазик во првите години на официјалната стандардизација и ќе се осврнам на некои погрешни мислења што се појавија во печатот.

Иако македонскиот беше прогласен за официјален јазик на македонската република на 2 август 1944 година, поради воените услови првата јазична комисија се состана дури на 27 ноември - 4 декември истата година за да расправа за конкретни прашања на јазичното планирање.³⁴ На 3 мај 1945 година предложената азбука беше поднесена и усвоена од Министерството за образование, по што уследи еден краток прирачник со ортографски и морфолошки правила, поднесен на 2 јуни и усвоен од Министерството за образование на 7 јуни истата година. На 15 април 1948 година, во дневниот весник „Нова Македонија“ беше објавена листа на шест официјални моди-

³³ За жал, линијата дека македонскиот сепаратизам го измислил Тито и неговите комунисти (користена од бугарската официјална политика кога не тврди дека македонскиот е и отсекогаш бил бугарски) понекогаш некритички се прифаќа на Запад, како од Палмер и Кинг (1971). Иако Требст (Troebst 1994:111) критиката на Лант (Lunt 1972) спрема таа книга ја опишува како „малку хистерична“, Лантовото почитување на субјективното определување во формирањето на идентитетот и неговата насоченост спрема историските извори од деветнаесеттиот век се сосема рационални.

³⁴ За разлика од она што го пишуваше Требст (Troebst 1994:125), Комисијата не беше именувана сè до пред самиот состанок.

фикации на правилата од 1945 година. На 11 ноември 1950 година беше одобрен ортографскиот прирачник на Блаже Конески и Крум Тошев и отпечатен во март 1951. Додека документот од 1945 година беше книшка од 20 страници која ги означуваше основните принципи на изговорот, акцентирањето и морфологијата, втората содржеше дел со правила од 75 страници, по кој следуваше ортографски речник од 6.000 збора. Од гледна точка на нормативната стабилизација, 1950 година ја претставува годината во која беа донесени повеќето базични документи, а процесот на јазичното планирање премина од фаза на кодифицирање во фаза на елаборација (види: Friedman 1985a, 1993, за натамошна расправа).

Едно од првите недоразбирања или погрешни претставувања на овој клучен најран период беше објавено од Баркер (1950:104-105); „Пишаниот јазик што сега е востановен во Народна Република Македонија првобитно бил заснован врз говорниот јазик на северна Македонија и затоа содржел некои *србизми* (иако македонските водачи подоцна одлучија дека дијалектите од битолско-велешкиот регион се подобра основа, така што нивниот литературен јазик стана посроден со бугарскиот)“. Пултон (1995:116) ја цитира Баркер без да ја наведе страницата, и вака ја пренесува информацијата: „На новата нација ѝ беше потребен пишан јазик и како основа за македонскиот јазик првобитно беше одбран говорниот дијалект на северна Македонија. Меѓутоа, тој се сметаше за премногу близок до српскиот, па затоа норма станаа дијалектите од битолско-велешкиот регион. Овие дијалекти беа поблиску до литературниот јазик на Бугарија, но бидејќи тој беше базиран на источнобугарските дијалекти, тоа дозволуваше доволна диференцијација за да можат Југословените да тврдат дека тоа е јазик различен од бугарскиот - тврдење кое Бугарите огорчено го оспоруваат уште оттогаш“. Обрнете внимание дека Баркерите „македонски водачи“ кај Пултон се трансформирани во „Југословени“, што е суптилно преиначување кое го нагласува бугарското тврдење дека македонскиот идентитет бил измислен од југословенските комунисти.

Иако Баркер е инаку педантна во својата документација, таа не дава извор за погоре цитираното тврдење, а податоците во архивите се токму спротивни (Friedman 1993d:167). Стенографските белешки на Јован Костовски од состанокот на првата Комисија јасно покажуваат дека постоел целосен консензус уште од самиот почеток дека западноцентралните дијалекти ќе послужат како основа на литературниот македонски јазик.³⁵ Најраните публикации, исто така, го потврдуваат овој факт. Точно е дека во 1944-45 беше усвоена една истакната одлика што се среќава во северните македонски дијалекти

³⁵ Документ #167, досие Јован Костовски, Македонска академија на науките и уметностите. Една погрешна но употреблива верзија беше објавена од Ристески (1998:228-317).

и во српскиот јазик (продуктивниот несвршен изведен суфикс: во северниот *-уе*, во западноцентралните дијалекти *-ува*) и дека во 1948 година беше заменета со неговиот западноцентрален еквивалент (Friedman 1985:42). Ова би можело да биде изворот на недоразбирањето на Баркер.

Требст (1994:126) на сличен начин погрешно го претставува процесот на кодификацијата кога го опишува како да вклучува „одлука за исклучување на источните и северните дијалекти“. Како што покажав (Friedman 1985a:39), фактот дека западноцентралните дијалекти беа земени како основа за литературниот јазик не значи дека новата норма беше идентична со тие дијалекти. Напротив, беа вклучени извесен број значајни источни и северни одлики, а најраните кодификатори беа експлицитни во своите настојувања да ја информираат јавноста дека литературниот јазик не е идентичен на својата дијалектна база (Friedman 1985a: 47).³⁶

На крајот, последниот пример за погрешното претставување во расправата за кодификацијата на современиот македонски јазик покажува како локалните интереси можат да се вкрстат со западните академски агенди и да произведат - за домашните - неочекувани резултати. Требст (1994:126) го користи Ристески (1988) да докаже дека стандардизацијата на македонскиот јазик „не беше дело на различни експертски комисији, туку на мешањето од страна на новото политичко раководство, односно на КПМ“, што тој потоа го употребува да ја поткрепи позицијата дека модерниот македонски јазик и идентитет биле во основа измислица на југословенските комунисти. Требст, очигледно, не бил свесен за контекстот и за значењето на книгата на Ристески. Претставувајќи ја селективно документацијата за првите години на кодификацијата на македонскиот јазик, Ристески се обидуваше да го дискредитира тогашниот македонски академски лингвистички естаблишмент, како дел од една поширока полемика што беше почнала таа година за односите меѓу српскохрватскиот и македонскиот јазик во рамките на југословенската федерација.³⁷ Меѓутоа, како што е јасно уште од првите стотина страници на неговата книга, намерата на Ристески е далеку од тврдењето дека тежненијата за македонски стандарден јазик биле измислица на Тито. Напротив, тој се обидува да докаже дека процесот на стандардизаци-

³⁶ Меѓу најистакнатите незападни црти се зачувувањето на интервокалното /в/, присуството на фонемскиот заднонепчен фрикативен консонант, присуството на крајното *-ii* во непроксимативниот/недалечен определен член и неговото отсуство во трето лице еднина сегашно време, заменски форми за индиректен предмет и нивна употреба пред сè како во источниот дијалект, а не како во западниот, и прифаќањето на збирната множина и имперфективни аористни форми.

³⁷ Во тоа време, таквите полемики имаа нагласено сепаратистички импликации. Види: Костески (1990).

јата бил кооптиран од комунистичкото раководство од чисто политички причини. Ова е сосема различна работа и тоа таква што самата документација на Ристески ја побива, ако се чита внимателно и со познавање на лингвистиката и на документите што биле испуштени. Она што станува јасно е дека - дали намерно, или случајно, сосема е неважно - локалните комунисти, всушност, ги поддржувале подобрите научници и јазични активисти и го одбегнувале надворешното мешање (види: Friedman 1993d за детали).³⁸

Појавата на македонскиот идентитет и јазик е елоквентно сумирана од Блаже Конески (роден во Небрегово 1921) - водечка фигура во кодификацијата на современиот македонски јазик и водечка писателска и културна фигура - во еден вид литературен тестамент што тој го напиша во 1993, годината во која почина. Како и самиот идентитет, и изјавата е субјективна и, згора на тоа, исто како и идентитетот, и изјавата се темели врз историските настани. Наместо заклучок тука ќе наведам два кратки цитати.³⁹ „Но, во XIX век тој регион [Македонија] остана периферен спрема центрите на националната диференцијација на Балканот. Ниту еден од тие центри не беше доволно закрепнат во културен и економски поглед да може да ги привлече во својата сфера нашите краишта и да го модернизира животот во нив. Ние не можевме да чекаме дури тие да созреат. Кај нас почна самостојна национална акција. Така, по силата на историските околности, се случи да станеме мал, оспоруван народ”. На крајот тој пишува: „Притоа не треба да се губи од предвид дека и компонентата што ја именуваме како локална традиција не е ограничена само на дадена етничка група и нејзиниот јазик, ами претставува сложена структура, создадена во една многу поширока културна сфера, во која тој народ и неговиот јазик биле со векови инкорпорирани. Тој процес и тие резултати не можеа досега да бидат спречени од балканските циници, планери на геноцид. Имено, постигањата на македонската литература во повеќе жанрови за последниве педесет години се најдобар доказ за тоа дека ние не сме имале зошто да чекаме. Сега тие имаат можност барем да срушат нешто вредно“.

³⁸ На пример, Ристески (1988:409-427) репродуцира еден анонимен, недатиран предлог за македонските литературни норми, за кој смета дека потекнува од некој „добар филолог“ (Ристески 1988:176), и покрај фактот што авторот ги меша буквите со гласовите и прави бројни погрешни и полувистинити формулации на историските лингвистички факти.

³⁹ Види: Конески (1994) за целосниот текст. Цитатите се од стр. 217 и 218.

**За дијалектолошките работи:
Мисирков, Пулевски и Теодоров-Балан**

Врската меѓу Ѓорѓија Пулевски, Крсте Мисирков и Александар Теодоров-Балан се наоѓа, меѓу другото, во тоа дека Пулевски (1875:49) за првпат во една печатена книга ги изрази поимите за македонскиот национален и граѓански (државен) идентитет. Мисирков (1903:95), исто така, ги употребуваше двата поими, но и за првпат ги изрази основните принципи на македонскиот литературен јазик, и Теодоров-Балан (1904) напиша една статија каде што се спротивставува на идеите на Мисирков, но истовремено, без да сака, ги пази и идеите и самите зборови на Мисирков за идните генерации. Како што се знае, најголемиот дел на првото издание на Мисирковата книга „За македонските работи“ бил уништуван не од бугарската полиција (Lunt 1953:370) ниту од бугарската влада (Szobries 1999:59), туку од Македонци врховисти со Борис Сарафов на чело (Џамбаз 1946:v). И така, ја имаме историската иронија дека од 1903 г. до второто издание во 1946 г. книгата на Мисирков не била достапна за пошироката македонска публика поради спорот меѓу Македонците, но била позната повеќе поради рецензијата на еден сериозен бугарски лингвист. Во уводот на својата дипломска работа „Јазикот на Крсте П. Мисирков“, Благоја Корубин (1956:17) пишува за статијата на Теодоров-Балан (1904) со следниве зборови: „Денеска нема потреба да се побива она што го пишувал Балан пред околу 50 години. Него го побива историјата“. Па, иако е така, сепак скоро педесет години по искажувањето на Корубин, некои бугарски (и бугарофилски) лингвисти, сега, на почетокот на дваесет и првиот век, сè уште ги употребуваат скоро идентичните аргументи од почетокот на дваесеттиот век. Таква, на пример, е ситуацијата во таканаречениот „Български диалектен атлас“ издаден од Институтот за бугарски јазик во 2001 (Кочев 2001:55). Кочев, како Балан, изведува извесен број црти кои, гоа, ја определуваат бугарската јазична територија, но секако оттаму не е далеку до политичката територија. Во овој реферат, би сакал да разгледам некои аспекти на мислењето и праксата што се однесуваат на повеќејазичноста, дијалектот и идентитетот кај Мисирков во врска со Пулевски и Теодоров-Балан.

Како што се знае, на насловната страница на „Речникот од три језика“, печатен во Белград (1875), во македонскиот дел Пулевски го нарекува јазикот „С. Македонски“ и во турскиот „С. Македонлуцес“, којшто српските власти можеле да го разбираат како „србо-македонски“, но во албанскиот дел пишува *шкѝнишиѝ македонисе*, кој недвосмислено значи славо-македонски. Значи од почетокот се јасни и

ориентацијата на Пулевски и околностите во кои тој требаше да ги изразува неговите идеи. Во клучната страница, 49, каде што Пулевски пишува за поимот „народ“, тој го завршува параграфот во македонскиот дел со зборовите: „Така и Македонците се народ и местово нивно је Македонија“. Сепак, во албанскиот и турскиот превод, тој го адаптираше неговото изразување. Додека претходниот дел на параграфот е ист во албанскиот и турскиот превод, сепак, заклучната реченица е друга во секој јазик. На албански пишува: „*Ashiu e de shkiptaraj jan n'era, e de vendin, e shijse p'osejn Maqedonija c'ili, i'oroin a'he.*“ Значи: „Така и Албанците се народ, и тие што таму живеат го викаат нивното место Македонија.“ А во турскиот: „*Дахи, македонлулар, кавмдир ве јерин дахи онларин анилр Македонија, хер, њим, македонијада, јашарса, македонлу анилр*“. Значи: „Така, Македонците се народ и нивното место се вика Македонија, секој што живее во Македонија се вика Македонец.“

Со овие зборови Пулевски истовремено ја изразува идејата за посебен македонски народ и за темелите на македонската граѓанска идеја, т.е. разликата меѓу народен и државен идентитет. Тоа е појасно кога имаме предвид дека, иако Пулевски требаше да ја изразува својата лојалност кон султанот, сепак, веднаш по овој параграф, тој поставува еден параграф за национално самоопределување и самобитноста.

Во јазикот на Пулевски, како што докажува Блаже Конески (1967в:258-60), се разви еден стремеж кон едно наддијалектно изразување, и така, додека во првите книги има црти од неговиот роден галички говор, сепак, во подоцните работи Пулевски почнал да се адаптира кон централно-западните говори, на пример, во рефлексот на задната носовка (големиот јус) со /a/ наместо неговиот роден /o/.

Во книгата „За Македонските работи“ гледаме извесни паралели со Пулевски. Иако Мисирков јасно и гласно ја изразува разликата на македонскиот идентитет и јазик од српскиот, бугарскиот и грчкиот, тој е исто така свесен за разликата меѓу македонската народност како таква и македонските народности, т.е. народностите на Македонија. Како што пишува самиот Мисирков: „Није требит да создадеме такво положејн'е, да немаат во Македонија ни бугарцки, ни србцки, ни грцки интереси, зашто тамо немаат Бугари, Срби и Грци, а имат само Македонци от словенцки происход и некоји друзи македонцки народности.“ (95) На друго место (10) тој ги брои народностите по јазик и религија. Интересно е да се забележи дека Евреите се сосема отсутни кај Мисирков, а Ромите фигурираат само во еден пејоративен израз (57): „За г. Бешков попрашајте кого сакате во Битол'а: било то от персонало на тамошните консулства, било од бугарцките учители, било од влашките, било од граг'аните, или нај после од Циганчин'ата, со који се имат разговарано г. Бешков (...)“ Па тоа е, по сè изгледа, израз на општествени околности на времето.

Теодоров-Балан (1904:822-27) го критикува Мисирков токму

поради неговата отвореност кон една мултиетничка и повеќејазична држава. Може да се каже дека самиот Теодоров-Балан е затворен во „силогизмите“ (негов збор) на деветнаесеттиот и првиот дел на дваесеттиот век (и понатаму во некои случаи), кога се веруваше (и во некои места сè уште се верува) дека јазик, народност, територија, и држава постојат како природни појави, кои треба да се совпаѓаат.¹ Во првите децении на XX век, таквото мислење доведе до етничко чистење со благослов и помош на големите сили: Ја имам предвид судбината на народностите во Грција, Бугарија, и Турција кои беа „разменети“-- или „доброволно“ или отворено со сила - по принципот на совпаѓањето на четирите гореспоменатите појави. Иако и денеска постојат луѓе што сè уште мислат на такви решенија, сега можеме да кажеме дека не само што многу невини луѓе страдаат од таквите „решенија“ туку и според најновите истражувања на политичката наука, делбата не доведува до мир. Така Самбанис (2002) во едно истражување за Светската банка докажал со емпирични показатели дека разделувањето ниту дава решенија, ниту го спречува насилството во иднината.

Но, да се вратиме кон дијалектологијата. Веќе спомнав дека Пулевски, иако без теоретска формулација, сепак пробал да го приближи неговиот писмен јазик до централно-западните говори. Мисирков за прв пат експлицитно го формулираше овој принцип за основата на македонскиот литературен јазик, иако тој бил исто така под влијанието на културен престиж. И така, иако пишува (Мисирков 1903: 141) дека Велес е географски центар, сепак Прилеп, Битола и Охрид имаат повеќе престиж од познати причини. И така неговиот писмен јазик имаше и некои југозападни периферни црти и дури хипокорекции како *шчаб* за *шџаб* (Мисирков 1903: 2). Кај Мисирков, единствената црта што тој експлицитно ја формулира е рефлексот на задниот назален вокал, кој, како што пишува самиот Мисирков, дава *рока* во Дебар, *ронка* во Костур, *рџка* во Солун, и *рука* во Скопје, наспрема *рака* во централна Македонија. Интересно е што Балан во неговата рецензија горе долу ја игнорира оваа црта и на три страници пишува за рефлексите на прасловенските **tj/*dj*. Во неговото излагање, Балан правилно забележува дека во делот на Македонија каде што **tj/*dj* дава рефлекс *к'/џ'* фонетиката е различна од српската, но изгледа не сфатил или не сакал да сфати дека и двофонемскиот рефлекс *шч/жџ* исто така суштински се разликува од бугарскиот *шш/жд*.

Треба да се признае дека на друго место Балан пишува за рефлексите на задниот назал, за вокалното /л/, за еровите, како и за аналитизмот и во деклинацијата и во инфинитивот, употребата на чле-

¹Треба да се признае дека и Мисирков ги прифаќа поимите на неговото време, иако со други заклучоци. Сепак, тој истовремено се обидува да изразува еден помодерен начин на мислење, коешто е слично на денешното разбирање на конструктивистичкиот пристап кон општествените појави.

нот и простите минати времиња, како и за акцентот. Сепак тој не си дозволува да види дека навистина во сето тоа постои дијалектна база за друг литературен јазик.

Друго интересно во статијата на Балан е следново: Иако тој многу претпазливо ги цитира аргументите на Мисирков, честопати и со директни цитати, и без никаква доза на пејоративност -- тоа се гледа од Балановата употреба на прости глаголски форми, како тој да дозволува самиот автор да зборува сам за себеси - сепак тој цитира од почетокот на книгата до страница 123, а статијата за јазикот е стр. 132-44. И така, иако Балан пишува дека ова прашање е централно за неговата рецензија, сепак тој ништо не цитира токму од тој дел, ниту одговара директно на употребата на задниот назал како дистинктивен знак.

Во врска со стилот на излагањето, сакам да го завршам рефератот со една забелешка за една дијалектна црта на Мисирковиот јазик. Кирил Конески и Александар Цукески (1966:160) ја спомнуваат употребата на глаголската л-форма кај Мисирков како нешто што не отстапува од современите литературни норми. Корубин (1956:37) забележува дека често се употребува помошниот глагол во трето лице кај Мисирков, често и перфект со *има*, но не направил други забелешки. Треба да спомнеме дека во оваа употреба Мисирков отстапува од западно-централните говори, но системот потполно се сложува со неговиот роден долновардарски систем, иако помошниот глагол во трето лице доследно го користи во формите *јей̄/се̄ӣ* - форми што се среќаваат само во неколку битолско-прилепски и охридско-преспански говори (Видоески 1999:200). Вкупно 127 л-форми трето лице се среќаваат без помошниот глагол, 27 со него, 10 се во прво лице множина, и во 29 случаи имаме перфект со *има*. Општо земено, формите без помошен глагол носат со себе некоја воздржаност или неутралност. Оние со помошниот глагол *јей̄/се̄ӣ* носат релевантност на момент на искажување, додека перфектите со *има* се за минати дејства, кои веќе се претвораат во состојба. Следниве примери се илустративни.

(1) Да. Секогаши **јей̄ имало** разни возледи. (2)

(2) Власиџе никој џаџи не **се̄ӣ имале** никаква власџи над нас, и никој џаџи не ни **се̄ ст̄ориле** никаква џакосџи. Исџо џака и они **немаџи** ништо **џаџено** од нас. На оџаку, уџче оџи ст̄иредниџе векои меџ'у нас и власиџе секој џаџи **јей̄ имало** соџласие. (37)

(3) Тије једноџласно ке речаџи (...) оџи никој џаџи **нема**ло македонџка народносџи и сеџа ја немаџи; (...) Секој џаџи на секаде **јей̄ бивало** џака и џака ке бидиџи сеџа и кај нас. (82)

(4) Буџариџе џо **џоддржале** восџајн'еџо. И србиџе џо **џоддржуваа**. Буџариџе џо **џоддржуваа** џоеке, заџчо нивниџе инџереси џоа џо сакаа, а не за аџароџи наши. (...) секоја арноџиџа од Буџарија за македонџиџе не **јей̄** ништо, осим једна конџенсација за џлуџосџиџе, шчо и **имаџи најраено**. (49)

(5) Не једнаш Русија ни **имаџи речено**, оџи (...) Русија џо македонџкоџо џрашајн'е џоолку џаџи **јей̄ џубликуала** џраи-

иел'сивени сообичуајан'е(...) (54)

(6) Шчо **имаѝ бидено** во сѝредниѝе векои, зашчо да не можѝи да бидѝи сега? Бугарскиоѝ народ **јеѝ изгубил** гоѝоо цела денеина Србија во корисѝи на србиѝе, и **се ѝримирил** со мисл'аѝа за ѝаја загуба, и не бројеки је за ѝаква. (104)

(7) И ѝака, ѝрво наше народно име ни **имаѝ бидено** имейѝо словени. (106)

Како заклучок сакам само да ја истакнам важноста на книгата „За Македонцките работи“ не само за историјата на македонскиот литературен јазик и македонскиот народен идентитет, туку и како извор на општествената мисла на своето време и уште некои дијалектолошки вредности.

**Набљудувајќи ги набљудувачите:
Јазикот, етнитетот и моќта во Македонија
за време на пописот во 1994 година и потоа**

Во Сараево, пред Југословенската војна, имаше музеј на крајот на мостот каде што бил убиен принцот Фердинанд. Меѓу експонатите во музејот имаше политичка карикатура од периодот непосредно пред избивањето на оваа таканаречена голема војна (Првата светска војна). На неа беше прикажан неправилен круг од буриња барут, некои беа со долги фитили што се нишаа, а од други се излеваше барут. Во центарот на кругот направен од овие буриња барут стоеја слаби, неизбричени луѓе со темни мустаќи, облечени во национални носии на балканските народи, вчудовидено обрнувајќи се околу себе. Надвор од кругот, ревносно подавајќи им запалени чкорчиња, стоеја дебели, бледи, негувани луѓе во официјални западноевропски облекувања на Големите сили. На овој начин во поранешна Југославија се сфаќаше концептот за „балканското буре барут“. Има определена иронија во сликата на која во центарот се наоѓа Балканот, а Големите сили се на периферијата затоа што, всушност, речиси во секоја сфера од односите меѓу Југоисточна Европа и остатокот од тој континент случајот е обратен, а Македонија останала и останува да биде потенцијален центар на конфликти затоа што е на периферијата на сите свои соседи, кои, пак, и самите се на периферијата од Европа.

Во текот на деветнаесеттиот и во почетокот на дваесеттиот век националните движења во Албанија, во Бугарија, во Грција и во Србија се искристализираа на начин на кој Македонија беше (и сè уште е) на работ на нивните барања што се преклопуваат. Еден од начините на кој се изразува тој конфликт е преку пописите и ривалските претензии.

Во споредба со сегашната позиција на Албанија и на Косово, позицијата на Република Македонија истовремено е и централна и периферна. За разлика од Косово со својата влада во сенка и паралелниот образовен систем, Македонија ги исполнува барањата на една независна земја, но, за разлика од Албанија, со својот јасен меѓународен статус и со членството во Обединетите нации под своето сопствено име, Македонија не го ужива нормалното признавање на независна европска земја бидејќи само некои

земји ја признаа под нејзиното уставно име, додека другите го користат привремениот термин на Обединетите нации „Поранешна Југословенска Република Македонија (ПЈРМ)“. Косово може да се смета за регион во кој етнолингвистичкото српско малцинство доминира врз албанското мнозинство. Албанија е земја управувана од своето етно-лингвистичко мнозинство. Но, во Македонија, која има странски војски стационирани во рамките на нејзините граници (американските и нордиските баталјони на Обединетите нации во Македонија за распоредување за превенција [UNPREDEP]) самиот легитимитет на идентитетот на мнозинската етнолингвистичка група, т.е. Македонците, сè уште е подложен на двосмисленост, и намерен и наивен. Згора на тоа, некои актери би полемизирале дали Македонците се мнозинство или дури плуралитет во Република Македонија. Иако од многу аспекти ситуацијата на албанското мнозинство и во Албанија и во Косово може да се смета како економски или политички полоша од ситуацијата на албанското малцинство во Македонија, дискутабилно, Македонија е најнестабилната од нив трите, земја врз која е фокусирано албанското и косовското внимание. Еден таков израз на нестабилноста во Македонија е постоењето на контрадикторни податоци за бројот на населението.

Пописот: политика на броењето

Броењето на населението со илјадници години е потенцијално оптоварено со политичка тензија. „Броевите“ (Четврта книга Мојсеева, I:2-3) го опишуваат пописот како цел за подготвувањето на војна, а пописот спомнат во „Евангелието по Лука“ (II:1-5) најверојатно се поврзува со римските напори за консолидирање на хегемонијата во она што во тоа време сè уште било кралство (а подоцна провинција) на Јудеја. Од 21 јуни до средината на јули 1994 година, под интензивен внатрешен и надворешнополитички притисок, во Република Македонија се спроведе вонреден попис - редовниот попис е спроведен во 1991 година, кога Републиката сè уште беше „социјалистичка“ и дел од она што сега е поранешна Југославија. Во 1994 година пописот не беше финансиран од страна на владата на земјата, што обично е случај со модерните пописи во суверените држави, туку од меѓународните организации - Советот на Европа (СЕ), кој во тоа време сè уште одбиваше да ја признае Република Македонија, и Европската унија (ЕУ), чиј политички став спрема Македонија честопати беше доминиран од Грција. Вонредниот попис од 1994 година на тој начин дава можност пошироко да се согледа и комплексноста на македонската сцена и улогата на европското посредништво. Пописот од 1994 година во Маке-

донија поставува фундаментални прашања за неодамнешните конфликти, како на пример оние околу образованието и употребата на јазикот на републичко ниво, како историски момент околу кој се кристализираа националните и меѓународните тензии. Како и да се развива иднината на Македонија, пописот од 1994 година е една од главните врски во веригата настани што водат до тоа. Во ова поглавје го разгледувам македонскиот попис од 1994 година и како настан сам по себе и како дел од поголем контекст на потраги по идентитетот и хегемонијата на Балканот. На овој начин, се надевам, ги расветлив не само специфичните и општите прашања поврзани со концептот на етничкиот, лингвистичкиот и религиозниот идентитет туку и врската на супранационалното со националното, на централното со маргиналното и на Европа со територијата западно од Урал и северно од Медитеранот. Сметам дека западните сили, кои во голема мера ја определуваат (и ја финансираат) политиката на оние актери назначени како Меѓународна заедница продолжија да ја маргинализираат Македонија со наметнување на своите сопствени конструкции. Овие обиди не придонесоа за стабилизирање на Македонија.

Во летото на 1994 година работев како постар политички и политиколошки аналитичар покривајќи ја Македонија во Единицата за анализа и оценувања, организирана од страна на Сузан Вудворд за Јасуши Акаши, Специјален претставник на Генералниот секретар на Обединетите нации, во состав на Силите за заштита (UNPROFOR) стационирани во поранешна Југославија. Во врска со овие должности, добив овластување да бидам надворешен набљудувач на вонредниот попис во 1994 година како член на една меѓународна организација, во согласност со членот 33 од Законот за попис. Иако не бев официјално поврзан со ниедна од организациите кои го финансираа пописот, повеќето од нивните претставници ми дозволија да ги придружувам во нивните задачи и да присуствувам на состаноците. Како резултат на тоа, можев да го набљудувам и процесот на пописот и европските набљудувачи кои официјално го набљудуваа.

Прашањата за етничкиот идентитет, за државјанството, за јазичните права и за меѓусебните односи на концептите за јазикот, за религијата и „националноста“ беа крајно оспорувани во Македонија. Затоа беше јасно дека пописот е политички настан, а не статистичко истражување како што тврдеа властите. Ова не беше првпат бројките од пописот во Македонија да бидат предмет на конфликт, земајќи ги предвид овие фактори. На почетокот од веков, како и на неговиот крај, економските и политичките струк-

тури на Балканот беа нестабилни или во транзиција, се водеа војни, меѓуетничките тензии беа големи, а Македонија беше предмет на конфликтни барања, во определена мера поддржани од контрадикторните пописни податоци. Табелата 1 покажува примери кога бројките се користеле за да се поткрепат ваквите претензии спрема Македонија на крајот од деветнаесеттиот и во почетокот на дваесеттиот век, кога отоманската моќ слабеела, а малите земји од Југоисточна Европа се обидувале да се консолидираат и да ги прошират своите хегемонии.

Иако Дако во својата книга значајно насловена како „Албанија: главниот клуч за Блискиот Исток“ цитира слични податоци, а очигледните несовпаѓања ги нарекува „забавни“, овие несовпаѓања не се целосно арбитрарни. Напротив, барем до одредена мера, авторите на разни статии или книги, давајќи националистички аргументи, избираа критериуми кои ги поткрепуваа нивните гледишта.

Во случајот со грчките и со турските автори, изборот е базиран врз религијата, врз образованието или пак и врз двете. Секој член на грчката православна црква, или по 1870 година секој „патријархист“, како и секој оној кој одел во грчко училиште (а бидејќи образованието било контролирано од религијата, македонските христијани имале мал избор до средината на деветнаесеттиот век) од страна на Грците бил сметан како Грк. Ова ги создава изразите како „славофонски Грк“ и „албанофонски Грк“. Отсуството на Албанци во грчките податоци се објаснува со тоа што тие биле броени како Турци, Грци или друго врз основа на религијата (муслимани, православни, католици).

Српската православна црква и српските училишта биле релативно слаби, освен во одредени северни и западни делови на Македонија, па поради тоа српските власти избирале специфични изоглоси, односно дијалектни граници, врз основа на одделни јазични карактеристики за да ги оправдаат етничките, а со тоа и територијалните барања, како што е прикажано во табелата 2.

Табела 1.

Контрадикторни пописни податоци за Македонија во 1889-1905 година

етничка група	бугарски	%	српски	%	грчки	%	турски	%
Бугари ¹	1.181.336	52,31	57.600	2,01	332.162	19,26	896.497	30,8
Срби	7000	0,03	2.048.320	71,35	0	0	100.000	3,4
Грци	228.702	10,13	201.140	7,0	1652.795	37,85	307.000	10,6
Албанци	128.711	5,70	165.620	5,77	0	0	0	0
Турци	499.204	22,11	231.400	8,06	634.017	36,76	1.508.507	51,8
Други ²	219.571	9,72	166.540	13,86	105.844	6,13	99.000	3,4
Вкупно	2.258.224	100	2.870.620	100	1.724.818	100	2.911.004	100

Забелешки

1. Бугарските податоци се од 1900 г., српските од 1889 г., а грчките од 1904. Сите заедно се дадени во Baron d'Estournelles de Constant et al. 1914: 28-30 и ги претставува овие три земји, кои биле независни, имале територијални претензии спрема Македонија и се бореле една против друга во Втората балканска војна во 1913 г. За споредба ги додадов и турските податоци од отоманскиот попис од 1905 (Saral 1975: 152). Грчките податоци го испуштаат Скопскиот санџак (Nicolai-des1899: 25), додека пак бугарските податоци ја вклучуваат казата Тетово (Kalkan-delen, Призренски санџак, Косовски вилает) и казите Дебар (Dibre-i bala) и Река (Rokkalar/Zir Nanice) кои географски и припаѓаат на Македонија. За полесна споредба, ги додадов процентите. Го избрав d'Estournelles de Constant, поради тоа што тој дава типичен пример за несовпаѓањата и поради тоа што со препечувањето во 1993 доби поголема актуелност за сегашната ситуација. Категоријата „други“ ги вклучува Власите, Евреите, Циганите (модерно Роми), „разно“ (Черкези, Ерменци итн.) За грчкото гледиште на периодот видете и други извори, Кристидес (Christides 1949: 32-22). Види Клисолд (Clissold 1968: 136). За податоците во врска со поствоениот период види: Поповски (1981: 187, 192-93, 247).

2. Сарал (1975: 152) не разликува Албанци и Турци, меѓутоа пишува: „Муслиманите (поголемиот број Турци, а помалку Албанци)“. Единствената друга етничка група која е дадена кај Сарал (а овде ја има под „друго“ заради полесна споредба) се „Власите“.

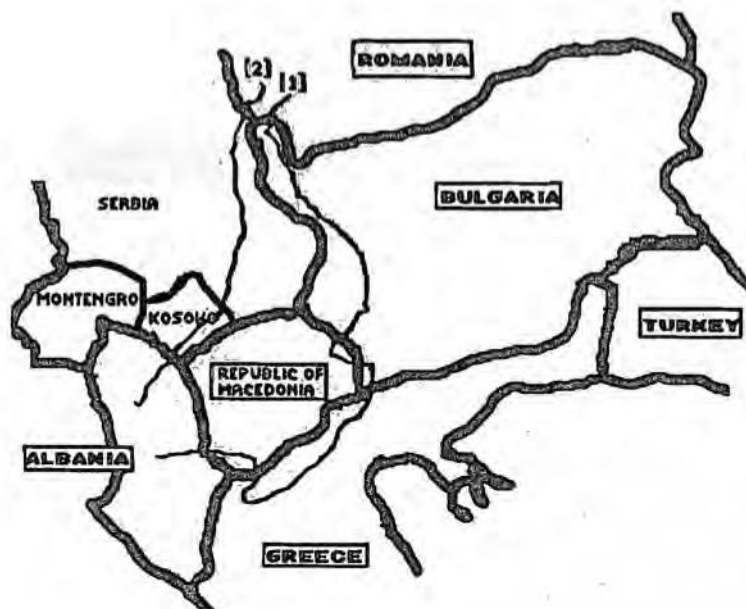
Табела 2.

Различни изоглоси кои се користат за да ги поддржат контрадикторните територијални претензии

	[1]рамена	[2]жена/жената
Српски	плећи	жена
Македонски	плеќи	жена/жената
Бугарски	плещи	жена/жената

Забелешка: Овие форми се користат во модерните стандардни јазици. Ситуацијата со дијалектите е значително посложена, но небитна за она што во овој случај го илустрираме.

КАРТА 1.



Изоглосите илустрирани во првата колона - рефлекс на општословенското *tj, каде што српскиот и македонскиот имаат еднократно палатално запирање или африкат наместо комбинација на палатален фрикатив или запирање, било искористено од Белиќ за да ги оправда српските претензии спрема речиси цела северна и централна Македонија. Цитирајќи го Меје, Белиќ пишува дека македонските дијалекти не се ниту српски ниту бугарски и дека политиката ќе биде таа што ќе ја одреди лингвистичката судбина на Македонија. Потоа сепак тврди, врз основа на една изоглоса, дека северните и централните македонски дијалекти всушност се српски, додека јужните всушност се бугарски. Белиќ ги исмева бугарските учени луѓе, кои тврдат дека цела Македонија и Јужна Србија имаат бугарски дијалекти, велејќи дека неговото мислење се совпаѓа со мислењето на непристрасните европски научници, односно неговото толкување на Меје. Тој изјавил дека, поради тоа што Србија има контакт со Западот, а Бугарија „длабоко спие под турскиот јарем“, разликата во интелектуалниот развој нема да може лесно да се надмине.

Непристрасниот француски научник Вајан сепак го смета аргументот на Белиќ за заснован врз само една фонетска карактеристика и вели дека повеќето слависти се согласуваат дека македонскиот е всушност дел од македонско-бугарската група, која била подложна на пролонгирано

влијание од српскиот јазик. Тој набројува разни фонолошки карактеристики кои го поврзуваат македонскиот со бугарскиот јазик, а не со српскиот. Вајан заклучува дека македонскиот не е дијалект на бугарскиот, туку дека заслужува посебно место во македонско-бугарската група. Важно е да се напомене дека Вајан го напишал ова шест години пред политичкото признавање на македонскиот како независен јазик.

Во исто време, карактеристиките, како, на пример, присуството на постпозитивниот определен член, како што е покажано во втората колона од табелата 2, помогнале во оправдувањето на бугарските претензии спрема долината Тимок-Морава во Јужна Србија, како и спрема Македонија. Бугарските податоци претпоставуваат дека буквално секој Словен во Македонија бил Бугарин; бројките исто така се зголемени со претпоставување на поголема фертилност и појавата на повеќечлени словенски семејства во однос на другите групи. Така, на пример, ако во некое село имало педесет албански куќи и четириесет словенски, со броењето по пет члена на албанските домаќинства и по седум члена на словенските домаќинства според претпоставките, на крајот излегува словенско мнозинство и покрај помалиот број куќи: 280 Словени наспроти 250 Албанци. Ова е ран пример за тоа колку можат да бидат важни статистичките и демографските претпоставки при процедурата на броењето за исходот од пописот; ваквите претпоставки продолжуваат да бидат карактеристични и за пописите денес.

Од овие статистики значително отсутни се податоците кои ги претставуваат гледиштата на самите етнички Македонци. Општо, постојат многу малку докази за македонските гледишта во издадената литература освен во неколку моменти. Како што појаснува Росос (Rossos 1995), потиснувањето на македонскиот етнички идентитет во сите свои манифестации било во интерес на сите мали сили кои имале претензии врз територијата, но и на големите сили кои ги поддржувале малите сили и кои сметале дека одржувањето на поделбата на Македонија е погодно решение за мир. Браун (Brown 1996) затоа ги разгледува недопрените извори надвор од Балканот и го потврдува постоењето на одделното чувство за македонската националност на почетокот на овој век, како и обидите тоа да се отфрли. Од определен аспект оваа ситуација се повторува и денес и податоците за населението пак се користат за да се поткрепат контрадикторните претензии, минувајќи од правата на малцинствата до иредентизмот.

Всушност, техниката на привилегирање на религијата наспроти јазикот како основа за идентитетот, која се користела и од Турците и од Грците (а подоцна и од Бугарите и од Србите) за хегемонизација и асими-

лација на различното население во Македонија, повторно стапува на сцената, како што е покажано подолу.

Југословенскиот попис во Македонија од 1991 година

Од 1 до 15 април 1991 година, во услови на заканувачка политичка дезинтеграција, Социјалистичка Федеративна Република Југославија го спроведе својот последен попис. Пред крајот на таа година, додека сè уште се обработуваа податоците од пописот, започна војната во поранешна Југославија, а Република Македонија ја објави својата независност. Самиот попис беше спроведен во атмосфера на недоверба и непријателство. Предводени од двете најголеми албански политички партии во Македонија, Партијата за демократски просперитет (ПДП) и помалата, но погласна радикална Народна демократска партија (НДП), поголемиот дел Албанци во Македонија (и насекаде низ Југославија) го бојкотираа пописот во 1991 година, тврдејќи дека ќе бидат намерно прикажани како помалку.

Партијата за демократски просперитет беше формирана на 15 април 1990 година во Тетово, сега претежно албански град, со блиски историски и комуникациони врски со Косово, кое се наоѓа веднаш од другата страна на Шар Планина. Филијали на ПДП продолжија да се формираат во разни градови низ Западна Македонија во текот на таа година. ПДП прокламираше заштита на малцинските права како примарна цел, и навистина во 1990 година на локалните избори од нејзината листа беа избрани седуммина Турци и седуммина муслимани (кои најверојатно зборувале македонски) во локалните совети. На бојкот прво повика Народната демократска партија и тој беше почитуван во општините: Дебар, Гостивар, Кичево, Куманово, Охрид, Скопје, Струга, Тетово и Титов Велес. Заводот за статистика ги процени податоците за општините бојкотирани од страна на Албанците преку статистички проекции, користејќи ги податоците од пописот во 1981 година за природниот пораст на населението во периодот меѓу пописите, за миграцијата и други статистички податоци. Прелиминарните податоци беа објавени во ноември 1991 година. Табелата 3 дава компаративна статистика за сите повоени пописи спроведени на територијата на Република Македонија. Категориите „Египќани“ и „Бошњаци“ се нови социо-политички реалности.

Пред да бидат објавени прелиминарните податоци за пописот во 1991 година, албанските политички актери започнаа меѓународна медиумска кампања, изјавувајќи не само дека биле погрешно преброени туку дека

Албанците сочинуваат 40 проценти од населението во Македонија, т.е. 700.000 до 800.000. Албанските политички актери беа поддржани во нивното барање од Грција, која го негира постоењето на македонскиот јазик и нација, особено на нејзината територија. Претставниците на другите групи исто така даваа поголеми статистички податоци: Србите тврдеа дека се 300.000, Турците 200.000, Ромите 200.000, Грците 250.000, а Гупците, Бугарите и Власите по 30.000 сите. Сите овие собрани заедно даваат бројка која го надминува вкупниот број жители на Македонија без да се бројат Македонците. Сите тие бараа јасно жртвување на статистичката прецизност за да добијат политичка моќ и хегемонија.

Албанските јавни напори беа успешни. Во рок од една година по излегувањето на прелиминарните резултати од југословенскиот попис од 1991 година, Герт-Хинрих Аренс, германски дипломат на ниво на амбасадор и претседавач на Работната група за човекови права и малцинства во рамките на Меѓународната конференција за поранешна Југославија, побара вонреден попис во Македонија надгледуван од „меѓународната заедница“. Амбасадорот Аренс даде два предлога: едниот ги вклучуваше само оние места со голем број албанско население, другиот се однесуваше на целата земја. Ваквите предлози имаа многу импликации и реперкусии. Првиот предлог се фокусираше врз Албанците со исклучување на другите малцинства во Македонија, кои според пописот во 1991 година сочинуваа до 14,37 проценти од населението. Ова им даде имплицитен легитимитет на барањата на Албанците за специјално третирање, како и легитимизирање на правата на албанските политичари да се повикуваат на дискриминација и да бараат повторно броење. Во исто време, предлозите помогнаа да се конкретизира македонско-албанскиот конфликт и тензиите кои почнаа да се градат уште од немиритите на Косово во 1981 година, но кои не се наследна карактеристика на македонскиот живот во сите периоди.

Табела 3.

Вкупен збир и проценти на народности во сите пописи спроведени во Република Македонија по Втората светска војна. Попис по години, броеви и проценти (на некои места податоците се заокружени) .

	1948	%	1953	%	1961	%	1971	%
Македонци	789548	68.5	860699	66.0	1000854	71.2	1142375	69.3
Албанци	197389	17.1	162524	12.4	183108	13.0	279871	17.0
Турци	95940	8.3	203938	15.6	131481	9.4	108552	6.6
Роми	19500	1.7	20462	1.6	20606	1.5	24505	1.5
Власи	9511	0.8	8668	0.6	8046	0.6	7190	0.6
Срби	29721	2.6	35112	2.7	42728	3	46465	2.8
Муслимани	1560	0.1	1591	0.1	3002	0.2	1248	0.1

Бугари	889	0.1	920	0.1	3087	0.2	3334	0.2
Грци	-	-	848	0.1	836	0.1	536	0.0
Египќани	-	-	-	-	-	-	-	-
Бошњаци	-	-	-	-	-	-	-	-
Југословени	-	-	-	-	1260	0.1	3652	0.2
Други	8928	0.8	9752	0.8	10995	0.7	29580	1.7
Вкупно	1152986100		1304514100		1406003100		1647308100	

	1981	%	1991	%	1994 ¹	%
Македонци	1279323	67.0	1328187	65.3	1295964	66.5
Албанци	377208	19.8	441987	21.7	441104	22.9
Турци	86591	4.5	77080	3.8	78019	4.0
Роми	43125	2.3	52103	2.6	43707	2.3
Власи	6384	0.3	7764	0.4	8601	0.4
Срби	44468	2.3	42775	2.1	40228	2.0
Муслимани	39513	2.1	31356	1.5	15418	0.8
Бугари	1980	0.1	1370	0.0	1682	0.1
Грци	707	0.1	474	0.0	368	0.0
Египќани	-	-	3307	0.2	3080	0.2
Бошњаци	-	-	-	-	6829	0.4
Југословени	14225	0.7	15703	0.8	595 ²	0.0
Други ³	15612	0.8	31858	1.6	9797	0.4
Тотал	1909136	100	2033964100		1945932100	

Извори: Анџионовска и др. 1991, 1994а, 1994б, 1996, Лајџифиќ и др. 1970, Пекевски и др. 1973, Савезни Завод за Статистика 1954, 1981.

1. Според д-р Светлана Антоновска (личен контакт, 25 мај 1995 г.) директор на Републичкиот завод за статистика, пониските бројки за некои народности во 1994 наспроти оние од 1991 се поради тоа што граѓаните кои живееле надвор повеќе од една година биле вклучени во пописот од 1991, но не и во пописот од 1994 - што е според меѓународните норми - се броеја само оние граѓани кои живееле во странство една година или помалку. Податоците за 1994 се врз основа на прелиминарните резултати достапни до моментот на пишувањето на текстов (април 1996 г.). Републичкиот завод за статистика требаше да се сретне со Групата експерти од 18 јуни до 15 јуни 1996 за да ги даде крајните резултати објавени дополнително.

2. Овде се вклучени и оние кои се декларирале како Југословени, но и народностите кои не се броени засебно во пописот, претежно од Африка, Источна Азија и Средниот Исток (МИЦ, 5 јануари, 1995).

3. Југословенските и македонските пописи разликуваа 34 категории народности, како и неколку други типови вклучувајќи ги оние кои се декларираа според регионалниот идентитет како и оние кои не се декларираа како народност. Такви беа следниве специфични групи: Австриец, Белгиец, Хрват, Чех, Данец, Холанѓанец, Англичанец, Французин, Германец, Унгарец, Италијанец, Евреин, Црногорец, Норвежанец, Полјак, Романец, Русин, Словак, Словенец, Швајцарец, Швеѓанец и Украинец. Оваа категорија ги вклучува и интелектуалците кои протестираа против употребата на терминот народност за класификација, па се декларираа како „светилка“ и „фрижидер“ (личен контакт, Роберт Хејден, Универзитет во Питсбург).

1994: Европскиот попис во Македонија

По изјавата на Аренс од ноември 1992 година, следеше деветнаесет-месечна непрекината расправа. Прво, имаше интензивни контроверзи за тоа дали да се одржи или да не се одржи пописот. Откако се договори тоа, следеше долга дебата за тоа како треба да гласи Законот за попис, кој на крајот беше изгласан со поддршка на албанските членови во Парламентот. Едно од главните прашања беше употребата на јазикот при пописот, а членот 35 од Законот за попис гласеше: употреба на двојазични формулари на албански, турски, ромски, влашки и српски покрај македонскиот јазик. Конечно, само што почна пописот, имаше сериозни заткулисни преговори со албанските членови на Парламентот, кои се закануваа дека ќе повикаат на бојкот, и покрај присуството на набљудувачите од Меѓународната мисија за набљудување на пописот и трошоците кои ги направија европските организации.

Набљудувачите на пописот, назначени од европските организации официјално беа наречени Група експерти. Нивното искуство, сепак, не беше поврзано со Македонија. Напротив, повеќето од нив беа статистичари и бирократи без претходно искуство од Балканот. Многу членови од тимот на Меѓународната мисија за набљудување на пописот, вклучувајќи ги и оние на највисоките позиции, ми кажаа дека се изненадени кога откриле дека се вплеткани во длабоки политички прашања, за разлика од механичкото статистичко искуство и беа збунети и вчудовидени поради сложената етничка ситуација на која наидоа. Во поглед на потеклото на македонскиот попис од 1994 опишан погоре како и јасните изјави на албанските политички актери, настанот беше јасно поврзан со политички прашања, односно со барањето на албанските политичари за специјален (немалцински) статус на Албанците во Македонија врз основа на нивниот голем број. Групата експерти, сепак се обидоа да го избегнат впечатокот дека е вклучени во внатрешни политички прашања на суверена држава, јавно изјавувајќи дека пописот има само статистичка природа. Може да се каже дека со нарекување на лидерите на Меѓународната мисија за набљудување на пописот како Група експерти, со што се избегнува директната вклученост на секој оној кој е запознат со Македонија, СЕ (Советот на Европа) се обидуваше да се вмеша во македонските внатрешни работи, истовремено создавајќи слика на објективност.

Недоволните познавања за Македонија од страна на СЕ и Меѓународната мисија за набљудување на пописот доби симболично претставување на пакетот за ориентација за членовите на тимот на Меѓународната мисија за набљудување на пописот. Единствената работа што се однесуваше на земјата, а не на задачата на Меѓународната мисија за набљудување

на пописот, беше табелата во која беше дадена кирилицата, со печатни и со курзивни букви, а имињата на буквите беа напишани на кирилица и латиница и, едноставно означени како азбука. Недостатокот на описна придавка на еден начин го брише македонскиот јазик од ставот на набљудувачите, а во табелата не беше претставена македонската кирилица, туку руската од која беа избришани последните шест букви.

Иако овие букви не се појавуваат во македонската кирилица, седум други букви кои се користат во македонската азбука, а ги нема во руската, недостасуваа на табелата. И покрај тоа, имињата на руските кирилични букви користат самогласка чија буква доаѓа на крајот на азбуката, значи имињата на буквите користат симбол што не е даден во листата на букви. Оваа табела не само што беше приказ на недостатокот на грижа со кој СЕ и Меѓународната мисија за набљудување на пописот му пристапија на македонскиот контекст во кој требаше да работат, туку таа исто така даде и погрешни информации за оние што се стекнуваат со стручно знаење. Фокусирајќи се врз албанското прашање, Меѓународната мисија за набљудување на пописот го превиде македонското.

Слично на ова, привилегираните албански барања над другите беа симболично претставени во контролните формулари на Меѓународната мисија за набљудување на пописот за домаќинствата што се попишуваа. Иако македонските контролни формулари имаа делови кои укажуваа на шест етнички припадности дефинирани со јазиците во формуларите за попис, како и контролните формулари на Меѓународната мисија за набљудување на пописот за попишувачите, контролните формулари за домаќинствата на Меѓународната мисија за набљудување на пописот беа само на македонски и на албански, а остатокот беше сумиран под „други“. Разликата во овие формулари даде писмено претставување за различните концепти на Меѓународната мисија за набљудување на пописот и на македонската влада по однос на целта на пописот.

На првиот ден од пописот, 21 јуни 1994 година, учествував на прес-конференцијата на амбасадорот Аренс на МКПЈ (Меѓународна конференција за поранешна Југославија), Вернер Хауг, претседавач на групата експерти, и Робин Гутри, директор за социјални и економски прашања на Советот на Европа. И покрај инсистирањето на оние кои беа тука собрани дека пописот има статистичка цел без политичка димензија, експертскиот тим се фокусира врз албанските приговори на прашањето б од формуларот п-1, државјанство, за кое четирите можни одговори беа македонско, странско, лице без државјанство и во тек. Главниот проблем беше

тоа што и покрај убедувањето во спротивното, Министерството за внатрешни работи не успеа да ги распредели сите документи за државјанство кога започна пописот. Во источна Македонија ова беше всушност небитно. Така, на пример, во Радовиш локалната власт всушност ги користеше попишувачите за распределување на државјанствата. Иако проблемот со дистрибуција на документите се јави низ цела Македонија, Албанците тврдеа дека непропорционално голем број Албанци останале без државјанства. Овој проблем беше усложнет од страна на Албанци кои побегнале од репресиите во Косово, но чиј статус во Македонија не беше решен. Иако на крајот се изнајде компромисно решение - во три области на втори јули беше додаден специјален формулар на МВР за државјанство – Меѓународната мисија за набљудување на пописот беше вознемирена поради ваквата нередовност.

По прес-конференцијата, присуствувајќи на состанок меѓу членовите од Групата експерти и членови на ПДП, на чело со Абдурахман Алити, кој подоцна стана претседател на ПДП. Тема беше претходно спомнатата закана со бојкот во последната минута пред пописот. Гутри му зборуваше на Алити строго за потребата неговата Партија да соработува на пописот. Алити незадоволно забележа дека во реалноста пописот навистина имал политичка димензија и дека ако тој и неговата Партија отворено повикаат на поддршка на пописот би биле избришани од политичката карта. (Иако Алити не кажа кој би го сторил тоа, единствените логични кандидати беа НДП или радикалите од ПДП). Рече дека најмногу што може да стори неговата Партија е да вети дека нема да повика на бојкот, но не и дека ќе побара поддршка на пописот. Алити јасно кажа дека ја сфаќа ситуацијата и сака пописот да биде успешен, но исто така рече дека не гледа поента во тоа радикалите да му ја уништат политичката кариера. Потоа со експертите отидовме во Заводот за статистика, каде што прашањето за државјанство повторно беше главна тема. Бидејќи никој од тимот од Меѓународната мисија за набљудување на пописот не знаеше ниту албански ниту македонски, се јави проблем кога се разговараше за формулирањето на прашањето за државјанство, а единствениот правилник беше на македонски. Членовите на Меѓународната мисија за набљудување на пописот исто така ми кажаа дека ја започнале мисијата без да знаат за политичките импликации или за огромната етничка и културна комплексност во регионот. Мислеле дека ќе ги набљудуваат техничките аспекти на статистичката задача.

На крајот на тој прв ден, групата експерти дискутираше за комплициите на кои наишле и го откри погледот на членовите на Македонија како на нешто што не е европско. Еден од членовите од експертската група се пошегува дека треба да се спроведе попис како од пред 2000 години кога секој си доаѓал во своето родно место, нешто што се поврзува со Евангелието по Лука, спомнато на почетокот на овој текст. Ненамерната иронија на нејзиниот коментар беше дека Македонците би го сакале токму ова, а дека Албанците би се плашеле од истото, затоа што огромен број Албанци по Втората светска војна, особено по немирите на Косово во 1981, се дојдени во Македонија од Косово или од друго место. Законот за државјанство им постави услов за престој од петнаесет години, што го исклучуваше најголемиот неодамнешен бран на албанска имиграција. Во текот на дебатите околу овој закон, албанските политичари вршеа притисок да се намали периодот на пет години, зашто подолг период од овој би ги исклучил Албанците кои се дојдени во Македонија од Косово. Друг член на тимот, кој зборуваше француски, го опиша пописот во Турција, каде што имало полициски час (на француски *couvre-feu* – буквално: 'покри-оган'), со кој се барало секој да остане дома и да ги чека попишувачите, инаку во спротивно би платил голема парична казна. Еден британски член не го разбра Французинот и мислеше дека Турците ги изгореле селата во текот на пописот. И во првиот и во вториот случај, неразбирањето на Балканот воопшто, а со тоа и на Македонија посебно, се појавија како примитивно „друго“, назадно и варварско.

На почетокот од еден друг состанок меѓу групата експерти и албанските политички лидери, следното утро го прашав амбасадорот Аренс дали не се зголемуваат етничките тензии со тоа што се интернационализираат албанските барања во Македонија преку пописот спонзориран од СЕ/ИСФУ. Д-р Аренс одговори дека тој смета оти меѓународните интервенции се корисни и како доказ укажа на фактот дека штом СЕ се сложил да го спонзорира пописот, тврдењата на Албанците веднаш се спуштиле од 40% на 30%. Навистина, во текот на преговорите на кои присуствував, албанските политичари покажуваа одредена загриженост во врска со државјанството - бројката што ја кажуваа како минимум под кој би го сметале пописот за фалсификуван беше 25%. Треба да кажам дека дури и пред да бидат објавени резултатите, процентот кој тие го тврдеа се покачи, а откако беа објавени првите резултати, и покрај тоа што беа одобрени од Меѓународната мисија за набљудување на пописот, повторно беше наведена бројката до 40% (албанскиот премиер Александар Мекси, на пример, наводно дал бројка од 800.000).

Понекогаш, Меѓународната мисија за набљудување на пописот \$ пристапуваше на македонската влада со недоверба, па дури и со негативен став. Поради тоа што пописот од 1994 се одржа како резултат на албанскиот бојкот на пописот од 1991, во Меѓународната комисија за набљудување на пописот имаше тенденција да се гледа на жалбите од страна на Албанците како на основани, наместо како на едно нерешено прашање. Поради тоа Меѓународната комисија за набљудување на пописот честопати гледаше на македонската влада како на виновна доколку не се докажеше дека е невина. Пописите што се одвиваат во суверените земји обично не се набљудувани од страна на други организации, додека пак пописите во колониите се надгледувани од страна на колонизаторите. Фактот што пописот кој се одржа во Република Македонија во 1994 година беше под притисок и финансиски помогнат од страна на надворешни организации ја стави земјата во двосмислена позиција. Од една страна, финансирањето од надворешна страна и набљудувањето од страна на лица кои не се македонски државјани ја ставија земјата во позиција слична на несуверен ентитет. Од друга страна, пак, Македонија беше третирана како суверена земја која е опфатена од дискриминаторско однесување. Следниов инцидент покажува како недоволната подготвеност на Меѓународната комисија за набљудување на пописот во комбинација со нејзината тенденција да гледа на македонската влада со недоверба, доведоа до неправилни проценки. Во јули се сретнав со членови од Меѓународната комисија за набљудување на пописот, кои ме информираа дека владата има дискриминаторски однос кон муслиманите со тоа што не ги наведува во листите како Бошњаци или не го назначува нивниот јазик како српскохрватски. Овие членови на Меѓународната комисија за набљудување на пописот биле претходно во контакт со бошњачките политички активисти кои се обиделе да ги убедат дека сите словенски муслимани во Македонија зборуваат на српскохрватски јазик, или дека се Бошњаци или тоа и друго. Кога јас им кажав дека има голем број муслимани кои зборуваат македонски јазик - кои се познати меѓу народот како торбеши, и покрај тоа што тие преферираат да бидат нарекувани муслимани - кои не зборуваат на српскохрватски јазик и кои не се идентификуваат како Бошњаци, реакцијата на членовите на Меѓународната комисија за набљудување на пописот беше еден вид смеса од изненадување и скептицизам. На крајот тие увидоа дека ситуацијата е навистина таква како што јас им ја објаснив, но фактот што може да произлезе од едно такво недоразбирање не ја покажува само недовербата кон Македонците со којашто европските експерти му пристапија на пописот

туку и нивната потешкотија да ги разликуваат информациите што ги шират некои етнополитички актери - кои од нив се точни, а кои неточни.

Македонците муслимани често живеат во неразвиени, зафрлени и изолирани области, како што се општините Дебар и Кичево, каде што нема апсолутно етничко мнозинство. Поради тоа тие се лесно достапни за манипулација од страна на албанските и турските политичари, кои успеале да убедат некои од нив дека тие се словенизирани Албанци или Турци, а не исламизирани Словени и поради тоа мора повеќе да се потпираат на турските или албанските политички партии за да имаат поддршка во нивните економски интереси, бидејќи во скудни економии таквите интереси лесно се делат по етнички линии. Потенцирањето на македонските националистички политичари на врската меѓу Македонската православна црква и македонската националност уште повеќе ги оддалечи некои Македонци муслимани. Во обидите за попис во муслиманските села каде што се зборува македонски јазик имаше случаи еднојазично македонско муслиманско семејство да бара двојазичен албански или турски формулар со преведувач, но потоа мораше албанскиот или турскиот да им се преведува на македонски. Овие инциденти беа дел од поголемата шема за свесна јазична промена врз база на религијата, како што беше инцидентот во еднојазичното македонско муслиманско село Бачиште (Кичевско), каде што родителите бараа нивните деца да одат во училиште со настава на албански јазик.

Генералниот проблем со пописот во Македонија од 1994 година, како и со другите европски пописи, беше дефинирање на категориите „мајчин јазик“ и „националност“ (во контролните формулари на Меѓународната комисија за набљудување на пописот се користеа наизменично изразите „етничка припадност“ и „национална припадност“). Концептите на етнитет, националноста, јазикот и религијата имаат сложена историја на меѓусебни врски во Македонија, чијашто сложеност продолжува и до ден-денес. Така, на пример, некои муслимани што зборуваат македонски јазик се декларираат како Албанци или Турци врз база на идентификување на нивната религија со турскиот или албанскиот етнитет. Слично на тоа, некои христијани што зборуваат албански јазик се декларираат по националност како Македонци, изедначувајќи го македонското православно христијанство со македонски етнитет. Како што може и да се очекува, албанските етнополитичари инсистираат дека оние што зборуваат албански јазик, а се идентификувале како Македонци, всушност се Албанци, додека пак Македонците инсистираат дека оние што зборуваат македонски

јазик, а се идентификувале како Албанци всушност се Македонци. Исто така, врз база на националноста постоеше и категоријата Југословен, која сè до 1991 година постојано стекнуваше сè поголема популарност како меѓу Словените така и меѓу оние кои не беа Словени (т.е. со словенски мајчин јазик). Сега кога Македонија не е дел од Југославија, оваа категорија не е веќе валидна за повеќето луѓе, бидејќи се однесува на друга земја.

Некои од набљудувачите од Меѓународната комисија за набљудување на пописот не беа свесни за разликите меѓу српскохрватскиот и македонскиот јазик кога пристигнаа да го набљудуваат пописот, што се гледаше од прашањата што ми ги поставуваа мене. Кога тие конечно разбраа дека станува збор за лингвистичка разлика, заклучија дека поради ова јазикот е основа за националноста. Додека јазичната и етничката или националната припадност до определена мера коинцидираат во Македонија, тоа не е секогаш случај, што може да се види не само од категориите како на пример „муслиман“ туку исто така и од табелата 4, која ја дава статистиката за кореспондирање меѓу декларираниот националност и декларираниот мајчин јазик за пописите во 1953 и 1981 година (податоците за 1994 покажуваат истата тенденција од 1981г.).

Во обид да се наметне западноевропско конструирано изразување меѓу јазикот и националноста (и националноста и државјанството), Меѓународната комисија за набљудување на пописот помогна на луѓето да им се наметнат избори што доведоа до сегашниот конфликт.

ТАБЕЛА 4.

Разлики меѓу декларираниот националност и декларираниот мајчин јазик за шесте главни јазика во Република Македонија: 1953 и 1981

Декларирана националност	Македонски	Албански	Турски	Српско-хрватски	Ромски	Влашки
Македонци	853,971	1,986	281	934	277	2,565
Албанци	2,152	153,502	6,569	181	70	1
Турци	32,392	27,087	143,615	534	70	10
Роми	1,040	860	2,066	25	16,456	1
Власи	137	4	2	14	0	8,130
Срби	3,945	0	831,070	41	9	
Муслимани	(нема податоци)					
Југословени	2,152	25	50	563	2	4
Останати	322	341	569	5,258	173	31
Вкупно	896,651	183,805	153,160	38,579	17,089	10,751
Македонци	1,276,878	190	160	547	316	
Албанци	1,218	374,181	3	440	1,697	-

Турци	16,608	8,592	60,768	366	94	-
Роми	4,160	1,697	808	24	36,399	-
Власи	1,111	1	0	3	2	5,257
Срби	8,521	10	3	35,867	14	-
Муслимани	15,075	4,968	2,038	16,325	308	30
Југословени	7,645	1,943	274	2,746	530	-
Останати	13,282	4,247	2,853	17,031	1,280	-
Вкупно	1,334,498	391,829	64,907	63,349	37,780	5,931

Извори: Savezni zavod za statistiku (1954); Statistički godišnjak Jugoslavije (1988)

Пред сè, составеноста на формуларот за попис, на кој испитаникот требаше да се изјасни за еден мајчин јазик, ефикасно ја избриша повеќејазичноста што со векови го карактеризира Балканот - ако не и со милениуми - и којашто сè уште е значајна карактеристика на македонскиот живот во некои области.

Лабилноста на идентитетот долго време го карактеризира животот во Македонија. Постарата генерација од западна Македонија се сеќава на времето кога христијаните и муслиманите живееле заедно под ист покрив како дел од една голема фамилија. Пред Мјурштегскиот договорот од 2-3 октомври 1903 година, само муслиманите можеле да служат како жандарми и ваквите официјални лица имале значајна моќ на локално ниво. Затоа, не било невообичаено во христијанските фамилии еден од браќата да ја прифати исламската вера за да може да ја заштити целата фамилија. Сите јаделе на заедничка маса, но доколку, на пример, имало свинско месо, а се правел зелник, жените во куќата ќе ставеле свинско само во половина од питата, па и двете страни од фамилијата, и христијанската и муслиманската, јаделе од иста тепсија. Слободно се склопувале бракови по религиозна линија, но преку лингвистичките линии. Децата во ваквите „мешани“ бракови станувале двојазични или повеќејазични. Во последно време, соочени со потребата да се избере националност, изборите може да се прават според полот; на пример, ако Турчин се ожени со Албанка, синовите може да бидат Турци, а ќерките Албанки, додека пак во други фамилии може да се направи избор според кој еден син ќе биде Албанец, а другиот Турчин. Европскиот концепт за националност, изедначувајќи го етнитетот со јазикот на државата, не кореспондира со комплексната реалност во Македонија (веројатно ниту пак со повеќето од другите земји), а со фокусирање на „националноста“, исклучувајќи ги другите карактеристики, добиваме контрадикторни ситуации, како што се случаите кога родителите инсистираат нивните деца да се школуваат на јазикот што не го познаваат, и покрај фактот што примарното оправдување за повеќејазично образование

на ниво на основно училиште е дека децата најдобро учат кога им се предава на нивниот мајчин јазик.

Политизирањето на прашањето за јазикот и неговото мешање со националноста беше потенцирано во пописот од 1994 година при неколку инциденти, кои се случија во селата каде се зборува на албански јазик во југозападна Македонија, каде што жителите протестираа бидејќи некои од попишувачите што зборуваат Албански не се етнички Албанци туку Роми (Цигани), Египќани (Гупци) или Власи. Бидејќи за повеќето Гупци во југозападна Македонија албанскиот е прв јазик, а течно го зборуваат и многу Роми или Власи - особено во југозападна Македонија - не стануваше збор за нивното право да се регистрираат на нивниот мајчин јазик, туку стануваше збор за барање за етнички Албанец, што е пример за етнички предрасуди.

Настаните што доведоа до бојкот на пописот во 1991 година, наметнувањето на пописот во 1994 година и настаните што следеа потоа, покажаа шема на манипулација и фрагментација на етнички и лингвистички идентитети, користејќи ги легитимните жалби за да имаат корист некои од претставниците од политичката елита. Во времето на пописот, мојата проценка беше дека ќе има статистички успех, а политички неуспех. До оној момент додека не резултираше во некои големи промени во бројките - и во официјалните и во смисловните - според кои се определуваат етнички базирани политички врски, тоа предвидување се покажа како точно. Финалниот извештај на Меѓународната комисија за набљудување на пописот, иако критичен, потврди дека пописот бил спроведен според „европските“ или „меѓународните“ стандарди. Тоа беше побиено од страна на албанските политички учесници, кои и го покренуваа, но во исто време генерално продолжија да работат во склоп на постојната влада. Во јануари 1995 година, Уставниот суд пресуди дека членот 35 од Законот за попис, кој се осврнува на прашањето за употреба на јазикот, бил неуставен т.е. спротивен на член 7 кој го декларира македонскиот јазик како официјален и гарантира (или рестриктира) употреба на официјален јазик на малцинствата на локално ниво. Така Законот за јазик не најде никакво решение по ова прашање, и кога се вратив во Македонија во декември 1995 година како дел од мисијата за наоѓање факти на работната група за Јужен Балкан на Центарот за превентивни дејства, прашањето за употребата на јазикот на федерално ниво беше сè уште во фокусот на значајната политичка тензија.

По завршувањето на пописот

Ако една од целите на пописот што беше спонзориран однадвор беше или да се легитимизираат или да се замолчат жалбите на Албанците и така на еден или друг начин да се промовира поголема стабилност во македонското општество, присуството на европските медијатори во тековната расправа не послужи за промоција на стабилноста. Во еден напис во отворениот, иако владин, неделник Пулс, речиси по повеќе од половина година по завршувањето на пописот, беше цитиран амбасадорот Аренс:

Аренс изготви теза за паралелна егзистенција наместо заедничка егзистенција меѓу етничките групи во Македонија, особено меѓу Македонците и етничките Албанци. Според Аренс, „никогаш не постоела вистинска коегзистенција“, туку националностите во Македонија „секогаш воделе паралелен живот“. Тој рече дека имал чувство оти знае многу повеќе за албанската историја и култура од еден просечен Македонец. Исто така, тој имал чувство дека националностите имаат аверзија едни спрема други. Тој го поддржа ова тврдење со фактот дека не постојат мешани бракови и дека постојат етнички тензии и во јавната и во приватната комуникација, особено меѓу Македонците и Албанците.

Има значителна разлика меѓу советот на д-р Аренс и албанските политичари во почетокот на пописот, кога тие сè уште се закануваа со бојкот. Во тоа време тој им рече дека се во ист брод со Македонците, и дека доколку тие - Албанците - го занишаат бродот, сите ќе се удават. Моето лично искуство со новинарите ми укажа на фактот дека она што се појавува во печатот не е секогаш и она што е навистина кажано, но без оглед на нејзината точност, самата изјава е пример за проекција на сегашната конструкција врз минатото. Тоа наметнува поглед врз македонската реалност што во исто време му служи на интересот на локалната политичка елита што му ја дава на еден дипломат неговата меѓународна легитимност и промовира верзија за историјата на Македонија што варира од конкретните случувања - на пример, помошникот-министер за образование е син на татко-Албанец и мајка-Македонка, зетот на премиерот е Турчин, еден мој македонски пријател, кој порано работеше во Владата, има жена Албанка - но исто така помага за конкретизирање на модерните етнички конфликти.

Во малку поширок контекст, Тодорова (1994) исто така ја проектира сегашноста врз минатото, иако од сосем други причини, кога таа се обидува да го дефинира терминот „балканизам“ само како „политички и етнички фрагментиран“ или, цитирајќи го Берковиќ, „австроунгарска политика поврзана со Балканот“. Сепак, постои широко прифатено зна-

чење на терминот „балканизам“, што е сосем различно од фрагментиран. Во лингвистиката балканизам е карактеристика која ја делат неповрзаните или далечно поврзаните јазици на Балканот. Граматичката структура на јазиците на Балканот со векови ја потврдува повеќејазичноста и меѓуетничкиот контакт на најинтимни нивоа. Некои заеднички карактеристики на дијалектите на балканските Словени, на балканските Роми, на Албанците, на Грците, па дури и на некои балкански Турци, резултираат со тоа што едни луѓе ги зборуваат јазиците на другите. Во текот на пописот од 1994 година, Дебар се покажа како најнеприспособлива општина (од причини што се однесуваа повеќе на конкуренцијата меѓу периферијата и центарот отколку меѓу етнитетите), и на крајот таа беше единствената општина каде што не беше комплетиран пописот. Сепак, албанските и македонските дијалекти во Дебар даваат зачудувачки пример за фонолошка сличност, што е резултат на двојазичноста што трае со векови.

Мисијата на Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ), што беше стационирана во Скопје во 1995 година, даде други примери за потребата од подобра информираност на надворешните набљудувачи. Меѓу членовите на мисијата увидов погрешно сфаќање дека македонскиот јазик бил „всушност бугарски дијалект“, карактеристика што покажува значителна нечувствителност за средината каде што тие треба да ја вршат улогата на медијатори. Особено ме заинтересира настанот што се случи во селото Огњанци. За време на пописот, јас го запишав следниов заклучок за ова село во моите забелешки: „Село со мешан состав (Македонци, Турци, Албанци, Роми). Според извештаите, меѓуетничките односи се одлични и сите доброволно учествуваа во пописот“. Но, сепак, само по малку повеќе од една година се појави следнава вест:

Вчера во скопското село Огњанци група жители од македонска и српска националност се обидоа да го спречат влегувањето во училиштето на 40 ученици од албанска националност. Не дојде до инцидент бидејќи полицијата без употреба на сила успеа да ја растури собраната група. Министерството за образование реши да воведо настава на албански јазик за албанските ученици во училиштето. Оние кои протестираа сметаат дека тие го изградиле училиштето и нема да дозволат нивните деца да учат во мешани класови со деца од различни одделенија. Тие понудија решение – децата од албанска националност да го продолжат своето образование во претходната барака во селото, сè додека Министерството повторно не ја разгледа својата одлука и не реши кому ќе му биде доделена училишната зграда. Министерот за образование, Емилија Симовска, изјави за Македон-

ската телевизија дека Министерството нема намера да подлегне на каков и да е притисок и, доколку има нереди меѓу локалното население, ќе биде побарана помош од Министерството за внатрешни работи.

Во настанот, што беше решен по мирен пат, беше инволвирана и самата мисија на ОБСЕ. Но, кога прашав еден од членовите на мисијата како се случи меѓуетничките односи толку многу да се нарушат за кратко време, тој ми одговори: „Можеби тие биле Срби. Не знаеме. Ние се грижиме само за човековите права и тогаш поминуваме“.

Тој ист член на мисијата на ОБСЕ ми раскажа за нивното искуство во Дебарска Жупа, каде што родителите на муслиманските деца кои зборуваат македонски неодамна побарале нивните деца да имаат настава на турски јазик во училиштата (слично на претходно спомнатиот настан во Бачиште). Набљудувачот од ОБСЕ ме информира дека се сретнале со еден турски наставник кој „по случаен избор“ ги повикувал децата да покажат како добро го зборуваат турскиот јазик. Набљудувачот исто така ми кажа дека го зборуваат турскиот јазик и нивните баби и дедовци, имплицирајќи дека родителите бараат да ги вратат своите деца на нивните корени. Го прашав набљудувачот дали зборувале со некоја од фамилиите. Тој ми одговори дека не посетиле ниеден дом и дека не им е грижа на кој јазик, всушност, се зборува во домовите. Родителите имаат право да го изберат јазикот на којшто ќе учат нивните деца во училиштето, без оглед дали бараат од децата да учат на јазик што не го знаат. Околностите што довеле до ваква ситуација и решението за подлабоките причини на проблемот што таа го претставува, експлицитно не биле важни. Исто како и набљудувачите од Меѓународната комисија за набљудување на пописот така и мисијата на ОБСЕ не беше подготвена да се соочи со комплексноста на специфичниот контекст во којшто таа се најде.

Статистички успех, политички неуспех: „Европа“, Меѓународната заедница и иднината на Балканот

Пописот од 1994 година, меѓу другите работи, ја истакна и двосмисленоста на терминот Европа. Географски, тој се однесува на континент со граници определени од Медитеранот и Црното Море, јужните падини на Кавказ и западните падини на Урал. Од политичка или културна гледна точка, сеедно, терминот „Европа“ честопати значи „Западна Европа“ или „Европа на Големите сили“. Така, на пример, најмоќната политичка група на континентот се нарекува Европска Унија, и покрај тоа што во неа се

вклучени само земјите од Западна Европа плус Грција. Не е коинциденција што Грција врши силна внатрешна кампања потенцирајќи го своето членство во оваа Европа. Исклучувањето на југоисточниот дел од полуостровот на географската Европа од онаа што може да се нарече политичка Европа им е добро познато на жителите на Балканот. Чувството на алиенација генерирано таму јасно е искажано од страна на бугарскиот автор и новинар Алеко Константинов на крајот од една глава во неговото познато дело „Бај Гањо“, каде што на сатиричен начин ги прикажува авантурите на еден бугарски трговец со розово масло во „Европа“ во негово време и во тогашна новоослободена Бугарија. Во претпоследната реченица на приказаната „Бај Гањо журналист“ („Бај Гањо како новинар“), Константинов вели: „Европејци сме ниј, ама все не сме дотам!“ („Ние сме Европејци - но сеуште не сосема!“). Слична употреба на терминот „Европа“ слушнав во текот на пописот од 1994 година, кога еден етнички Албанец-политичар ме внесе во една зграда каде што не можеше секој да влезе, објаснувајќи им на стражарите (на македонски јазик): „Тој е од Европа“. Мојот придружник знаеше дека јас сум Американец и дека работев за УНПРОФОР, но тој ме идентификува како од Европа, бидејќи во тој момент имав улога на привилегиран западен аутсајдер, исто како член од Меѓународната комисија за набљудување на пописот. Досега, бидејќи меѓународните европски организации успеаја да ја натераат Македонија да спроведе попис што тие го финансираа и го набљудуваа, може да се расправа за тоа дека политичка Европа го применува авторитетот во југоисточната периферија на географската Европа, а особено во Македонија како периферија од перифериите.

Оваа Европа беше користена, и од македонските и од албанските политички учесници, за исполнување на некои нивни цели. Албанските политичари активираа голем број легитимни општествени и политички жалби, базирани врз дискриминацијата спрема Албанците-жители на Македонија, започнувајќи од цензурирање и рестрикција на јазикот, како и правото на сопственост, преку отпуштања и затворски казни - особено уште од 1981 година - за продолжување на нивните кариери и барања за автономија, федерализација и на крајот иредентизам. Македонските статистичари и политичари беа соочени со избор меѓу попис наметнат однадвор или натамошна дестабилизација предизвикана од губење на легитимитетот во една меѓународна заедница, којашто во тоа време го дозволуваше економското задушвање на Македонија, продолжувајќи да го спречува целосното реализирање на нејзината сувереност - тие го избраа пописот. Но, тогаш тие наметнаа свој сопствен услов, имено, финансирањето да биде

доволно не само за покривање на националното прашање, кое беше единственото нешто што Европа сакаше да го реши и единственото нешто што албанските етнополитичари би можеле да го искористат за легитимизирање на своите барања на меѓународната сцена, туку и за сите оние карактеристики на македонската економија (како што е земјоделската сопственост и користењето на земјиштето) што се дел од целосниот попис, но што биле пропуштени во пописот од 1991 година поради недоволните финансии што се должеле на економската криза.

Пописот во 1994 година сè на сè беше статистички успешен, но политички неуспешен. И покрај тоа што ги легитимизира основните статистики од пописот во 1991 година, сепак, не направи ништо за решавање на прашањето за политичка хегемонија и за влез во ресурсите што продолжуваат да ја мачат Македонија. Сепак, тој помогна да се конкретизира конфликтот, чии корени во македонската историја не се толку длабоки како што велат некои учесници во политиката. Барајќи да се наметне една визија за националност што не кореспондира со комплексниот културен контекст на Македонија, политичка Европа повеќе ја репродуцира својата визија за „поинаков“ Балкан и маргиналноста во Македонија отколку што придонесува за нејзина стабилизација.

Понатамошното присуство на разни меѓународни организации во Македонија и постојните тензии во регионот го поставуваат прашањето за тоа како може да се реши сегашната криза на Балканот. Хајден (Hayden 1995) во својот преглед на Вудворд (Woodward 1995), вели дека научниците кои се специјализираат во југоисточна Европа - може да се додаде дека многумина од нив се обучувани со помош на американски стипендии посебно наменети за креирање специјалистички кадар - не биле земени предвид кога се расправало и се усвоила политиката на американската влада во однос на поранешна Југославија. Активностите на меѓународните организации што беа прикажани претходно откриваат слично исклучување на регионалната експертиза. Ако иднината биде поразлична од минатото, еден од начините за промоција на разбирање што би водело до стабилност е тесната соработка меѓу научниците и учесниците во политиката.

Појавата на повеќејазичноста кај Марко Цепенков

Со особена радост ја посетувам оваа статија на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска, чија пријателска и колегијална помош ја имам од мојата прва посета на Македонија во 1971 година, па сè до денес. Во статијата „*Две стилски особености во нашиот говорен јазик*“ (1960-61) Угринова-Скаловска користи материјал од македонските народни умотворби за анализа на некои прагматичко-граматички појави во македонскиот јазик. Во оваа статија ќе проучувам некои социолингвистички аспекти на тие умотворби, земајќи ги приказните на Марко Цепенков како основа. Имено, ќе го разгледувам таканареченото *менување на кодои* (codeswitching) во тие приказни, кое според мене ги изразува социолингвистичките состојби во Македонија во средината на 19 век, кога тие приказни биле собрани и издадени. Материјалот на Цепенков го одразува јазичното однесување на словенското христијанско мнозинство во Македонија непосредно пред политичките пресврти во доцниот 19 век, коишто имаат покренато радикални промени како во неговиот јазичен така и во неговиот политички статус.

Иако интересот за менувањето на кодот значително е зголемен во последните децении, а во САД законодавно е стимулиран по пат на актот за билингвално образование во 1968 (Vokamba 1988; сп. исто така Meyers-Scotton 1993a), може да се докаже дека феноменот сам по себе е стар колку и јазичниот контакт. Тоа е документирано, на пример, во Библијата, каде арамејско-хебрејското менување на кодот се користи во книгата на Данаил (II:4). Добро е познато дека менувањето на кодот и политиката можат да влијаат еден на друг, па дури и самото проучување на менувањето на кодот ја одразува глобалната политичка ситуација. Според моите знаења, единствена студија пред 1989 за менувањето на кодот како таков во поранешните или сегашните комунистички земји во 20 век е трудот на Вингард, Романија (McClure and McClure 1988). Може да се спомене и површниот преглед на Романија од Вајнрајх (Wenreich 1953: 74-82), а исто така и статијата на Меновщиков (1969) за ескимско-чукчи контакт во Сибир и други трудови за билингвизмот на рускиот со други јазици во бившиот СССР (на пр. Гюльмагомедов 1986). Меѓутоа, во услови на бившиот СССР, се работи за колонијализам или за бивш - колонијализам аналоген на оној што се среќава во многу студии за менување на кодот во Африка, во Азија и на Пацификот. Со овој исклучок јазиците на Источна Европа фигурираат во насловите на студиите за менување на кодот само кога историските околности ги сместиле говорителите во границите на Западна Европа (на пр., Gal 1979, 1988) или кога луѓето од Источна Европа емигрирале во Западна (на пр.

Ewing 1984). Пресвртите во 1989 и растурањето на Источна Европа на економски и политички релативно понапреден северен дел и двојно маргинализиран јужен дел исто така се одразува и врз прогресот на студиите за менување на кодот. Неодамна се појавија книги за полско-германски контакт во Полска (Brzezina 1989) и за триглосијата кај Чесите (Sgall 1992), но сè уште за контактот на балканските јазици нема ништо повеќе од површен преглед во литературата за менување на кодот (на пр., Meyers-Scotton 1993b: 219, кој е заснован само на лични контакти и не го зема предвид Joseph 1983, сп. исто така Weinreich 1953:74-82). Друга карактеристика на трудовите за менување на кодот е нивната синхроничност. Иако постојат некои размислувања за врската на менувањето на кодот со менувањето на јазикот со текот на времето (на пр. Heath 1989, Meyers-Scotton 1993b), студиите за менување на кодот го проучуваат феноменот на зборуваниот (говорниот) дискурс (исклучок е Timm 1978). Оваа сконцентрираност е разбирлива, со оглед на потеклото и целите на проучувањето на менувањето на кодот како област на современото лингвистичко истражување, но тука постојат и примери и секундарни текстуални докази кои се однесуваат на историјата на менувањето на кодот, кои веќе треба да се искористат, на пр. збирки на народни приказни и извештаи на патувачи. Приказните на Цепенков, кои се собрани во Македонија во средината на 19 век се особено вреден извор во овој поглед. Сега ќе биде претставен соодветниот материјал.

Најчест јазик на промена е турскиот, по кој следуваат грчкиот, албанскиот, влашкиот и ромскиот, според честотата на употреба. Од 155 анегдотски приказни кај Цепенков (1972a) 24 имаат менување на кодот на турски, 4 на грчки, 3 со албански, 2 со влашки и 1 со ромски. Впечатливо е отсуството на еврејскиот шпански. Кога Евреите го менуваат кодот од македонска матрица на раскажувањето, тоа е на турски. Покрај 34 приказни со меѓујазично менување на кодот, има и 11 приказни со менување на кодот на дијалектно ниво, дадени така што рамката им е македонскиот прилепски дијалект. Од нив 8 имаат менување со дијалектот од Мариово, а 3 го употребуваат шопскиот (бугарскиот), така што скоро третина од анегдотските приказни искористуваат некаква форма на менување на кодот.

Да видиме сега кој го менува кодот и зошто. Турскиот е таков јазик што не бил употребуван само од Турците, туку исто така и од Албанците и Македонците христијани и муслимани, Ромите и Евреите. Другите јазици, освен турскиот и македонскиот, се употребуваат само од страна на родените говорители. Бидејќи овие анегдотски приказни како група го сочинуваат хумористичкиот жанр, идентификацијата на ликовите преку нивната припадност кон определени етнички групи обично ги изразува видот на притисоците и проблемите на идентитетот, коишто ги има во етничките вицови воопшто, а менувањето на кодот е едно од средствата за нагласување на бараниот ефект. Меѓутоа, токму како што турскиот е јазик кој се користи од страна на другите етнички групи за менување на кодот, исто така Турците не се појавуваат само како предмет на хумор туку и како

немаркирани ликови, на пр., муштерии во дуќан. Освен тоа, додека менувањата на кодот во други јазици служат само да ја карактеризираат индивидуата како член на соодветната етничка група, менувањето на кодот на турски одвреме-навреме е самата поента на приказната. Во овие случаи, поентата на хуморот најчесто е муслиман не-туркофон (Албанец или Македонец) – целта е да се покаже дека иако тие се „Турци“ во рамките на милет системот, тие не знаат многу турски – или селанец, чие игнорирање на турскиот е исмеано како рурално и несофистицирано, како во следниов пример, што вклучува еден турски баждарџија и еден македонски селанец, кој оди на пазар:

(1) – **Не вар орда, бре синко?** – Вар, аџа, вар. – **Е вар, ама не вар?** – Вар, аџа, вар! (Цепенков 1972а: 144).

Освен тоа, турскиот исто така е единствен јазик кој се користи при менување на кодот не само од страна на ликовите туку и од самиот раскажувач, како во следниов пример, каде се завршува приказната со коментар на раскажувачот:

(2) **Демек, од лейешка зелник не бидуаај!** Турциџе велат: **Сој ковар** човекој. (Цепенков 1972а: 109).

Од сето ова може да се докаже дека преминувањето на турски кај Цепенков ја одразува неговата позиција како јазик што се наоѓа на врвот од социолингвистичката хиерархија.

Оставајќи ги настрана менувањата на кодот со македонските дијалекти, грчкиот е: ем следниот најчест јазик на менување ем втор јазик по моќ и статус во 19 век во Македонија. И покрај тоа што грчкиот имал престиж како *kultursprache*, тој веќе бил истиснуван со словенскиот, а со собирањето и објавувањето на овие приказни Цепенков свесно придонесувал за тоа. Три од приказните на Цепенков со менување на кодот со грчки изразуваат етничка тензија претставувајќи ги Грците како будалести, на пр., еден Грк гледа голема риба во морето и се обидува да ја улови бодејќи со нож. (Оваа приказна може да се интерпретира исто така како алегоричка за грчките обиди за елинизација на не-грчкото христијанско население во 19 век во Македонија). Гледајќи дека сето тоа е бескорисно, тој стои покрај водата, го крие ножот зад грб и вели:

(3) **Ела ѝсари, ден ехо махери!** (Дојди риба, немам нож!) (Цепенков 1972а: 149).

Во четвртиот случај, една група батакчии (измамници) мамат некои трговци во Истанбул, така што облекуваат еден турски амал како владика и го учат на секое прашање да одговара на грчки: *Малиџа, џули кала (Секако, многу добро)* (Цепенков 1972а: 152). Иако поентата на шегата се врти околу опасностите на големиот град, употребувањето на турски амал да игра грчки владика за да направи измама ја сигнализира огорченоста што ја чувствуваа Словените во однос на двете групи на сила.

Честотата на другите три јазика ја одразува како нивната релативна социолингвистичка позиција, така и нивниот релативен број на говорители во тоа време: албанскиот, па влашкиот, па ромскиот (сп. Кънчов 1900: 296). Фактот дека Евреите го менувале кодот на турски, а никогаш на еврејски шпански може да се каже дека го одразува нивниот статус „надвор од“ социолингвистичката хиерархија. Менувањето на кодот со словенските дијалекти кај Цепенков, главно ја одразува руралната/урбаната опозиција.

Постои разлика и во природата на менувањето на кодот. Турците, Грците и Словените општо учествуваат во интерреченично менување на кодот, додека Албанците и Ромите го менуваат кодот интрареченично, како во следниве примери:

(4) *Ќе ми викне „Даде!“ – а ѝак јас ќе му речам „Олум!...“*
(Цепенков 1972а: 108).

(5) *Тунџајѝејѝа, оре дервиш баба! Е ѝо бујрум едно сари мецидија бакиши за ѝвојајѝа амајлија* (Цепенков 1972а: 120).

Сепак, треба да се забележи дека и самиот раскажувач го менува кодот во средината на реченицата, како во горниот пример (2).

Полот е друг битен фактор при менување на кодот во приказните на Цепенков. Сите оние што го менуваат кодот се мажи. Може да се докаже дека ова е одраз на фактот што повеќе мажи од жени биле билингвални во овој период, а тоа произлегува од фактот што жените имале помалку контакти надвор од своите фамилии или села. Меѓутоа, интересно е да се забележи дека единствениот пример на којшто најдов досега со жена што го менува кодот во фолклорна приказна (Пенушлиски 1981: 183) вклучува хумористичен еротски контекст, во кој една сиромашна мажена жена примамува во својот дом и христијански и муслимански важни личности, кои се надеваат на интимен контакт, така што нејзиниот маж може да им ги украде алиштата. Кога доаѓаат турски ликови, жената ги пресретнува на (дијалектен) турски:

(6) *Дошол ефендијајѝа у един саајѝо: Добро вечер, добро вечер! – Ожџлди, ожбулдук – одговорила му ѝаа.* (Пенушлиски 1981: 183).

Жената е главниот протагонист во оваа приказна и менување на кодот тука не само што ги зголемува и етничката разлика и хуморот, затоа што овој поздрав ја поставува сцената за да следи лакрдија, туку и ја нагласува доминантната улога на жената (за дополнителен материјал релевантен за менувањето на кодот во Македонија во 19 век, в. Јашар-Настева 1987).

Во ова претставување се обидов да ги покажам различните начини на кои менувањето на кодот е искористено во 19 век во Македонија за да ги изрази социолингвистичките однесувања, онака како

што се видени во анегдотските фолкорни приказни на Марко Цепенков. Од особен интерес во овој поглед е релативно немаркираната природа на менувањето на кодот на турскиот и целосното отсуство на еврејскиот шпански. На ова може да се додаде стилистичката разлика на меѓуреченичното менување на кодот на албански и на ромски како спротивставени на интрареченичното менување на кодот на аромански и на грчки. Освен тоа, постојат докази што покажуваат дека искористувањето на менувањето на кодот – како мултилингвизам сам по себе – одразува разлики во полот.

ПРАЗНА

Културно-јазичните појави кај Ѓорѓи Пулевски

Речник од три језика/Fjalor nga tre gjuha/Ljogat iç lisaniden од Ѓорѓи Пулевски (1975) е богат извор за дијалектологијата и јазичниот контакт на почвата на Македонија во деветнаесеттиот век. Иако речникот веќе е предмет на проучување на многу научници, на пр. Џабел 1971, Фридман 1990, Хазаи 1963, Јашар-Настева 1984, 1996, Јашар-Настева и Конески 1984, Конески 1967, 1974, 1985, Ристовски 1974, Хамити 2005, и други, сепак богатството на речников е такво што има место за уште повеќе анализа. Во овој мој придонес, би сакал да обрнам внимание на споредбата на еден параграф што е многу добро познат во неговата македонска верзија, но којшто во албанскиот и турскиот превод покажува како Пулевски многу модерно го сфатил поимот на националност и државност.

Од првата страница на својот *Речник* Пулевски истовремено посочува на важноста на знаењето на многу јазици како и потребата за образование на мајчин јазик. Како што посочува Јашар-Настева (1996), една интересна карактеристика на речникот на Пулевски е фактот дека во извесни случаи тој не преведува буквално, туку со културни еквиваленти. Така на пример, во списокот почесни титули кадешто пишува - на македонски *свештеник* и на албански *prift*, на турски пишува *imam*, т.е. муслимански еквивалент а не турскиот збор за *свештеник*, што би бил *razaz* (Пулевски 1875:109). Има цел ред такви примери, но овде сакам, како што реков погоре, да разгледам еден параграф од особена важност, досега познат на македонската публика само во неговата македонска верзија.

Прво, вредно е да го ставиме параграфот во неговиот контекст. На стр. 44 во средината има едно прашање: Кољку наречија славјански има в Македонија, кажими ако знаеш. Потоа следуваат многу интересни етнографски и лингвистички детали, а на стр. 46 пишува: Кољку наречија имајед, сега во Македонија, кажими ако знаеш. Следуваат други интересни етнографски и лингвистички детали, со набројување на словенските етнографски групи, а почнувајќи со Јуруците ги наведува и групите кои зборуваат други јазици во Македонија. Сето тоа го пишува само на македонски, па во средината на стр. 48 почнува повторно тројазична презентација со речењето на другите словенски народи, според Пулевски следниве: Руси [sic!], и Пољаци и Чеси и Срби и Словаци и Бугари и Хрвати. На крајот на стр. 48 доаѓа прашањето што доведува до параграфот интересен за нас: мак. *Што се велид народ.* алб. *Чии йоувојей нјераз.* тур. *Кавм неанилр.*

Сега да го разгледаме одговорот, во којшто е содржана првата печатена формулација на македонската националност:

Од.	Уч.	Џув.
<p>Народ се велид, људи који се од еден род и који зборувајед единаков збор, и који, живувајед и се другарад еден, со, други, и који, имајед, једнакви, обичаји и песни и весела, тије људите ји викајед народ а место, во које живувад, народ, се велид отечество, од тог, народ.</p> <p>Така и Македонците се народ и местото нивно је Македонија.</p>	<p>Њераз, поџон, њеријат нка њифис циљи јан еде циљи покувендонн, џат, сесн, жувенд, еде, циљи, пороин, еде шокунисмет, њи, меџетер, еде циљи, кинџен џит сесн адет еде канга еде газурте, ата, њерази, поџојет њераз, ало ве ндин нде циљи пороин, њерази поџојет атија нка ата њераз.</p> <p>Ашту еде шкипитарат јан њераз, еде вендин, етијсе поџојн Македонија циљи, пороин аџе.</p>	<p>Кавм аилар, ихсан љи, бир задеден олуб ве ангиџер, дахи, бир џинс, мухабети, вар, ве ангиџер јашар ве џечанирџер бирн обиринџен ве ангиџерин бирџинс синарини ве турки ве пазџвклари, вар, ол ериџџери, кавм, чаарлар, иџа јери љи кавм, јашадиги, јерде, анлар, нодерџик ол кавмин.</p> <p>Дахи, македонлулар, кавмдир ве јерини дахи онларин аилар Македонија, хер, љин, македонијада, јашарса, македонлу аилар.</p>

Првиот параграф е горе-долу идентичен во трите јазика и навистина нема никакви суштински разлики, особено ако допуштиме некои помодерни разлики во современата лексика. Но вториот параграф има интересни и суштински разлики, кои многу интересно ја изразуваат ситуацијата во Македонија пред повеќе од сто години, а сè уште се актуелни. За читателите на оваа статија македонскиот текст е јасен, но еве ги албанскиот и турскиот текст во современ македонски превод.

Албанскиот: Така и Албанците се народ, и оние коишто живеат тука нивното место го нарекуваат Македонија. (Ашту еде шкипитарат јан њераз, еде вендин, етијсе поџојн Македонија циљи, пороин аџе.)

Турскиот: Уште, Македонците (по турски *makedonlular*) се народ (турски *kavm*) и нивното место се вика Македонија, секој којшто живее во Македонија се вика Македонец (*Makedonlu anılır*). (Дахи, македонлулар, кавмдир ве јерини дахи онларин аилар Македонија хер, љим, македонијада, јашарса, македонлу аилар.)

И така, од трите параграфи се гледаат три реалности во тогашната и сегашнава Македонија. Во македонскиот, се афирмира македонскиот народ како словенски народ меѓу другите словенски народи со Македонија како нивна татковина. Во албанскиот параграф се признава албанскиот народ како народ, од кој, одреден дел ја има Македонија како нивна татковина (*вендин е џијјсе*). А во турскиот параграф има класична формулација на признавање и на национално и на она што сега би се нарекувало граѓанско определување на идентитет: Македонците се народ со Македонија како татковина, а истовремено

секој којшто ја има Македонија како татковина е Македонец, или можеби подобро, Македонијанец.

Со ова, можеме да направиме споредба со многу други места во светов, но да го земеме како пример Казахстан во Централна Азија. Секако, секоја земја има своја историја и свои специфичности, но сепак многу е интересно да се забележи дека во Казахстан се прави разлика меѓу *Казах* и *Казахстанец* токму спрема етнички и граѓански идентитет. Гал и Клигман (2000:24-25, 123) даваат едно точно сумирање и бистра анализа на граѓански и национални идентитети кога пишуваат: „Далеку од взаемна ексклузивност, граѓансконационализмот и етнонационализмот коегзистираат како различни позиции внатре во едно политичко поле, и двата се на располагање на елитите за возможно мобилизирање.” Додека Ѓорѓи Пулевски може да се опише како припадник на елита само доколку беше писмен во Османската империја на деветнаесетти век, сепак се трудеше да го определи истовремено како и македонскиот народно-национален идентитет така и македонскиот граѓанско-национален идентитет. Изделувањето на овие категории веќе долго време претставува предизвик (Fishman 1968). Сложеностите се исти во секоја европска етнонационална држава од Шпанија до Русија и од Норвешка до Грција, па и понатаму надвор од Европа. Нема ниедна таква држава која е едноетнична ниту еднојазична (барем во стварноста, на пр. според францускиот устав, сите граѓани на Франција се Французи (а не францијани) иако се уште се зборува на бретонски, каталански, баскиски, окситански, и др.). Секако, Ѓорѓи Пулевски живееше во Османската империја на деветнаесеттиот век, и во речникот се претставува како верен субјект на „елџифшанли Султан Абдул Азиз, азамет најславнаје” (п. 67), но знаеме од неговата биографија дека исто така и учествувал во востанија (Конески 1974). Значи во Ѓорѓи Пулевски имаме една навистина комплексна и модерна личност, и тој со неговите искуства во неговата родна земја, многу добро ги разбирал сложеностите на народно-национален и граѓанско-национален идентитет и се трудел и двата да ни ги хармонизира во неговата работа, имајќи предвид дека тогаш, како и сега, Македонија била и е повеќејазична и повеќекултурна. Тој насочува мирно соживеење (Пулевски 1875:67) и се труди да артикулира еден поглед според којшто македонскиот народ и сите луѓе за коишто Македонија е нивна татковина се вклучени. Од сето тоа може да извадиме три поуки. Прво, дека уште во времето на Пулевски имаше паметни луѓе кои го препознаваа фактот дека нема тотално совпаѓање на моделот јазик=народ=територија=држава. Второ, дека ова несовпаѓање сепак треба да се хармонизира со реалностите на етнолингвистичкиот идентитет, од една страна, и условите на повеќејазичното образование. И на крај, фактот дека постои еден текст како овој на Пулевски од деветнаесети век ја докажува природата на повеќејазичната историја на Македонија, една историја на која треба да се сеќаваме.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Agalliu, F. 1986. "Do të vij apo do vij?" Gjuha jonë 6,1.82-84.
- Ajeti, I. 1966 "Gjuha e 'Divanit të Sheh-Maliqit'". Gjurmime Albanologjike 3.27-52. (reprinted in Studime gjuhësore në fushën të Shqipësisë 2. 217-48, Prishtina, 1985).
- Aksu-Koç, A. 1988. *The Acquisition of Aspect and Modality: The Case of Past Reference in Turkish*. Cambridge: Cambridge UP.
- Alexander, R. 1991-93. "The Balkan Nature of Macedonian Stress Phenomena". *Makedonski jazik* 42/44.105-114.
- Alexander, R. 1995. *The Balkanization of Wackernagel's Law*. *Indiana Slavic Studies* 7.1-8.
- Alford, H. 1980. *Alford's Greek Testament: An Exegetical and Critical Commentary, Vol I*. Grand Rapids, MI: Baker [reprint of the seventh ed., 1874].
- Anderson, J.D. 1913. *The Peoples of India*. Cambridge: Cambridge UP.
- Andrews, E. 1990. *Markedness Theory: The Union of Asymmetry and Semiosis in Language*. Durham, NC: Duke UP.
- Aronson, H. 1977. "On the Interrelationships between Aspect and Mood in Bulgarian". *Folia Slavica* 1,1.9-32.
- Aronson, H. 1981. "Towards a typology of aspect in the languages of the Balkan peninsula". *Folia slavica* 4.198-204.
- Aronson, H. (ed). 1985. *Da, Nă, Să, Të, Te: Constructions with Subordinating Complementizers in the Balkans*. (=Folia Slavica, Vol. 7, No. 3), Columbus: Slavica
- Aronson, H. & B. J. Darden (eds). 1981, *Studies in Balkan Linguistics to honor Eric P. Hamp in his Sixtieth Birthday* (= Folia Slavica, Vol. 4, No. 2-3). Columbus: Slavica.
- Atanasov, P. 1984. "Meglenoromâna". *Tratat de dialectologie românească*. 476-550. Craiova: Scrisul Românesc.
- Atanasov, P. 1990. *Le mégléno-roumain de nos jours*. Hamburg: Buske.
- Banffi, E. 1991. *Storia linguistica del Sud-est Europa*. Milan: Franco Angeli.
- Barensten, A., B. Groen, R. Sprenger (eds). 1987. *Dutch Studies in South Slavic and Balkan Linguistics* (= *Studies in General and Slavic Linguistics* 10), Amsterdam: Rodopi.
- Barker, E. 1950. *Macedonia: Its Place in Balkan Power Politics*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Bazin, L. 1987. *Introduction à l'étude pratique de la langue turque*. Paris: Maisonneuve.
- Beis, S. 2000. *Le parler aroumain de Metsovo. Description d'une langue en voie*

- de disparition. Ph. D. dissertation. Université Paris 5 - René Descartes.
- Beiträge zur Balkanlinguistik I. 1976. Linguistische Studien, Reihe A. Arbeitsberichte, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentral Institut für Sprachwissenschaft, No. 33. Berlin: AW DDR.
- Beiträge zur Balkanlinguistik V. 1987. Linguistische Studien, Reihe A. Arbeitsberichte, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentral Institut für Sprachwissenschaft, No. 157. Berlin: AW DDR.
- Beiträge zur Balkanlinguistik VI. 1989. Linguistische Studien, Reihe A. Arbeitsberichte, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentral Institut für Sprachwissenschaft, No. 192. Berlin: AW DDR.
- Belić, A. 1919. *La Macédoine*, Paris: Bloud & Gay.
- Bercovici, C. 1932. *The Incredible Balkans*. New York: G. P. Putnam.
- Berent, G. P. 1977. Specificity and the Reduplication of Indefinite Direct Objects in Macedonian. *CLS Book of Squibs - Cumulative Index 1968-1977*, S. Fox, W. Beach, S. Philosoph, (eds), 14-16. Chicago. Chicago Linguistic Society.
- Birnbaum, H. & S. Vryonis (eds). (1972). *Aspects of the Balkans*. The Hague: Mouton.
- Bokamba, E. G. 1988. "Code-mixing, language variation, and linguistic theory: Evidence from Bantu languages". *Lingua* 76.21-62.
- Brown, K. 1995. *Of Meanings and Memories: The National Imagination in Macedonia*. Ph. D. dissertation. University of Chicago.
- Brown, K. 1996. "Friction in the Archives: Nations and Negotiations on Ellis Island, 1904". Paper presented at the Tenth International Conference of Europeanists. Chicago, March 1996.
- Brzezina, M. 1989. *Polszczyzna Niemców*. Warszawa: PAN.
- Buchholz, O. 1977. *Zur Verdoppelung der Objekte im Albanischen*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR.
- Buchholz, O. & W. Fiedler. 1987, *Albanische Grammatik*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Byron, J. 1976. *Faik Konitza dhe gjuha letrare shqipe. Faik Konitza 1876-1976*. 49-51. New York: Vatra.
- Byron J, 1985. "An Overview of Language Planning Achievements among the Albanians of Yugoslavia". *International Journal of the Sociology of Language* 52.59-92.
- Çabej, E. 1971 *Значајот на делото на Ѓорѓи Пулевски -- како претходник во културната преродба на албанскиот народ*. Бигорски научно-културни средби: Научен Собир I, 169--175. Гостивар.
- Samaj, M. 1969. *Lehrbuch der albanischen Sprache*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Çetta, A. 1979. *Prozë popullore nga Drenica II*. Prishtina: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i KSA të Kosovës.

- Christides, C. J. 1949. *The Macedonian Camouflage in the Light of Facts and Figures*. Athens: Hellenic Publishing Co.
- Clissold, S. 1968. *A Short History of Yugoslavia: From Early Times to 1966*. Cambridge: Cambridge UP.
- Comrie, B. 1976. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge UP.
- Cortiade, M. 1989. *Gramatika themelore e gjuhës rrome*. n.s.
- Cortiade, M. 1990. "Beleške za šestdeset strana prevodenja na romski jezik". *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa* 1990,1.
- Dako, C. A. 1919. *Albania: The Master Key to the Near East*. Boston: Grimes.
- Darden, B.J. 1973. "Indirect Speech and Reported Speech in Lithuanian and Bulgarian". *You Take the High Node and I'll Take the Low Node: Papers from the Comparative Syntax Festival*, C. Corum, T. Smith-Stark, A. Weiser eds, 326-332. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- De Bray, R. G. A. 1980. *Guide to the Slavonic Languages I: South Slavonic Languages*. Columbus: Slavica.
- Demiraj, Sh. 1977. "Rreth kategorive gramatikore të mënyrës dhe të kohës në gjuhën shqipe". *Studime Filologjike* 14(=31),3.101-130
- Demiraj, Sh. 1994. *Gjuhësi ballkanike*. Skopje: Logos-A.
- Demiraj, Sh. (ed). 2002. *Gramatika e gjuhës shqipe I*. Tirana: Akademia e Shkencave e Shqipërisë.
- Deny, J. 1921. *Grammaire de la langue turque (Dialecte osmanli)*. Paris: École des langues orientales vivantes.
- d'Estournelles de Constant, Baron, et al. 1914. *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*. Division of Intercourse and Education, Publication No. 4. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace. (reprinted 1993 with an introduction by George Kennan).
- Domi, M. 1971. *Sintaksa e gjuhës shqipe*, Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i KSA të Kosovës.
- Domi, M. (red) 1976. *Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe III, 2: Sintaksa (Maket)*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RP Shqipërisë.
- Dorovský I. i R. Pražák (eds). 1970. *Studia balcanica bohemo-slovaca*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Duijzings, G. 1992. "De Egyptenaren in Kosovo en Macedonia". *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 18,4.24-38.
- Duijzings, G. 1997. "The Making of the Egyptians in Kosovo and Macedonia". *The Politics of Ethnic Consciousness*. Hans Vermeulen and Cora Govers eds, Basingstoke: Macmillan.
- Durham, M. E. 1925. *The Serajevo Crime*. London: George Allen & Unwin.

- Elöve, A. 1941. Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi). Istanbul: Maarif matbaası.
- Elson, M. 1990. Macedonian Verbal Morphology. Lewiston, NY: Mellen
- Ergin, M. 1972. Türk dil bilgisi. Istanbul: Istanbul universitesi edebiyat fakütesi.
- Ewing, A. 1984. "Polish-English Code-Switching: A Clue to Constituent Structure and Processing Mechanisms". CLS 20: Papers from the Twentieth Regional Meeting, J. Drogo, V. Mishra, D. Testen eds, 52- 64; Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Farkas, D. 1982. Intentionality and Romance Subjunctive Relatives. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Feuillet et al. 1981. Cahiers balkaniques No. 1. Paris: Publications Langues'O.
- Feuillet, J. 1986. La linguistique balkanique. (Cahiers balkaniques No. 10). Paris: Publications Langues'O.
- Fiedler, W. 1970. "Zur Kategorie des Aspekts in dem Balkansprachen". Zeitschrift für Slawistik 15.60-75.
- Fielder G. 1995. "Narrative Perspective and the Bulgarian I-Participle". Slavic and East European Journal. 39.585-600.
- Fishman, J. 1968. "Nationality-Nationalism and Nation-Nationalism". Language Problems of Developing Nations, 39-51. New York: John Wiley.
- Forsyth, J. 1970 A Grammar of Aspect: Usage and Meaning in the Russian Verb. Cambridge: Cambridge UP.
- Foulon, J. 1985. "L'évolution des modes en macédonien". Les oppositions modales dans les langues balkaniques. (Cahiers balkaniques No. 7), J. Feuillet et al. eds, 157-184. Paris: Publications Langues'O.
- Foulon, J. 1990. "Analyse des proverbes macédoniens correspondant aux trente-huit proverbes grecs proposés". Les noms d'outils dans les langues balkaniques. (Cahiers balkaniques No. 16), J. Feuillet et al. eds, 157-178. Paris: Publications Langues'O.
- Fowler, G., H. Cooper, and J. Ludwig. 1994. Proceedings of the 9th Biennial Conference on Balkan and South Slavic Linguistics, Literature, and Folklore. (Indiana Slavic Studies 7). Bloomington: Indiana University.
- Fraenkel, Eran. 1993. "Urban Muslim Identity in Macedonia: The Interplay of Ottomanism and Multilingual Nationalism". Language Contact, Language Conflict, Eran Fraenkel and Christina Kramer eds, 27-41. New York: Peter Lang.
- Friedman, V. A. 1975. "Macedonian Language and Nationalism During the Nineteenth and Early Twentieth Centuries". Balkanistica 2.83-98. (Reprinted in Macedonian Review 1986, 16,3.280-292.)
- Friedman, V. A. 1976. The Question of a Bulgarian Indefinite Article, Bulgaria: Past and Present, 334-40. Columbus: American Association for the Ad-

- vancement of Slavic Studies.
- Friedman, V. 1977. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus: Slavica.
- Friedman, V. 1978. "On the Semantic and Morphological Influence of Turkish on Balkan Slavic". *Papers from the Fourteenth Regional Meeting, Chicago Linguistic Society*, D. Farkas et al. eds, 108-118. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Friedman, V. 1980. "The Study of Balkan Admirativity: Its History and development". *Balkanistica*. 6.7-30.
- Friedman, V. A. 1981. "Admirativity and Confirmativity". *Zeitschrift für Balkanologie* 17,1.12-28.
- Friedman, V. 1982a. "Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as reflected in Prescriptive Grammar". *South Slavic and Balkan Linguistics (Studies in Slavic and General Linguistics, Vol. 2)*. Amsterdam: Rodopi.
- Friedman, V. A. 1982b. "Reportedness in Bulgarian: Category or Stylistic Variant", *International Journal of Slavica Linguistics and Poetics* 25/26.149-63.
- Friedman, Victor A. 1985a. "The Sociolinguistics of Literary Macedonian". *International Journal of the Sociology of Language* 52.31-57.
- Friedman, V. A. 1985b. "Aspectual Usage in Russian, Macedonian, and Bulgarian". *The Scope of Slavic Aspect (UCLA Slavic Studies 12)*, M. Flier and A. Timberlake eds, 234-46. Columbus: Slavica.
- Friedman, Victor A. 1985c. *Problems in the Codification of a Standard Romani Literary Language, Papers from the Fourth and Fifth Annual Meetings: Gypsy Lore Society. North American Chapter*, 56-75. New York: Gypsy Lore Society.
- Friedman, V. A. 1986. "Evidentiality in the Balkans: Macedonian, Bulgarian, and Albanian". *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, J. Nichols and W. Chafe eds, 168-87. (Advances in Discourse Processes 20). Norwood, NJ: Ablex.
- Friedman, V. 1987. *La typologie morpho-syntaxique des constructions en da-të-sa-na dans les langues balkaniques. Particules, emprunts lexicaux, langues anciennes*. (Cahiers balkaniques No. 12, J. Feuillet et al. eds), 77-94. Paris: Publications Langues'O.
- Friedman V. A. 1988. "Morphological Innovation and Semantic Shift in Macedonian". *Zeitschrift für Balkanologie* 24,1.34-41.
- Friedman, V. A. 1989. "Toward Defining the Position of Turkisms in Romani [Romani: Araxhimaske o than e turkikane (khorane) elementengo an-i romani čhib]". *Jezik i kultura Roma*, Milan Šipka et al. eds, 251-67. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa.

- Friedman, V. 1990. "Gjorgji Pulevski: Fjalorët e tij dhe Rilindja Kombëtare Shqiptare dhe Maqedonase". Konferenca shkencore e 100-vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, 2, I. Ajeti kryered, 245-256. Prishtina: ASHAK.
- Friedman, V. A. 1991. Romani Nominal Inflection: Cases or Postpositions? *Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich*, (Studia gramatyczne 11), 57-64. Warsaw: Polish Academy of Sciences.
- Friedman, Victor A. 1993a. Macedonian. *The Slavonic Languages*. B. Comrie and G. Corbett eds. London: Routledge. 1993. 249-305.
- Friedman, Victor A. 1993b. The Loss of the Imperfective Aorist in Macedonian: Structural Significance and Balkan Context. *American Contributions to the Eleventh International Congress of Slavists*. Robert A. MacGuire and Alan Timberlake, eds. Columbus: Slavica. 285-302.
- Friedman, V. A. 1993c. "Charakterystyka socjolingwistyczna współczesnego literackiego języka macedońskiego". *Socjolingwistyka* 12/13.183-197. Kraków: Polish Academy of Sciences. .
- Friedman, V. A. 1993d. "The First Philological Conference for the Establishment of the Macedonian Alphabet and the Macedonian Literary Language: Its Precedents and Consequences". The Earliest Stage of Language Planning: The 'First Congress' Phenomenon. J. Fishman ed, 159-180. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Friedman, V. A. 1993e. "Language Policy and Language Behavior in Macedonia: Background and Current Events". *Language Contact, Language Conflict*, E. Fraenkel and C. E. Kramer eds, 73-99. Peter Lang: New York.
- Friedman, V. A. 1994a. Variation and Grammaticalization in the Development of Balkanisms. *CLS 30 Papers from the 30th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, Volume 2: The Parasession on Variation in Linguistic Theory*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 1994. 101-115.
- Friedman, V. A. 1994b. Surprise! Surprise! Arumanian Has Had an Admirative! *Indiana Slavic Studies* 7.79-89.
- Friedman, V. A. 1996. "Observing the Observers: Language, Ethnicity, and Power in the 1994 Macedonian Census and Beyond". *Toward Comprehensive Peace in Southeastern Europe: Conflict Prevention in the South Balkans*, B. Rubin ed, 81-105/119-126. New York: Council on Foreign Relations/Twentieth Century Fund.
- Friedman, V. A. 1998. "The Implementation of Standard Macedonian: Problems and Results". *International Journal of the Sociology of Language* 131:31-57.
- Gălăbov, I., V. Georgiev, and J. Zaimov (eds). 1968. Actes du Premier congrès international des études balkaniques et sud-est européen VI. Sofia: BAN.

- Gal, S. 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Biligual Austria*. New York: Academic Press.
- Gal, S. 1987. "Codeswitching and Consciousness in the European Pheriphery". *American Ethnologist* 14, 4. 637-53.
- Gal, S. 1988. "The political Economy of Code Choice". *Codeswitching*, M. Heller ed, 245-64. Berlin: de Gruyter.
- Gal, S. 1991. "Bartok's funeral: representations of Europe in Hungarian political rhetoric". *American Ethnologist* 18,3.440-458
- Gal, S. 1993. "Diversity and contestation in linguistic ideologies: German speakers in Hungary". *Language in Society* 22.337-59.
- Gal, S. & G. Kligman. 2000. *The Politics of Gender after Socialism*. Princeton: Princeton UP.
- Galton, H. 1976. *The main functions of Slavic verbal aspect*. Skopje: MANU.
- Gencan, T. 1979. *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gjinari J. 1989. *Dialektet e gjuhës shqipe*. Tiranë.
- Glenny, M. 1995. "The Birth of a Nation (review of Poulton 1995)". *The New York Review*, 16 November, 24-28.
- Gołąb, Z. 1953. "Funkcija syntaktyczna proklityki zaimkowej w gwarach macedońskich". *Lingua Posnaniensis* 4.275-91.
- Gołąb, Z. 1956. "The conception of 'isogrammatism'". *Biuletyn Pol. Tow. Językoznawczego* 15.3-12.
- Gołąb, Z. 1959. "Some Arumanian-Macedonian isogrammatisms and the social background of their development". *Word* 15,3.415-435.
- Gołąb, Z. 1960. "The Influence of Turkish upon the Macedonian Slavonic Dialects". *Folia Orientalia* 1.26-45. Cracow: PAN.
- Gołąb, Z. 1961. "Nowomakedonski typ perfectum ze slowem *imam/sum*". *Zeszyty Naukowe U. J.: Prace Językoznawcze* 4.321-325.
- Gołąb, Z. 1962. "Balkanisms" in the South-Slavic Languages. *The Slavic and East European Journal* 6.38-42.
- Gołąb, Z. 1964a. *Conditionalis typu balkańskiego w językach południowosłowiańskich*. Cracow: PAN.
- Gołąb, Z. 1964b. "The Problem of Verbal Moods in Slavic Languages". *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 8.1-36.
- Gołąb, Z. 1970. "За 'механизмот' на словенско-романските односи на Балканскиот Полуостров". *Македонски јазик* 21. 5-18.
- Gołąb, Zbigniew. 1984. *The Arumanian Dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*. Skopje: MANU.
- Gourevitch, P. 1996. "Misfortune Tellers". *The New Yorker* 8 April, 96-100.
- Graur Al. et al. 1966. *Gramatica limbii române II*. București: Academia Republicii Socialiste România.

- Groen, B. M. 1977. A Structural Description of the Macedonian Dialect of Dihovo. Lisse: Peter de Ridder.
- Guentchéva, Z. 1994. *Thématisation de l'objet en Bulgare*. Bern: Peter Lang.
- Gvardžaladze, I. & M. K'usrašvili, 1976. Inglisuri andazebi da xat'ovani sit'q'vatkmani kartuli targmanita da šesat'q'visebit. Tbilisi: Mecniereba.
- Hamiti, A. 2005 Paralelja shqipe në dy fjalorët shumëgjuhësh të Gjorgji Pulevskit. Shkup: Vatra.
- Hamp, E. P. 1977. "On some Questions of Areal Linguistics". Proceedings of the Berkeley Linguistics Society 3, Kenneth Whistler et al. eds, 279-282. Berkeley: Berkeley Linguistics Society.
- Hancock, I. 1995. A Grammar of Vlax Romani. Columbus: Slavica.
- Haugen, E. 1968. "The Scandinavian Languages as Cultural Artifacts". Language Problems of Developing Nations. Joshua Fishman, Charles Ferguson and J. Das Gupta eds, 267-84. New York: John Wiley.
- Hayden, R. 1995. Review of Woodward 1995. Slavic Review 54.1114-15.
- Hazai, Gy. 1963. "Rumeli ağizları tarihinin iki kaynağı üzerine". Türk Dili Araştırmaları Yılığы Belleten, 1963.117--120.
- Heath, J. 1989. From Code-Switching to Borrowing: Foreign and Diglossic mixing in Moroccan Arabic. London: Kegan Paul International.
- Holton, D., P. Mackridge, and I. Philippaki-Wharburton. 1997. Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language. London: Routledge.
- Human rights Watch/Helsinki. 1994. Denying Ethnic Identity: The Macedonians of Greece. New York: Human rights Watch.
- Igla, B. 1996. Das Romani von Ajia Varvara: Deskriptive und historisch-vergleichende Darstellung eines Zigeunerndialekts. (Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin Balkanologische Veröffentlichungen 29.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ivić, P. 1958. Die serbokroatischen Dialekte: Ihre Struktur und Entwicklung. The Hague: Mouton.
- Jakobson, R. 1957/71. *Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb* reprinted in Selected Writings II: Word and Language, 130-47. The Hague-Paris: Mouton.
- Jašar-Nasteva, O. 1992. "Soziolinguistische aspekte des Makedonischen und der anderen Sprachen in der Republik Makedonien". Die Welt der Slaven 37.188-210.
- Językowe studia bałkanistyczne I. 1986. Prace Slawistyczne 46. Wrocław: PAN.
- Językowe studia bałkanistyczne II. 1990. Prace Slawistyczne 74. Wrocław: PAN.

- Jochalas, T. (ed). 1978. Actes du Deuxième congrès international des études balkaniques et sud-est européens IV. Athens: AIESEE.
- Jochalas, T. (ed). 1994a. Septième congrès international des études balkaniques et sud-est européens: Communications. Athens: AIESEE.
- Jochalas, T. (ed). 1994b. Septième congrès international des études balkaniques et sud-est européens: Rapports. Athens: AIESEE.
- Joseph, B. 1983. The Synchrony and Diachrony of the Balkan infinitive. Cambridge UP.
- Jusuf, Š. 1974. Duj kale mare: Drama pi romani čhib. MS.
- Jusuf, Š. 1996. Sikljova romani čhib. Skopje: Prosvetno delo.
- Kallulli, D. 1999. The Comparative Syntax of Albanian: On the Contribution of Syntactic Types to Propositional Interpretation. Ph. D. dissertation. University of Durham.
- Kaplan, Robert D. 1991. History's Cauldron. The Atlantic Monthly. 270 (June).92-104.
- Katona, L. 1969. "Le dialecte turc de la Macédoine de l'Ouest". Türk dili araştırmaları yıllığı belleten, 1969.57-194.
- Kazazis, K. 1968. "On a Generative Grammar of the Balkan Languages". Actes du Premier congrès international des études balkaniques et sud-est européens VI, I. Gălăbov, V. Georgiev, and J. Zaimov eds, 823-28. Sofia: BAN.
- Kazazis, K. and J. Pentheroudakis. 1976. "Reduplication of Indefinite Direct Objects in Albanian and Modern Greek". Language 52.398-403.
- Klagstadt, H. 1963. "Toward a morpho-syntactic treatment of the Balkan linguistic group". American Contributions to the Fifth International Congress of Slavists, 179-190. The Hague: Mouton.
- Koneski, B. 1959. "La question de la langue littéraire an XIX et au début du XX siècle". Langue littéraire macédonienne, 10-17. Beograd: Jugoslavia.
- Koneski, B, B. Vidoeski, and O. Jašar-Nasteva. 1968. Distribution des balkanismes en macédonien. Actes du premier congrès international des études balkaniques et sudest européens VI, I. Gălăbov, V. Georgiev, and J. Zaimov eds, 517-546. Sofija: Bălgarska Akademija na Naukite.
- Koneski, B. 1974. The Image of Gjogji Pulevski. Translated by Victor A. Friedman. Macedonian Review, 4,1.57-59.
- Koneski, Blazhe. 1985. "Beleshki za Pulevski". Prilozi na MANU - Oddelenie za lingvistika i literaturana nauka 10,1.75-79.
- Koneski, B. 1994. 'A Situation and a Personal Viewpoint.' *International Journal of the Sociology of Language*, 108: 216-218.

- Koneski, B., B. Vidoeski, O. Jašar-Nasteva. 1966. "Distribution des balkanismes en Macédonien". Actes du Premier congrès international des études balkaniques et sud-est européens VI, 517-546. Sofia:
- Kononov, A. 1956. Gramatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka. Leningrad: Akademija nauk SSSR.
- Kopitar J. 1829. "Albanische, walachische und bulgarische Sprache". Jahrbücher der Literatur, 46, Wien, 59-106.
- Kostov V. 1972. "Semantische Beobachtung über die Verbindung von imam mit dem Partizipium Perfecti Passivi im Bulgarischen". *Zeitschrift für Slawistik* 17,3.371-379.
- Kramer, C. E.1986. Analytic Modality in Macedonian. (Slavistische Beiträge 198). München: Otto Sagner.
- Kramer, C. E. 1987/88. Towards a Comparison of Conditionals in Bulgarian, Macedonian, and Albanian. *Македонски јазик* 38/39. 263-70.
- Kramer, Christina. 2002. "Anton Panov's play *Pečalbari* and Its Role in the Standardization of Macedonian". Of All the Slavs My Favorites: In Honor of Howard I. Aronson on the Occasion of His 66th Birthday (Indiana Slavic Studies 12), V. A. Friedman and D. L. Dyer eds, 279-291. Bloomington, IN: Slavica.
- Kristophson, J. 1974. "Das Lexikon Tetraglosson des Daniil Moschopolitis". *Zeitschrift für Balkanologie*, 10 (1) : 1-128.
- Kuryłowicz, J. 1956. L'apophonie en indo-européen. Wrocław: PAN.
- Lamouche, L. 1899. La péninsule balkanique. Paris: Paul Ollendorf.
- Latifić, I. et al. 1970. Vitalna, etnička i migraciona obeležja. Popis stanovništva 1961. Belgrade: Savezni zavod za statistiku.
- Leafgren, J. 1992. Object Reduplication and Topicality in Bulgarian. Ph. D. dissertation. U. of Virginia.
- Leafgren, J. 2002. Degrees of Explicitness. (Pragmatics and Beyond, New Series, 102.) Amsterdam: Benjamins.
- Lewis, G. 1967. Turkish Grammar. Oxford : Oxford UP.
- Lohmann, J. 1937. "Ist das idg. Perfektum nominalen Ursprungs?" *Zeitschrift für Historische Sprachwissenschaft (Kuhns Zeitschrift)* 64.42-61.
- Koschmieder, E. 1953. "Das türkische Verbum und der slavische Verbalaspekt". *Münchener Beiträge zur Slavenkunde: Festgabe für Paul Diels*, pp. 137-147. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München, vol. 4), Munich: Isar.
- Kostov, K. 1973. "Zur Bedeutung des Zigeunerischen für die Erforschung grammatischer Interferenzerscheinungen". *Балканско езикознание*. 16,2.99-113.
- Lunt, H. 1952. A Grammar of the Macedonian Literary Language. Skopje:

- Državno Knigoizdatelstvo.
- Lunt, H. 1953. "A Survey of Macedonian Literature". *Harvard Slavic Studies* 1.363-396.
- Lunt, H. 1959. "The Creation of Standard Macedonian: Some Facts and Attitudes". *Anthropological Linguistics* 1,5.19-26.
- Lunt, H. 1965. On the Loss of Declension in Macedonian and Bulgarian. *Die Welt der Slaven* 10.305-312.
- Lunt, H. 1972. "Review of Palmer and King 1971". *Slavic and East European Journal* 16.132-133.
- Lunt, Horace. 1984. "Some Sociolinguistic Aspects of Macedonian and Bulgarian". *Language and Literary Theory (Papers in Slavic Philology 5)*, B. Stolz, I. Titunik, and L.Doležel eds, 83-127. Ann Arbor: University of Michigan.
- Lunt, H. 1986. "On Macedonian Language and Nationalism". *Slavic Review* 45.729-734.
- Malecki, M. 1938. "Z zagadnień dialektologii macedońskiej". *Rocznik Slawistyczny* 14.119-144.
- Mazon A. 1938. *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud*. Paris: Droz.
- McClure, E. & M. McClure 1988 "Macro-and Micro-sociolinguistic Dimensions of Codeswitching in Vingard (Romania)" *Codeswitching*, M. Heller ed, 25-51. Berlin: de Gruyter.
- Meillet, A. 1918. *Les langues dans l'Europe nouvelle*. Paris: Payot.
- Messing, G. 1988. *A Greek Romany Glossary: As Spoken in Agia Varvara (Athens)*. Columbus: Slavica.
- Meyer, G. 1891. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg: Trübner.
- Meyers-Scotton, C. 1993a. *Social Motivation for Codeswitching: Evidence from Africa*. Oxford: Oxford.
- Meyers-Scotton, C. 1993b. *Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford: Oxford.
- Miklosich, F. 1861, "Die slavischen Elemente im Rumunischen". *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse* 12.1-70.
- Miklosich, F. 1884. "Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen". *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-Hist. Kl.*, 34, 35, 38.
- MILS=Macedonian Information Liaison Service (News Service)
- Mindak, J. et al. (eds) 1994. *Slavia Meridionalis: Studia linguistica, slavica et balcanica*. Warszawa: PAN.

- Mithun, Marianne. 1992. The Substratum in Grammar and Discourse. *Language Contact: Theoretical and Empirical Studies*, E. H. Jahr ed, 103-115. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Mladenov, M. (ed). 1989, *Résumés des communications linguistiques. Sixième congrès international des études balkaniques et sud-est européens*. Sofia: BAN
- Naylor, K. E. 1980. "Serbo-Croatian". *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*, A. M. Schenker and E. Stankiewicz eds, 65-83. New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies.
- Naylor, K. with E. G. Walters. 1977-78. *Balkanistica IV*. Columbus: Slavica.
- Nicolaïdes, C. 1899. *La Macédoine*. Berlin: Stuhr.
- Nihtinen, A. 1992. *Kr. P. Misirkov i istorijata na bălgarskija i makedonskija knižoven ezik*. M. A. thesis. University of Helsinki.
- Nihtinen, A. 1995. "Comments on Contradictions in the Life and Work of Kr. P. Misirkov". *Studia slavica Finlandensia* 12.96-103.
- Norrick, N. R. 1985, *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*. The Hague: Mouton.
- Office d'Information et de Documentation dans les Sciences Sociales et Politiques. 1974. *III^e Congrès international d'études du sud-est européen: Résumés des communications II: Linguistique, Littérature, Folklore, Ethnographie, Arts, Droits et Institutions*. Bucarest: Office d'Information et de Documentation dans les Sciences Sociales et Politiques.
- Palmer, S. & R. King. 1971. *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*. Hamden: Archon.
- Panajoti J. & A. Xhagolli, 1983. *Fjalë të urta të popullit shqiptar*. Tirana, Akademia e shkencave e RPS të Shqipëria.
- Papahagi, Per. 1908. *Parallele Ausdrücke und Redensarten im rumänischen, albanischen, neugriechischen und bulgarischen*. Leipzig: J. A. Barth.
- Papahagi, T. 1974. *Dictionarul dialectului Aromân*. București: Academia Republicii Socialiste România.
- Papatsafa, D. 1997. *Prikozmur din Meglenia*. Skopje: Alfa Grafik
- Penchev, I. 1982. "The conjunctions *da* and *za da* 'in order to' in Standard Bulgarian". *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 25/26.347-354.
- Perry, D. M. 1988. *The Politics of Terror: The Macedonian Revolutionary Movements 1893-1903*. Durham: Duke UP. [Пери, Д. М. 2001. *Политиката на терор: Македонското револуционерно движење 1893-1903*. Скопје: Магор].
- Pipinelis, P. N. 1963. *Europe and the Albanian Question*. Chicago: Argonaut.
- Poulton, H. 1995. *Who Are the Macedonians?* Bloomington: Indiana UP.

- Prifti, S. 1971. Sintaksa e gjuhës shqipe, Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i KSA të Kosovës.
- Prince E. 1988. "On Pragmatic Change: The Borrowing of Discourse Functions". *Journal of Pragmatics* 12.505-518.
- Reiter, N. (ed). 1983. Ziele und Wege der Balkanlinguistik, Beitrage zur Tagung vom 2-6 Marz 1981 in Berlin. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Reiter, N. 1994. Grundzüge der Balkanologie. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ristovski, B. 1973. "The Macedonian Literary Society *Loza*" *Macedonian Review* 2.139-148.
- Rossos, A. 1994. "The British Foreign Office and Macedonian National Identity 1943-49". *Slavic Review* 53.369-94
- Rossos, A. 1995. "Macedonianism and Macedonian Nationalism on the Left". *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe*, I. Banac and K. Verdery eds, 219-254. New Haven: Yale Center for International and Area Studies.
- Rossos, A. 1997. "Incompatible Allies: Greek Communism and Macedonian Nationalism in the Civil War in Greece, 1943-1949". *Journal of Modern History* 69.42-76.
- Roth, J. 1979. Die indirekten Erlebnisformen im Bulgarischen: Eine Untersuchung zu ihrem Gebrauch in der Umgangssprache. (Slavistische Beiträge 130). Munich: Otto Sagner.
- Sambanis, N. 2000, "Partition as a Solution to Ethnic War: An Empirical Critique of the Theoretical Literature". *World Politics* 52.437-83.
- Sandfeld, K. 1930. Linguistique balkanique. Paris: Klincksieck.
- Saral, O. Y. 1975. Kaybettiğimiz Rumeli. Istanbul: Boğazici.
- Saramandu N. 1981. "Variation dialectale et variabilité sociolinguistique". *Logos semantikos: Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu V*, H. Geckeler et asl. eds, 89-98. Berlin: De Gruyter.
- Savezni Zavod za statistiku. 1954. Stanovništvo po narodnosti (Knj. 9): Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Savezni Zavod za statistiku. 1981. Statistički bilten broj 1295 (1981). Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1981 godini: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Savezni Zavod za statistiku. 1988. Statistički Godišnjak Jugoslavije 35. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Sawicka, I. 1987. Struktura sloga u balkanskim jezicima. (Prace Slawistyczne 54). Wrocław: PAN.
- Schaller, H. 1975. Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie. Heidelberg: Carl Winter .

- Schaller, H. 1977. *Bibliographie zur Balkanphilologie*. Heidelberg. Carl Winter.
- Seliščev, A. 1925. Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques. *Révue des études slaves* 5.38-57.
- Sgall, P. 1992. *Variation in Language: Codewitching in Czech as a Challenge for Sociolinguistics*. Amsterdam: Benjamins.
- Shangriladze, K. & E. Townswend (eds) 1984. *Papers for the V Congress of South-east European Studies*. Columbus: Slavica.
- Silva-Corvalan, C. 1983. "Tense and Aspect in Oral Spanish Narrative". *Language* 59.760-80.
- Skendi, Stavro. 1968. *The Albanian National Awakening: 1878-1912*. Princeton: Princeton University.
- Skendi, S. 1980. *Balkan Cultural Studies*. Boulder: East European Monographs.
- Sokolova, B. 1983. *Die albanische Mundart von Mandrica (Balkanologische Veröffentlichungen, Band 6)*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Šolohov, M. 1969. *terc. Suat Derviș. İnsanın alnyazısı. (Судьба человека)*. Skopje: Nova Makedonija.
- Sholohov, M. 1978. *përth. Dhimitër Pasko. Fati i njeriut. (Судьба человека)*. Prishtina: Rilindja.
- Solta, G. 1980. *Einführung in die Balkanlinuistik mit besonder Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Stavrianos, L. S. 1963. *The Balkans: 1815-1914*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Steinke, K. & Xh. Ylli. *Die Slavische Minderheiten in Albanien 2: Golloborda - Hrebel - Kërçishti i Epërm. (Slavistische Beiträge 462)*. München: Otto Sagner.
- Szobries, T. *Sprachliche Aspekte des nation-building in Mazedonien: Die kommunistische Press in Vardar-Mazedonien 1940-1943*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Tanasković, D. 1992. *The Planning of Turkish as a Minority Language in Yugoslavia*. *Language Planning in Yugoslavia*. Ranko Bugarski and Celia Hawkesworth eds, 140-61. Columbus: Slavica.
- TDK (ed). 1979. *Abrégés des Communications et des co-rapports. Quatrième congrès international des études balcaniques et sud-est européens*. Ankara: Turk Dil Kurumu.
- Timm, L. A. 1978. "Code-switching in WAR and PEACE". *The Fourth LACUS forum 1977*, M. Paradis ed, 239-47. Columbia, SC: Hornbeam.
- Todorova, Maria. 1994. "The Balkans: From Discovery to Invention". *Slavic Review* 53.453-82.
- Topolińska, Z. 1994. "Factivity as a Grammatical Category in Balkan Slavic

- and Balkan Romance”. *Slavia Meridionalis* 1.105-21
- Troebst, S. 1994. “Yugoslav Macedonia, 1944-53: Building the Party, the State and the Nation”. *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte* 1994/2.103-139.
- Tschenkéli, Kita. 1958 Einführung in die georgische Sprache II. Zurich: Amirani Verlag.
- Tülbentçi, F. F. 1969, Türk atasözleri ve deyimleri. Istanbul: Inkilap ve Arka Kitabevleri.
- Underhill, R. 1976. Turkish Grammar. Cambridge: MIT.
- Upward, A. 1908. The East End of Europe. London: John Murray.
- Usikova, R P. 1995. “Towards a Contrastive analysis of the Balkan slavic Languages: Macedonian and Bulgarian”. *Balkan Forum* 3,1(10).289-312.
- Vaillant, A. 1938. “Le problème du Slave macédonien”. *Bulletine de la Société linguistique de Paris*, 39 (2, 116).194-210.
- Verdery, K. 1993. “Ethnic relations, economies of shortage, and the transition in Eastern Europe”. *Socialism, Ideals, Ideologies and Local Practice*. C.M. Hahn ed, 172-186. London: Routledge.
- Vidoeski B. 1995. On Two New Theories of the Macedonian Language. *Balkan Forum* 3,1(10).279-87.
- Vukelić, M. 1974. Linguistique: Résumés. Cinquième Congrès international des études balkaniques et sud-est européens, Belgrade: AIESEE.
- Weigand, G. 1924. Ethnographie von Makedonien. Leipzig: Friedrich Brandstetter.
- Weinreich, Uriel. 1953. Language Contact. The Hague: Mouton.
- Wilkinson, H.R. 1951. *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*. Liverpool: University of Liverpool.
- Woodward, Susan L. 1995. *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*. Washington, DC: Brookings Institution.
- Xhaferi, Arbër. 1994. “Regjistrimi i jashtëzakonshëm i popullsisë 1994”. *Tribuna-Sh* 2,23/24.20-21.
- Yokoyama, Olga T. 1994. “Reflections: Slavic Linguistics as a Discipline and an Occupation in the United States”. *Journal of Slavic Linguistics*, 2,2.186-200.
- Yusuf, S. 1975. Dilbilgisi. Skopje: Prosvetno delo.
- Zeitschrift für Balkanologie*. Berlin. 1963.
- Zekeriya, N. 1970. Makedon hikâyeleri antolojisi. Istanbul: Tekin.
- Абдурамановски, I. 1994. Вештачка делба на Ромите. *Нова Македонија* 30 October, p. 7.
- Андоновски, Хр. 1985а. “Македонското движење во Костурско”. “Македонија” 22,387.26.

- Андоновски, Хр. 1985б. “Предговор”. Абецедар: Јубилејно издание 1925-1985. Скопје: Македонска ревија.
- Антоновска, С. и др. 1991. Број и структура на населението во Република Македонија по општини и национална припадност: Состојба 31.03.1991 година. Скопје: Републички завод за статистика.
- Антоновска С. и др. 1994а. Статистички годишник на Република Македонија 1993. Скопје: Републички завод за статистика.
- Антоновска С. и др. 1994б. Попис '94: Податоци за сегашноста и иднината. Први резултати. Соопштение 1, Соопштение 2. Скопје: Завод за статистика
- Апостолски, М. и др. 1969а. Историја на македонскиот народ II. Скопје: Институт за национална историја.
- Апостолски, М. и др. 1969б. Историја на македонскиот народ III. Скопје: Институт за национална историја.
- Арнаутов, Н. 1963. Българско народно умотворение XIII. София: БАН.
- Арсова, Л. 1970. Превођење енглеског садашњег перфекта и плусвамперфекта на македонски језик. Магистерска работа: Универзитет Нови Сад.
- Асенова. П. 1989, Балканско езикознание. Основни проблеми на балканскиот јазик. София, Наука и изкуство..
- Баркер, Е. 1992. Македонија и нејзиното место меѓу балканските политички сили. Скопје: Македонска книга.
- Бернштейн, С. Б. 1938. “Македонский язык”. Большая советская энциклопедия. Москва: Советская энциклопедия.
- Бернштейн. С. Б. и Г. П. Клепикова (ред). 1973. Балканское языкознание. Москва: Наука.
- Верковиќ, С. И. 1985. Македонски народни умотворби V: Фолклорни и етнографски материјали, К. Пенушлиски ред. Скопје: Македонска книга.
- Видоески, Б. 1962/63. “Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија”. Македонски јазик 13-14.87-108.
- Видоески, Б. 1999. За формите на глаголот сум во парадигмата на сегашното време. Дијалектите на македонскиот јазик III. Скопје: МАНУ.
- Демирај, Ш. 1994. Балканска лингвистика. Скопје: Логос-А.
- Державин, И. С. 1934. “Јани Јанџи”. Сергею Федоровичу Ольденбургу: К пятидесятилетию научно-общественной деятельности 1882-1932, 181-183. Ленинград: АН СССР.
- Десницкая, А. (ред). 1979. Проблемы синтаксиса языков балканского ареала. Ленинград: Наука.
- Деянова, М. 1966. Имперфект и аорист в славянските езици. София: БАН.

- Димитровски, Т., Б. Конески, Т. Стаматоски. 1978. За македонскиот јазик. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Дракул, С. 1969. Бела ноќ. Скопје: Мисла.
- Гавриловиќ, А. 1904. 'Пред четвртото книжевношћу'. *Бранково коло*, 10(17) [=29 април (12 мај Н.С.)].516.
- Голомб, З. 1958. "Неколку белешки врз историјата на македонскиот јазик". *Македонски јазик* 9. 1-15.
- Голомб, З. 1974. "Структурална споредба на еден влашки и македонски текст". Прилози; Македонска академија на науките и уметностите: Оддел за општествените науки 5,1-2.35-40
- Гудков, В. 1973. "Славјанские предлоги болг. *към, къде, код*, макед. *кон, каде, кај*, с.-хорв. *код, куде*, и иноязычные балканские соответствия". *Балканское языкознание*, С. Б. Бернштейн и Г. П. Клепикова ред, 142-148. Москва: Наука.
- Гюльмагомедов, А. Г. 1986. "Русско-дагестанская двуязычная лексикография: История, состояние, перспективы". *Вопросы языкознания* 1986,5.132-139.
- Зографски, Д., О. Јашар-Настева, Б. Ристовски, (ред). 1991. VI меѓународен конгрес на Југоисточна Европа: Прилози на учесници од Македонија. Скопје: МАНУ.
- Икономов, Н. 1968. Балканска народна мъдрост. София: БАН.
- Илиевски, П. 1962/63. "Прилог кон хронологијата на еден балканизам во македонскиот јазик". *Македонски јазик* 13/14.67-85. (препечатено во: Илиевски 1988:167-181).
- Илиевски, П. 1971. "Balkan Slav *СВОИ СИ, СЕБЕ/ СИ* and Latin *SUUS SIBI, SE SIBI*". *Жива Антика* 21.370.
- Илиевски, П. 1973. "Кон интерпретацијата на моделот на удвоениот објект во македонскиот јазик". Годишен зборник. Филозофски факултет на Универзитетот, Скопје 26.205-220. (препечатено во: Илиевски 1988:167-182).
- Илиевски, П. 1988. Балаканолошки лингвистички студии. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Иванов, В., И. Ревзин, Т. Цивъян (ред). 1973. Симпозиум по граматической типологии современных балканских языков. Москва: Наука.
- Иванов. В. и др. 1989. Материалы к VI международному конгрессу по изучению стран Юго-восточной Европы: Лингвистика. Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР.
- Иванчев, С. 1978. Приноси към българско езикознание. София: Наука и изкуство
- Ивиќ, П. 1956. *Дијалектологија српскохрватског језика*. Нови Сад: Матица Српска.

- Јашар-Настева, О. 1984. “За речниците на Ѓорѓи Пулевски и албанската паралела во нив”. Прилози на МАНУ - Одделение за лингвистика и литературна наука 9, 2.43-56.
- Јашар-Настева, О. 1987: Турски елементи во јазикот и стилот на македонската народна поезија. Скопје: МАНУ.
- Јашар-Настева, О. 1996. “Искажувањето на Ѓорѓи Пулевски за јазичната ситуација во Македонија”. Јазичните на почвата на Македонија. (Прилози за истражувањето на историјата и културата на почвата на Македонија 3), Г. Старделов и др. ред, 33-51. Скопје: МАНУ.
- Јашар-Настева, О. и Б. Конески. 1984. “Балкански јазични паралели на Ѓорѓи Пулевски”. Прилози на МАНУ - Одделение за лингвистика и литературна наука 9,2.57-63.
- Јусуф, Ш. и К. Кепески. 1980. Romani gramatika - Ромска граматика. Скопје: Наша книга.
- Каваев, Ф. 1961. Народни пословици и гатанки од Струга и струшко. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Колономос, Ж. (ред) 1995. Сефардски одгласки. (Независни изданија 50.) Скопје: Гурѓа.
- Константинов, А. 1895. Бај Ганю. Софија: Даскалов.
- Конески, Б. 1948. По повод најновиот напад на нашиот јазик. Скопје: Земски одбор на Народниот фронт на Македонија.
- Конески, Б. 1949. “Прилепскиот говор”. Годишен зборник, Филозофски факултет на Универзитетот - Скопје 2.247-301.
- Конески, Б. 1950. “За падежите”. Македонски јазик I,1.165-172.
- Конески, Б. 1965. Историја на македонскиот јазик. Скопје: Кочо Рацин.
- Конески, Б. 1967а. “За македонскиот литературен јазик”. Скопје: Култура.
- Конески, Б. 1967б. Граматика на македонскиот литературен јазик: Скопје: Култура.
- Конески, Б. 1967в. “Македонскиот Ѓорѓи (Ѓорго) Пулевски”. *За македонскиот литературен јазик*, 253-265. Скопје: Култура.
- Конески, Б. 1968. Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици. Скопје: Култура.
- Конески, Б. 1975. Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија. Скопје: Македонска книга.
- Конески, Б. 1986. “Македонскиот XIX век”. Скопје: Култура.
- Конески, Б. 1993. “Македонскиот литературен јазик”. “Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Братислава”, уредиле Божидар Видоевски и Олга Иванова, 9-32. Скопје: МАНУ.
- Конески, К. и А. Цукески. 1966, “Поглед врз правописната норма во јазикот на Крсте Мисирков”. Крсте Мисирков: Научен собир посветен на 40-годишнината од смртта, Х. Андонов-Полјански, Б.

- Ристовски, Т. Стаматоски ред, 153-160. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Корубин, Б. 1956. Јазикот на Крсте П. Мисирков. Скопје: Катедра за јужнословенски јазици, Филозофски факултет на Универзитетот во Скопје.
- Костески, Н. 1990. Зборуваме ли македонски. (Независни изданија 05). Охрид: Никола Костески.
- Конески, Б и Оливера Јашар-Настева. 1966. “Македонски текстови 10-20 век”. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература.
- Кочев, И. (глав. ред). 2001. Български диалектен Атлас. Обобщаващ том: I-III Фонетика, Акцентология, Лексика. София: Институт за български език, Българска академия на науките.
- Кънчов, В. 1900. Македонија, Етнографија и статистика. София: Държавна Печатница.
- Лапе, Љ. 1965. “Документи за формирање на славјанско-македонското научно-литературно другарство и неговиот устав”. Македонски јазик 26.191-202.
- Лимановски, Н. 1993. Исламизацијата и етничките промени во Македонија. Скопје: Македонска книга.
- Лопашов, Ю. А. 1978. Местоименные повторы дополнения в балканских языках. Ленинград: Наука.
- Лант, Х. 1951. “Морфологијата на македонскиот глагол”. Македонски јазик 2.6.123-31.
- Малески, В. 1969. Синови. Скопје: Мисла.
- Марковиќ, М. 2000. Говорот на Ароманците Фаршероти од охридско-струшкиот регион (во балкански контекст). Докторска дисертација, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје.
- Маслов, Ю.С.1959. “Глагольный вид в современном болгарском литературном языке (значение и употребление)”. Вопросы грамматики болгарского литературного языка, С. Б. Бернщейн ред, 157-312. Москва: АН СССР.
- Меновщиков, Г. А. 1969. “О некоторых социальных аспектов эволюции языка”. Вопросы социальной лингвистике, 110-34. Ленинград: Наука.
- Миндак, Ј. 1987/88. “Морфосинтаксичко западномакедонски-албански паралели”. Македонски јазик 38/39.151-63.
- Минова-Гуркова, Л. 1994. Синтакса на македонскиот стандарден јазик. Скопје: Радинг.
- Мисирков, К П. 1903. За македонските работи. София: Либералний Клуб. [Фотоиздание 1974, Скопје: Институт за македонски јазик.]
- Митрев, Димитар. 1962. “По трагите од подвигот на Миладиновци”. Зборник Миладиновци 1861-1961. Скопје: Кочо Рацин.

- Младеновиќ, М. 2001, Говор шарпланинске жупе Гора. (Српски дијалектолошки зборник XLVIII). Београд: Институт за српски језик - САНУ.
- Мутафчиев, Р. 1964. Сегашно историско време в съвременния български ези. София: БАН.
- Павловиќ, М. 1939. Говор сретечке жупе. Београд: Српски дијалектолошки зборник VIII, Институт за српски језик - САНУ.
- Папатсафа, Д. 1999. Влашки приказни од Меглен. Скопје: Здружение на жените Влаинки од Република Македонија.
- Пеев, К. 1987. Кукушкиот говор I. Скопје: Студентски збор.
- Пекевски, Б. и др. 1973. Население по народност во СР Македонија. Попис на населението и становите, 1971 год. Скопје: Републички завод за статистика.
- Пенушлиски, К. (ред). 1981. Македонски еротски приказни. Скопје: Мисла.
- Пенушлиски, К. 1969. Македонско народно творештво: Пословици и гатанки. Скопје: Македонска книга.
- Петрушевски, Илија (ред.). 1992. Macedonia on Old Maps. Скопје: Детска радост.
- Покровская, Л. А. 1979. “Некоторые особенности синтаксиса гагаузского языка и балканско-турецких говоров”. Проблемы синтаксиса языков балканского ареала, А. В. Десницкая ред, 199-225. Ленинград: Наука.
- Поленаковиќ, Х. 1973. Никулците на новата македонска книжевност. Скопје: Мисла.
- Попжелязков, Т. 1962. “По въпроса за преизказното наклонение”. Български език 12.84-91
- Попов, К. 1979. Съвременен български синтаксис. София: Наука и изкуство.
- Поповски, Тошо. 1981. Македонското национално малцинство во Бугарија, Грција и Албанија. Скопје: Македонска книга.
- Пулевски, Ѓ. 1875. Речник од три језика - Фјалтор нка тре ѓуха - Љугат учљисаниден. Белград: Државна штампарија.
- Реметиќ, С. 1996. Српски призренски говор. (Српски дијалектолошки зборник XLII). Београд: Институт за српски језик - САНУ.
- Ристески, С. 1988. Создавањето на современиот македонски литературен јазик. Скопје: Студенски збор.
- Ристовски, Б. 1966а. ““Вардар””: Научно-литературно и општествено-политичко списание на К. П. Мисирков“. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Ристовски, Б. 1966б. “Македонскиот ‘национален сепаратизам’ како идеја и како движење во врска со појавата и дејноста на К. П. Мисирков”. Крсте Мисирков: Научен собир посветен на 40-

- годишнината од смртта, Скопје 24-25 јуни 1966. Хр. Андонов-Полјански и др. ред, 23-54. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Ристовски, Б. (ред) 1974. Горѓија М. Пулевски -- Одбрани страници. Скопје: Македонска книга.
- Ристовски, Б. 1983. "Македонската општествена мисла во првиот период на националната преродба". Реферати на македонските слависти за IX меѓународен славистички конгрес во Киев, Б Конески и др. ред, 145-159. Скопје: Македонски славистички комитет.
- Сабота. Нова Македонија (Скопје).
- Саздов Томе. 1975а. Животот и делото на К. А. Шапкарев. Скопје: Современост.
- Саздов Томе. 1975б. "The Role of the Periodical *Macedonian Voice* (1913/14)". *Macedonian Review* 5.44-51.
- Селищев, А. 1918. Очерк по македонској диалектологији. Казан: Умид. препечатена 1981 Софија: Наука и изкуство.
- Спасов, Љ., З. Тополињска, А. Спасов. 1986. Опис на класификација на поговорките како автономен семиотичен јазичен микросистем. (Македонска академија на науките и уметностите. Одделение за лингвистика и литературна наука, Прилози 11.1) Скопје, МАНУ.
- Станков, В. 1967. "Категории на индикатива в съвременния български език", *Български език* 17.330-44.
- Станков, В. 1980. Глаголният вид в българския книжовен език. Софија: Наука и изкуство.
- Станков, В. 1981. Стилистични особености на българският глагол. Софија: Народна просвета.
- Стаматоски, Т. 1995. Кон ликот на Блаже Конески. Скопје: Детска Радост.
- Стаматоски, Т. 1986. Борба за македонскиот литературен јазик. Скопје: Мисла.
- Стевановиќ, М. 1950. Таковички говор. (Српски дијалектолошки зборник XI). Београд: Институт за српски јазик - САНУ.
- Сытов, А. 1979. Категория адмиратива в албанском языке и её балканские соответствия. Проблемы синтаксиса языков балканского ареала, А. В. Десницкая ред, 90-124. Ленинград: Наука.
- Теодоров-Балан, А. 1904, "Една македонска теория". *Периодическо списание на българското книжовно дружество в Средец* 15.780-833.
- Тополињска, З. 1992: "За прагматичната и семантичната мотивација на морфосинтаксички балканизми", Прилози: Одделение за лингвистика и литературна наука - Македонска академија на науките и уметностите, 16,1.119-27.
- Трубецкой, Н. С. 1923. "Вавилонская башня и смешение языков". *Евразийский временник* 3.107-24.
- Угринова-Скаловска, Р. 1960-61: "Две стилски особености во нашиот

- говорен јазик”. Македонски Јазик 11-12.105-111.
- Усикова, Р. 1973. “Значения и употребления причастий в македонском литературном языке”. Балканское языкознание, С. Б. Бернштейн и Г. П. Клепикова ред, 257-282. Москва: Наука.
- Фридман, В. А. 1974. “За некои особености на македонскиот глагол од гледната точка на генеративната семантика”. Македонски јазик 25.205-210.
- Фридман, В. А. 1980 „Адмиративност во балканските јазици”. Македонски јазик 31.121-129
- Фридман, В. А. 1981. Некои забелешки за индиректен говор и прекажувањето во македонскиот и албанскиот јазик. Македонски јазик 32/33.69-76.
- Фридман, В. А. 1991а. Дијалектна основа, варијација и кодификацијата на балканските литературни јазици: албански, бугарски, македонски, ромски. XVII Научна дискусија: Семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје: Универзитет "Кирил и Методиј", 17-24.
- Фридман, Виктор А. 1991б. Глаголските категории, морфолошките парадигми и определувањето на изоглосите на македонската јазична територија.. *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*. 6. 33-40.
- Фридман, В. 1992. Македонистиката во Америка и Американците во македонистиката. *Литературен збор* 1992, 38: 5-6, 19-27.
- Фридман, В. А. 1995. Американските слависти и македонистиката. *Лик* т. 9, бр. 340-341. *Нова Македонија* (6/13.IX.95), 11, 13.
- Фридман, В. А. 2009. Граматичките категории на исказаниот начин во македонскиот јазик. Делото на академик Виктор Фридман. Скопје: Абакус комерц.
- Хайдаков, С. М. 1961. Очерки по лексике лакскогo јазика. Москва: Наука.
- Халилов, Х. М. (ред). 1976. Сатира и јумор народоv Дагестана. Махачкала, Дагестанскоe филиал, АН СССР.
- Хади-Ристик, Миодраг. 1994. Прашањето на етногенезата на Египтјаните во Македонија. *Нова Македонија* 13-17 септември стр. 16, 15, 22, 9.
- Христов, А. 1970. Зборник на документи за создавање на македонската државност (1893-1944). Скопје: Универзитет “Кирил и Методиј”.
- Цепенков, М. 1972а. Македонски народни умотворби VI: Народни приказни, К. Пенушлиски ред. Скопје: Македонска книга.
- Цепенков, М. 1972б. Македонски народни умотворби VIII: Пословици, поговорки, Т. Саздов ред. Скопје, Македонска книга.
- Цивьян, Т. 1965. Имя существительное в балканских языках. Москва: Наука.
- Цивьян, Т. 1976. Синтаксическая структура балканского языкового союза. Москва: Наука.
- Цивьян, Т. 1990. Лингвистические основы балканской модели мира. Москва: Наука.

- Цивьян, Т. 1994. Время в пространстве Балкан. Москва: Российская академия наук.
- Цонев, Б. 1934. История на български език II. София: Придворна печатница.
- Црвенковска, Емилија. 1986. Некои забелешки во врска со (не)удвојувањето на индиректниот објект. Литературен збор 33, 4. 99-10.
- Цыхун, Г. 1968. Синтаксис местоименных клитик в южнославянских языках: Балканославянская модель. Минск: Наука и техника.
- Цыхун, Г. 1981. Типологические проблемы балканославянского языкового ареала. Минск: Наука и техника.
- Чашуле, В. (ред). 1972. Од признавање до негирање: бугарските позиции за македонското прашање. Скопје: Култура.
- Цамбаз, Даре. 1946. “Предговор”. За македонските работи (2 издание). Скопје: Државно кингоиздателство на Македонија.
- Шанова, З. 1979. Глагольные формы для пересказывания в македонском литературном языке. Проблемы синтаксиса языков балканского ареала, А. В. Десницкая ред, 125-33. Ленинград: Наука.
- Шклифов, Б. 1973. Костурският говор. (Трудове по българска диалектология 8). София: БАН
- Шолохов, М. 1975. “Судьба человека”. Михаил Шолохов: Собрание сочинений в восьми томах, том 7, 591-623. Москва: Правда.
- Шолохов, М. 1981. прев. Ася Спинова. Съдбата на човека. Софија: Български писател.
- Шолохов, М. 1970. прев. Цветко Мартиновски. Судбината на човекот. (Судьба человека). Скопје: Наша книга.
- Юлли, Дж. (Ylli, Hh.) и А. Соболев. 2002. Албанский тоскский говор села Лешня (краина Скрапар): Синтаксис, лексика, этнолингвистика, тексты (Materialen zum Südosteuropasprachatlas 2) Marburg an der Lahn: Biblion Verlag
- Юлли, Дж. (Ylli, Hh.) и А. Соболев. 2003. Албанский гегский говор села Мухурр (краина Дибър): Синтаксис, лексика, этнолингвистика, тексты (Materialen zum Südosteuropasprachatlas 3.) Marburg an der Lahn: Biblion Verlag
- Янакиев, М. 1962. “За грамемите наричани в българска граматика ‘сегашно време’ и ‘бъдеще време’”. Известия на Института за български език 8, 420-32.

АРХИВСКИ ИЗВОРИ

University of Chicago - Regenstein Library. Special Collections. Minutes of the Council of the University Senate, vol. 14, 1967-69

University of Chicago - Regenstein Library. Special Collections. President's Papers. Accession no. 8667 box 8. File: Honorary Degrees, Recipients of: Koneski, B, 3/15/68

University of Chicago - Regenstein Library. Special Collections. Presidents' papers. Accession no. 8767 Box 6. Addenda 1924-1983. File: 1964-68.

University of Chicago - Regenstein Library. Special Collections. The Three Hundred Twent-Second Convocation: The Winter. March Fifteenth, A. D. Nineteen Hundred Sixty-Eight.

ИЗВОРИ:

Разликувањето на македонските глаголски парадигми со помошните глаголи *сум* и *има*. Литературен збор 36, 1-2. 87-90. Скопје: 1990.

За сложените минати времиња во диховскиот говор во споредба со македонскиот литературен јазик и со другите дијалекти. Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото, 193-200. Скопје: МАНУ. 1988.

Применетата лингвистика и македонските глаголски категории. Прв меѓународен конгрес, Македонска Асоцијација за применета лингвистика, 107-113. Скопје: Универзитет "Св. Кирил и Методиј." Скопје. 2000.

Некои забелешки за индиректниот говор и прекажувањето во македонскиот и албанскиот јазик. Македонски јазик 32-33. 769-776. Скопје. 1981-1982.

Типологијата на употребата на *да* во балканските јазици. Прилози: Одделение за лингвистика и литературна наука - МАНУ 12,1. 109-119. Скопје. 1987.

Потчинет вид во македонскиот и другите балкански јазици. Studies in Macedonian Language, Literature, and Culture, ed. by Benjamin Stolz. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications. 37-48. 1995.

Употреба на глаголските времиња во македонските и други балкански гномски изрази. Македонски јазик 40-41. 661-670. Скопје. 1989-1990.

Удвојувањето на објектот на Балканот во минатото и денес. Класика - Балканистика - Палеославистика: посветено на акад. Петар Илиевски, 235-249. Скопје: МАНУ. 2007.

Дијалектна основа, варијација и кодификацијата на балканските литературни јазици: албанскиот, бугарскиот, македонскиот, ром-

скиот. XVII Научна дискусија, Семинар за Македонски јазик, литература и култура, 17-24. Скопје: Универзитет “Св. Кирил и Методиј.” Скопје. 1991.

Грамматикализацијата на балканизмите во македонскиот јазик. Македонски јазик 51-52. 31-38. Скопје. 2000-2001.

Диференцијација на македонскиот и бугарскиот јазик во балкански контекст. Пристапни предавања, прилози и библиографија на новите членови на Македонската академија на науките и уметностите. 105-133. Скопје: МАНУ. 1997.

Македонскиот јазик спрема рускиот и бугарскиот: вид, време и модалност. Македонско-руски јазични, литературни и културни врски. 79-93. Скопје: Универзитет “Св. Кирил и Методиј.” Скопје. 1998.

Значењето на македонскиот јазик за балканистичката лингвистика и неговата афирмација на меѓународно ниво. Педесет години на македонската наука за јазикот. 75-82. Скопје: МАНУ. 1997.

Блаже Конески и северноамериканската лингвистика. Придонесот на Блаже Конески за македонската култура, 29-36. Скопје: Универзитет “Кирил и Методиј.” Скопје. 1999.

Модерниот македонски стандарден јазик и неговата врска со модерниот македонски идентитет. Македонското прашање, 241-288. Скопје: Еуро-Балкан Прес. 2004.

За дијалектолошките работи: Мисирков, Пулевски и Теодоров-Балан. Делото на Мисирков 2, Том. 2, 69-74. Скопје: МАНУ. 2005.

Набљудувајќи ги набљудувачите: Јазикот, етнитетот и моќта во Македонија за време на пописот во 1994 година и потоа. New Balkan Politics 1.123-159. Скопје. 2001/2002.

Појавата на повеќејазичноста кај Марко Цепенков. Зборник во чест на Радмила Угринова-Скаловска по повод седумдесетгодишнината, 329-334. Скопје: Универзитет “Св. Кирил и Методиј.” Скопје. 1997.

Културно-јазичните појави кај Ѓорѓи Пулевски. XXXIV Научна дискусија, Семинар за македонски јазик, литература и култура, 15-20. Скопје: Универзитет “Св. Кирил и Методиј.” Скопје. 2008.

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
ИСТРАЖУВАЧКИ ЦЕНТАР ЗА АРЕАЛНА ЛИНГВИСТИКА

Компјутерска обработка
Марјан Марковиќ

Корица
Кочо Фидановски

Печат
„Македонска ризница“ – Куманово

Тираж
300 примероци

Информации:

Македонска академија на науките и уметностите
Истражувачки центар за ареална лингвистика
бул. Крсте Мисирков бр. 2
1000 Скопје, Р. Македонија
тел.: + 389 2 3235 400
факс: + 389 2 3235 500
e-mail: ical.manu@gmail.com
www.manu.edu.mk



ВИКТОР А. ФРИДМАН
Македонистички
студии

ISBN 608-203-074-5

